

ERDÉLYI MAGYAR TUDOMÁNYOS INTÉZET

BETHLEN GÁBOR
PÉNZEI

IRTA
HUSZÁR LAJOS

KOLOZSVÁR, 1945

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T.

Felelős kiadó: Dr. Szabó T. Attila

Minerva Rt. Kolozsvár Nr. Clj 12. 5752. — Felelős vezető: Kiss Márton igazgató

Bevezetés

A fejedelmi Erdély egykori pénzforgalmának máig fennmaradt érem- emlékei a köz- és magángyűjtemények féltve őrzött díszei és büszkeségei. Az erdélyi érmek ezt az általános népszerűséget egyrészt művészi eredetiségüknek, másrészt és főként azonban viszonylagos ritkaságuknak köszönhetik. Nyomban felmerül a kérdés, miért fordulnak elő olyan ritkán ma a nemesfémekben mindig oly gazdag Erdély veretei? Az egykori merkantilista gazdasági rendszer, a török adózás és más hasonló súlyos érvek merülnek fel magyarázatképen, tehát mint előljáróban is kiderül, az érem már legelső megjelenési formájában, a felületes vizsgálatnál is az egykorú gazdaságtörténetnek olyan problémáit veti fel és nyújt azok megoldásához sok értékes bizonyítékot, hogy mindenképen érdemesnek látszik az ezúton nyerhető adatokat napvilágra hozni.

A másfélszázados erdélyi fejedelemségnek egy aránylag rövid, de jelentőségében annál messzebbható korszakát vesszük vizsgálat alá az éremtan és pénztörténet világa mellett. Bethlen Gábor uralmának ideje ez a korszak és nem véletlen, hogy éppen ezt választottuk kimerítő tanulmány tárgyául. A fejedelemség történetének ez a ragyogó korszaka az erdélyi pénztörténetben is a legszínesebb és legváltozatosabb képet nyújtja. A napi politika fordulatos eseményei (hadjáratok, hódítások, békekötések, területnövekedések és csökkenések) épügy figyelemmel kísérhetők a pénzsorozatokon, mint a gazdasági élet, különösen pedig a harmincéves háború által felidézett keserves pénzrontási korszak hullámozásai, romló és javuló irányzatai. Az írott emlékmennyiség szempontjából is ez a korszak van a legjobban felkutatva, úgyhogy aránylag bőséges levéltári és egyéb forrásadat ismeretében leginkább ennek a két évtizednek a pénztörténeti feldolgozásához lehet megnyugtató módon hozzájárulni. Sajnos, a relatív bőség mellett is az írott anyag még mindig igen hiányos. Különösen egyik-másik pénzverő belső életére nézve nélkülözünk úgy- szólván minden adatot. Mégis a rendelkezésre álló írott források, lelet- adatok és a fennmaradt éremanyag egybevetése és kritikai feldolgozása olyan eredményekkel bíztat, melyek egyrészt szilárd keretül szolgálhat-

nak Bethlen gazdasági politikájának világosabb megértéséhez, másrészt alapot és analógiát nyújtanak az erdélyi pénztörténet több más, adatok hiányában eddig homályos kérdésének megvilágításához.

Bethlen Gábor uralmának javarésze a harmincéves háború korára esik, ami természetesen a pénzverésben is igen erősen érezteti hatását. A fejedelem legjobb pénzforrásai közé tartozott a bányászat és pénzverés, érthető tehát, hogy mindkettőre különös gondot fordított. Európaszerte jellemző gazdasági elv volt már ekkor a merkantilizmus, melynek alaptétele minél többet termelni bent az országban, hogy annál több nemesfém áramoljék be ezek kivitele révén. Bethlen minden tétében felismerhetők a merkantilizmus elvei. Erőteljesen belenyúlt a városgazdaságok autonómiájába és a külkereskedelmet kiviteli tilalmakkal és monopóliumokkal szabályozta. Erdélyben igen sok cikkre terjedt ki a monopólium, mint marha, ló, viasz, bőr stb. és különösen a fejedelem marhakereskedései voltak igen jövedelmező vállalkozások. A pénzrontás káros eredményei ellen különböző limitációkkal próbált védekezni, bár ezek — mint a hasonló intézkedések általában — többnyire csak írott rendelkezések maradtak. Egyszóval határozott kézzel nyúlt a gazdasági és kereskedelmi élet minden ágához az akkor már mindenütt érvényre jutott abszolutisztikus államrendszerek példája szerint. Már pedig a gazdasági élet „nervus rerum“-a mindig a pénz volt és ez reagált a legérzékenyebben a gazdasági élet minden megrázkódtatására vagy csak egyszerű változására is. Az ősi tapasztalat Bethlen korára is érvényes és a Bethlenkorabeli pénzügyi viszonyok története egyben az egykorú gazdasági élet állapotának is hű tükré.

A 16 évre terjedő pénztörténetet nagy általánosságban három részre lehet tagolni. Az első korszak az 1613—1620 évekre terjed, jellemzője az ezüst pénzek verésének csaknem teljes hiánya, a második periódus 1620—1625 között a pénzrontási időszak, végül az 1625—1629 években a pénzügyi viszonyok javulása következett be és ezzel együtt a rendezett pénzverés is. E hármas tagolást a vázolt belső összefüggések mellett a pénzek külső jellemző vonásainak (kőirat, címer) egyidejű változásai is indokolják. A rendelkezésünkre álló írott forrásanyag a pénztörténet egyes fejlődési szakaszait nem egyformán világítja meg. Néhol dúsan ömlik az írott bizonyíték, másutt szórványos adatokkal kell csak beérnünk, de a szilárd keret mindenképpen kialakul, amit elsősorban természetesen maga a fennmaradt éremanyag tesz lehetővé. Egyébként pedig önként jelentkeznek azon részletproblémák is, melyek további kutatása kívánatos és szükséges volna.

I.

Az első évek

1613—1620

Az erdélyi fejedelemség pénzverésének sajátos jellemző vonása, főként a XVI. században, az aranypénzverés állandó előtérbehelyezése. Van fejedelem, mint Báthori István, a későbbi lengyel király, akinek erdélyi pénzei csak aranyveretben ismeretesek. Az ezüstpénzek között tallérveretekkel itt-ott még találkozunk, az aprópénz verése azonban teljesen szórványos volt és rendszeres aprópénzverésről elsőízben csak Báthori Zsigmond, majd Bocskai István és Báthori Gábor fejedelmek korában lehet beszélni. Ennek a jelenségnek magyarázatául szolgálhat egyrészt az erdélyi aranybányák gazdagsága, másrészt Erdély politikai helyzete. A töröktől való függő viszony, melyben a viszonylagos nyugalmi állapotot súlyos anyagi áldozattal kellett megváltani, nagymennyiségű aranypénzt igényelt. Ugyanis a török legszívesebben aranyban fogadta el a portai adót. Ennek a jellegzetes erdélyi pénzverésnek a folytatását jelentik Bethlen Gábor pénzei is uralma első éveiben. Pénzverése első korszakának végső határát 1620 közepére tehetjük, mely év augusztus 25-én választotta Bethlent magyar királlyá a besztercebányai országgyűlés.

Bethlen Gábort az erdélyi rendek 1613. okt. 23-án választották fejedelemmé és a pénzverés az ő nevére még ebben az évben megindult. Legalább is ezt tanúsítja a különben igen ritka 1613. évi kolozvári veretű aranyforint (20, 21).¹ Uralkodásának első nyolc évében, szórványos kivételektől eltekintve, a jellemző, sőt mondhatni uralkodó pénztípus az aranyforint. Szinte érthetetlen, hogy Báthori Gábor gazdag tallér és aprópénz sorozatai után nála úgyszólván minden ezüstpénz hiányzik, de nyomban megoldódik a rejtély, ha figyelembe vesszük az 1614. évi medgyesi országgyűlés végzéseinek 27. cikkelyét.² Ebben az országgyűlés

¹ A zárjelben levő számok az éremleírások sorszámaira utalnak .

² 1614. febr. 26—márc. 16. EÖE, (*Erdélyi Országgyűlési Emlékek*) VI. 421. 1.

elrendelte, hogy mivel a rossz pénz igen elszaporodott, fejér garast sem a fejedelem ne veressen, se másnak ne engedje ilyenek verését, hanem veressen jó pénzt, hogy a rossz pénznek szakadjon magva. „Jó pénz“ elnevezés alatt ebben az időben az aranypénzeket és tallérokat, illetve a tallérok pénzlába szerint vert egyéb súlyosabb ezüstpénzeket értették általában. Bethlen ezt a határozatot 1613—1620 között alaposan be is tartotta, mert az állandóan vert aranyforint és a szórványosan előforduló más aranypénz, mint tízes arany (1616, 1619), ötös arany (1616), kettős arany (1613, 1614) és negyedarany (1619, 1620) mellett, ezüsből csupán egy díztallér (1619), néhány garas (1617, 1619, 1620) és denár (1614, 1620) ismeretes. A tallérverés szünetelésének okát nem ismerjük. Meg is lett ennek a szerény mértékű ezüstpénzverésnek az eredménye, mert az 1615. évi gyulafehérvári országgyűlés kénytelen volt mindenkinek megengedni a lábas marha szabad kivitelét, hogy így a jó pénznek némi bővülése legyen, annyira megszűkölt ez az országban.³

Az erdélyi pénzeket 1613—1620 között Szebenben, Kolozsvárt és Gyulafehérvárt verték. A három pénzverő azonban nem egyidőben működött, hanem az egyik megnyitása a másik megszűnésével függött össze. A szebeni pénzverőből közvetlenül Bethlen uralma elején, az 1614. és 1615. években került ki igen csekély számú veret. A verdejegy két keresztbe helyezett kard, mint a város címere. Ezek a veretek csak halvány utórezgése a korábban igen jelentős szebeni pénzverésnek, mely még Báthori Gábor korában is igen élénk volt. Tulajdonképpen e néhány veret is a Báthori-korabeli szebeni pénzverés folytatásának tekinthető. A súlypont innen Kolozsvárra tevődött át, ahova Bethlen főként a szebeni polgárok iránt érzett neheztelése miatt helyezte át a pénzverdét. Éppen Szebenben kelt 1613. nov. 27.-én az a rendelete, mellyel Kolozsvári Filstich Pétert állította a pénzverés és aranybeváltás élére.⁴ Kolozsvárt csak aranypénzverés folyt, a verdejegy háromtornyú bástya és 1618-ból ismeretes innen az utolsó aranyforint. A kolozsvári pénzverő tehát 1618-ban megszűnt és szerepét az újonnan felállított gyulafehérvári verde vette át. Ennek a jelzése A-I (Alba Iulia). Innen ugyan az első jelzett aranyforint 1619-es évszámmal ismeretes, de már 1618-as évszámmal előfordul egy verdejegy nélküli dukát, mely azonban típusban a gyulafehérvári veretekkel teljesen egyezik, viszont a megelőző kolozsvári verektől eltér (16), úgyhogy a gyulafehérvári pénzverés megindulását már az 1618. évben bátran feltételezhetjük.

A két közös vonás, amelyik a különböző verdehelyekről kikerült és a különböző névértékű pénzfajokat összekapcsolja, illetve amelyik az első korszak összes vereteire egyetemesen jellemző, részint a köriratban a

³ 1615. máj. 3—19. IV. art. EOE. VII. 252. 1.

⁴ Történelmi Tár 1880. 448. 1. EOE. VI. 382. 1.

fejedelem címe, részint pedig a címerkép. A fejedelem címe az érmek köriratában egységesen szerepel: *Gabriel dei gratia princeps Transilvaniae* (esetleg rövidebben vagy egy-egy szó elhagyásával) és amennyire a hely megengedi, a folytatása is: *partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes*. A címerkép az összes aranyforintokon az iktári Bethlenek címere: két szembenálló vadkacsa nyállal átszúrva. Az 1619. évi gyulafehérvári tízes aranyon és dísztalléron Erdély címere szerepel, középen a családi címerrel. A negyedaranyakon, garasokon és a gyulafehérvári denáron az erdélyi címer fordul elő, míg a szebeni denárokon a szászok jelvénye (hét bástya) közt a város címere, de az utóbbi inkább verdejegy. Tehát az 1613—1620 közötti években az erdélyi pénzekon csupán a családi vagy az erdélyi címer, illetve esetleg a kettő kombinációja jelenik meg, de ezek is olyan formában, hogy 1617-ig csak a családi címerrel találkozunk. Erdély címere ezután kezd feltűnni egyik-másik pénzfajon.

Sorravéve az egyes vereteket, az aranyforintokat állandóan verték és pedig Szebenben (1615), Kolozsvárt (1613—1618) és Gyulafehérvárt (1618—1620). Éremképük az előlapon kucsmás mellkép, a hátlapon családi címer. Ez a típus talán még az 1606. évi országgyűlés azon határozatára megy vissza, mely szerint a pénzekon, mint más fejedelmeknél szokás, a név és címer jelenjen meg.⁵ Azóta legalábbis eléggé következetes ez a rendszer az egymásután következő fejedelmek pénzein. Az egyetlen eltérő feliratú dukát 1614-ből ismeretes (19), mely az éremképre nézve egyezik ugyan a többivel, de a hátlapi körirat szövege: *Dei donum est nequis gloriatur*.⁶ Nem tudjuk, milyen különös alkalomra készült ez a dukát. A kolozsvári kettős aranyak (1613, 1615) az aranyforintok bélyegével készült súlyosabb veretek. Az 1616. évi verdejegy nélküli tízes arany (1) ismeretes öt dukát súlyú változatban, sőt ezüstveretben is. Kolozsvári veretnek tekinthetjük, mert ezidőben más verde nem működött. Ezt az éremfajt különösen a hátlapon levő allegorikus éremkép és a feliratok következtében inkább emlékéremnek vagy emlékpénznek kell minősítenünk. A hátlapi feliratok szövege egyébként: *Dominus illum mea et salus mea quem timebo* és *Consilio firmata dei* zsoltáridézetek.⁷ Nyilván valami különösebb alkalom vagy esemény emlékére készült, errenézve sem tudunk azonban semmi közelebbit. A gyulafehérvári 1619. évi tízes arany (2) rendes pénztípust mutat mellképpel és az összetett erdélyi-családi címerrel. A gyulafehérvári negyedaranyok (1613, 1620) denárbélyeggel készült aranyveretek. Ezek a legkisebb értékek az aranyveretek sorában.

⁵ EOE. III. k.

⁶ Célzás bibliai helyre (Eph. 2. 8. 9.).

⁷ Psalm. XXVII. 1. (bibliai idézet).

Az aranypénzek ligáját illetőleg ismeretes, hogy az erdélyi pénzek általában, de az aranyak és a tallérszerű ezüstveretek mindenesetre, a hasonló magyar pénzek pénzlábát követték.⁸ Körmöcön tudvalevőleg a 23 karát 9 gren finom budai vagy magyar márkából (245·53779 g.) 69 drb. aranyforint készült.⁹ Egy aranyforint súlya tehát 3·55 g volt. Ez a pénzláb dívott Erdélyben is az aranypénzek verésénél.

A kisszámú ezüstpénzek sorában csupán egy tallérszerű érem ismeretes, az 1619. évi gyulafehérvári veretű ú. n. díztallér (65). Ennek fél-súlyú, tehát féltallérszerű változata is előfordul. Mellkép és egyesített erdélyi-családi címer az éremkép és a hátlapon a címer alján CM jelzés foglal helyet. Ennek a feloldása teljességgel bizonytalan és minden valószínűség szerint az érem bélyegét készítő vésnök vagy ötvös névjelzése.¹⁰ Már az érem elnevezése mutatja, amire a stílusa és különböző súlyú példányai is következtetni engednek, hogy ez valójában nem is rendes forgalmi tallér, hanem emlékpénz lehetett.¹¹ Egyszóval a nagyobb arany- és ezüstpénzek, ha szórványosan előfordulnak is, inkább csak esetlegesen készült emlékpénzjellegű érmekek és nem rendes forgalmi pénzek. Egyébként ritkaságuk is erre vall.

Az aprópénzek verése, mint már említettük, egészen kivételes jelenség. A két szebeni denár (1614) Báthori Gábor szebeni veretű denárai (1611—13) folytatásának tekinthető. Bizonyosan még az 1614. évi országgyűlés említett határozata előtt kerülhettek kiverésre. Ezek különben a magyar denárok mintájára készültek, hátlapon ott a Mária, sőt a *Patrona Hungariae* körirat is. Csak az előlapon helyettesíti a magyar címert a hét bástya (a százszok jelvénye) között a szebeni címer. Átlagsúlyuk 0·38 g, tehát jóval gyöngébbek a 0·55 g átlagsúlyú magyar denároknál. Hasonlót mondhatunk a gyulafehérvári denárról is (1620), azzal a különbséggel, hogy itt az előlapon a magyar címert Erdély címere helyettesíti (137). Ennek az átlagsúlya 0·43 g, tehát már inkább megközelíti a magyar mintaképet, különösen a kopási százalék figyelembevételével. Ezek a denárveretek azonban teljesen szórványos jelenségek és a napi pénzforgalomban komoly jelentőségük nem volt.

A másik aprópénz, melynek veretésére kétizben is történt kísérlet, a hármás garas volt. Első alkalommal 1617-ben találkozunk vele egy jel nélküli veret és ennek csegely változatában, másodszer pedig 1619—20 évekből ismeretesek részint jel nélküli, részint pedig gyulafehérvári verde-

⁸ HUSZÁR LAJOS, *Az erdélyi pénzverés története*. 11. l.

⁹ JOHANN NEWALD, *Das österreichische Münzwesen unter den Kaisern Maximilian II., Rudolph II. und Mathias*. Két instrukciót is közöl 1607. és 1619. évekből. 136. és 231. l.

¹⁰ ADOLF RESCH, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen*. 86. l. 29. sz. alatti leírásnál Cibiniensis Moneta-ra oldja fel, de a szebeni verde 1615 után egyáltalán nem működött.

¹¹ RESCH 29·6, 22·2 és 16·1 g. súlyú példányokat ismertet.

jegyű példányok. Az 1617. évi veretek Kolozsvárt készülhettek, az 1619—20. évi pedig már a jelzett darabok szerint is Gyulafehérvárt. Mindkét garasverés, főként azonban az első, csak kísérletezés lehetett aprópénz verésének bevezetésére, mert készítésük igen rövid ideig tartott és közvetlen folytatásuk nem volt. Az 1619. évi gyulafehérvári országgyűlésen történt némi utalás e garasverésre vonatkozólag.¹² Megemlítették itt ugyanis a rendek, hogy amilyen aprópénzt a fejedelem „pro forma” készítettett és közük küldött, ez a magyarországi hasonló monetákat jóságban felülmulja, tehát annak verését igen javallják. Határozatba veszik, hogy mihelyt ez a pénz kibocsátásra kerül, mindenki köteles lesz elfogadni. „Adja az úristen, hogy Felséged sok esztendőig gazdagon verettethesse.” Egyszóval maguk a rendek belátták, hogy aprópénz nélkül élni nem lehet és örömmel üdvözölték az 1614-ben eltiltott garasok verésének újrakezdését. De itt is még csak „pro forma” veretről van szó és nagy jövőt nem ért meg ez az aprópénzverési kísérlet. E garasok különben — bár a hátlapon Erdély címerét viselik — típusban teljesen Zsigmond lengyel király jó garasaival tartanak rokonságot. Nyilván ezek mintájára készültek, akárcsak Báthori Gábor garasai, és veretésük oka is az lehetett, hogy az említett lengyel garasokat és Báthori-garasokat, melyeknek rendes forgalma volt még ekkor is Erdélyben, jóságban felülmulják és azokat a forgalomból kiszorítsák. Pénzláb terén valóban felülmúlták nemcsak a magyar, hanem a lengyel garasokat is. A lengyel garasok súlya 1604 óta ugyanis 1·55 g, finomsága pedig 5¼ lat volt,¹³ míg Bethlen új veretű garasainak átlagsúlya a kopási százalék figyelembevételével 1617-ben 1·25, 1619—20 években pedig 1·38 g, finomságuk azonban csaknem 7 lat.¹⁴ A magyar széles garasok, melyek ekkor Erdélyben nagy tömegben forogtak és amelyekre az említett országgyűlési artikulus céloz, 1607—19 között 6 lat finomságúak voltak, tehát az újonnan vert erdélyi garasok valóban jobb pénzek voltak ezeknél is. Valószínűleg épen túlzott jóságuk miatt kellett a verésüket beszüntetni, mert ilyen esetekben mindig a jobbveretű pénzek külföldre áramlása szokott bekövetkezni a hasonló névértékű, de silányabb finomságú pénzek ellenében. Egyébként e garasok értéke 3 denár volt, innen a nevük is, hármasharasz garas.

E rövid áttekintésből is látható, hogy a tényleg kiverésre került erdélyi pénzfajok száma ezekben az első években igen szerény volt. Az érmek általában Báthori Gábor pénzeinek típusát követik. A fejedelem nyilván uralma megszilárdításával volt elfoglalva, hiszen állandóan nyugtalanította a trónkövetelő Homonnay György betörése, a török fenyege-

¹² 1619. máj. 5—26. VII. art. EOE. VII. 515. 1.

¹³ MAX KIRMIS, *Handbuch der polnischen Münzkunde*. 115. 1.

¹⁴ HUSZÁR LAJOS, *A munkácsi pénzverő működése (1624) és a pénzrontás kora Erdélyben Bethlen Gábor idejében*. 309. 1.

tőzése és maga a császár is csak 1619. ápr. 11.-én ismerte el fejedelmi címét. Így Bethlen a pénzverésre nagyobb gondot nem fordíthatott, újításokat nem vezethetett be. Engedte a pénzverést a régi rendszer szerint továbbfolytani és nem ellenkezett a rendekkel sem az aprópénzverés megszüntetését illetőleg. A kiverésre került pénzek közös jellemző vonása a hagyományhoz ragaszkodó típus, a fejedelmi cím azonos alkalmazása, végül az a körülmény, hogy a címerképben csak az erdélyi és a családi címer fordul elő. E közös vonások pontosan megvonják a határvonalat az első és második korszak veretei között.

Bethlen tudatában lévén a nemesfémek jelentőségének, igen nagy gondot fordított a bányaművelés fejlesztésére. Elég ideznünk az 1618. évi szebeni országgyűlés rendelkezését, mely megengedi, hogy idegen bányászok jöjjenek Erdélybe és ezek bányanyitásra szabadságot nyerjenek.¹⁵ Megerősíti ezt krónikájában Szalárdi János is, aki elmondja, hogy a bányák műveltetésére messzünnen is nagy költséggel hozzáértő tudós főmestereket hozatott.¹⁶ Arranézve pedig határozott adataink vannak, hogy Körmöcbányáról, részint szelíd nyomással, egész sor bányászt és pénzverőt hozott Erdélybe.¹⁷ A pénzverés későbbi fellendülése teljes mértékben igazolta ezeket a törekvéseket.

Bár aprópénzt ezidőtájt az erdélyi pénzverők nem vertek, aprópénzre a mindennapi életben mégis szükség volt. Az előkerült éremleletek összetételéből és az írott források adataiból nyerhetünk képet arról, hogy milyen volt ez az aprópénzforgalom. Minthogy az aranypénzek és tallérok pénzlába általában változatlan maradt és így ezek jelentik az egykorú pénzrendszer szilárd alapjait, a pénztörténet változásait és hullámzó ingadozásait a kisebb ezüstpénzek verése, forgalma és a jó pénzekhez való értékviszonya képviseli. Rézpénzt ebben az időben ugyanis még nem vertek. Húsz olyan éremlelet tartalmát vettük vizsgálat alá, melyeket többnyire még Bethlen korában vagy közvetlenül a halála utáni években rejtettek el és amelyek mind az erdélyi fejedelemség területéről kerültek elő.¹⁸ E leletadatok tanúsága szerint a következő kisebb ezüstpénzek for-

¹⁵ 1618. ápr. 12—25. VII. art. EOE. VII. 477—79. l.

¹⁶ *Szalárdi János siralmas magyar krónikája*, 31. l.

¹⁷ DIVALD JÓZSEF, *A körmöci pénzverdéből*. Tört. Tár, 1879. 601—607. l.

¹⁸ A feldolgozott leletek a következők: Belényesújlak (Bihar m.), Num. Közl. XIII. 25. l. Berethalom (Nagyküküllő m.), Num. Közl. XIII. 26. l. Cintos (Alsó-Fehér m.), Num. Közl. XIII. 26. l. Császló (Szatmár m.), Num. Közl. XX. 55. l. Cséffa (Bihar m.), Num. Közl. XXIII—XXIV. 45. l. Kisselyk (Nagyküküllő m.), Dolg. Kolozsvár. II. 1911. 126. l. Kovás (Szatmár m.), Num. Közl. V. 140. l. Magyarherepe (Alsó-Fehér m.), Num. Közl. XXIII—XXIV. 44. l. Matolcs (Szatmár m.), Num. Közl. I. 47. l. Mezőnagycsán (Torda-Aranyos m.), Arch. Ért. V. 45. l. Pecsely (Szilágymagyaros (Kisküküllő m.), Num. Közl. IX. 136. l. Szászörményes (Kisküküllő m.), Num. Közl. I. 47. l. Szénaverős (Kisküküllő m.), Num. Közl. VIII. 58. és XIII. 26. l. Szilágysomlyó (Szilágymagyaros (Kisküküllő m.), Num. Közl. XV. 84. l. Szilkerék (Szolnok-Doboka m.), MTM Éremtárában került feldolgozásra 1943-ban. Tasnád (Szilágymagyaros (Kisküküllő m.), Num. Közl. VII. 23. l. Tulka (Bihar m.), Num. Közl. XIII. 26. l.

galmát lehet megállapítani. Elsősorban természetesen Bethlen aprópénzeit és a magyar pénzeket (garas, denár és obulus), majd Erdélyből Bocskai István dutkáit és Báthori Gábor aprópénzeit (dutka, ötös, hármás garas és denár), valamint a brassói garasokét, ezenkívül pedig *lengyel* (hatgarasos, háromgarasos, garas, félgaras, poltura), *litván* (dutka, garas, poltura), *danzigi* (garas), *elbingi* (dutka, poltura), *rigai* (dutka, garas, poltura), *porosz-lengyel* (garas), *porosz* (poltura), *pomerán* (poltura), *schweidnítzi* (garas), *liegnitz-briegi* (garas), *svéd* (poltura) és *ceh* (fillér) pénzekét. Túlnyomó számban szerepel a külföldi pénzek tömegében a dutka, garas és poltura. Általában a fenti felsorolás szerint az emlékek igen vegyes összetételt mutatnak és különösen a lengyel pénzek uralkodó szerepe állapítható meg. Az aprópénzforgalmat tehát az erdélyi és magyar pénzek mellett a nagy tömegben beáramlott külföldi, elsősorban lengyel pénzek bonyolították le. Sorra véve megkíséreljük mindenkéltől a magyar és erdélyi pénzek forgalmi értékét az írott adatok egybevetésével megállapítani. Összehasonlító értékmérőül, mint a forrásokban is, a forint és a magyar denár szerepel.

A magyar denár pénzlába 1607—1619 között a következő volt: a 6 latos finom ezüst márkából 446 darab denárt vertek, tehát egy denár nyerssúlya 0·55 g volt.¹⁹ A garas három denárt tett ki, a széles garas öt denárt, az obulus pedig fele volt a denárnak. A magyar pénzek állandó forgalma, sőt értékmérő szerepe a gyakori közös magyar-erdélyi pénzláb következtében természetesen tekinthető. Itt elsősorban II. Mátyás pénzei jönnek figyelembe, de elvéve előfordulnak XVI. századi veretek is. Az öt denáros garasok forgalmára nézve az első korszakból kevés írott adatunk van. Az 1618. évi kolozsvári országgyűlés határozata az egyik, melyben elrendelték, hogy bár a fejedelem az öt pénzes garast bizonyos okokból adóban nem fogadja el, viszont más bővebben forgó pénz nincsen, mindenki tartozik tehát elfogadni ezt a pénzfajt, mint „usualis monetát”.²⁰ Az a bizonyos ok, ami miatt Bethlen vonakodott adóban elfogadni a magyar garast, nyilván az volt, hogy a nagybányai pénzverőben Herberstein Felicián bérlő vezetése alatt (1614—19) nem teljes értékű garasokat vertek. Egy régi perirat vallomása szerint itt ugyanis hat latos helyett csak öt latos ezüsből készültek a garasok.²¹ Sőt az 1618. évi pozsonyi országgyűlés el is tiltotta ezek verését.²² Érthető, hogy ilyen körülmények között Bethlen bizalmatlan lett a magyar garasok iránt, melyek hitelét a nagybányai pénzrontás alaposan tönkretette. A közforgalomban azonban ennek ellenére is nagy szerepet játszottak,

¹⁹ NEWALD, i. m. 136. l.

²⁰ 1618. okt. 4—21. X. art. EOE. VII. 491. l.

²¹ GÁRDONYI ALBERT, *A nagybányai pénzverő intézet 1619. évi viszonyairól*. Num. Közl. III. 8—11. l.

²² 19. art. *Corpus Juris Hungarici*, 1608—57. 137. l.

mert az 1619. évi gyulafehérvári országgyűlés panaszkodva említi, hogy a jó pénz állandóan szűkül és semmiféle monéta oly bővön nem jár, mint az öt pénzes garas.²³ A denár állandóan forgó pénzfaj volt és a forrásokban rendszerint „pé~~n~~z“ megjelöléssel fordul elő.²⁴

A pénzárték viszonyok, átszámítások és kereskedelmi árak azonban az egykorú iratokban nem a tényleg kiverésre került pénzek értékében vannak kifejezve, hanem többnyire egy, csak Magyarországon divatozott számítási pénzben. Ez a számítási pénz a magyar vagy kamarai forint volt. Egy magyar forint 100 denárra oszlott és ez az értékviszony, mint számítási egység, megmaradt a denárok pénzlábanak bármilyen változása esetén is. Másik gyakran alkalmazott számítási egység volt a rajnai vagy rhenus forint. Ez a magyar forinttól annyiban különbözött, hogy értéke csak 90 denár volt. Ugyanis a rajnai forint 60 krajeárt ért és egy krajeár másfél denárral lévén egyenlő, így jön ki a 90 denár. Amennyiben azonban az egykorú feljegyzésekben külön jelezve nincsen (rhfl. formában), a forint alatt mindig magyar forintot kell érteni. A jó pénzeknek, tehát a dukátnak és tallérnak a denárhoz viszonyított értéke ebben az első korszakban körülbelül állandónak tekinthető. A dukát értéke 2—2·40 forint körül volt,²⁵ a tallér értéke pedig 1·25 forint körül mozgott.²⁶ Az állandó értékemelkedés csak később, a pénzrontás megindulásával lett megszokott jelenség.

Báthori Gábor aprópénzei úgy a leletadatok, mint az írott feljegyzések szerint ezekben az években állandóan forogtak. Négy fajta aprópénz készült az ő idejében: dutka, széles (ötös) garas, hármas garas és denár. A széles garassal és denárral röviden végezhetünk. Mindkettő teljesen magyar mintára készült, de mindkettő csak szórványosan került kiverésre. Az öt denáros garast csak 1610-es évszámmal ismerjük Nagybányáról, a denárt pedig az 1611—13. évekből, azaz Báthori Gábor uralma végén Szebenből. Ennek a két pénzfajnak tehát a napi forgalomban számottevő szerepe nem lehetett. Annál nagyobb a dutkák és garasok forgalmi jelentősége.

Báthori Gábor dutkáit az 1608—1613. évekből ismerjük és több helyen verték őket.²⁷ Külső formára teljesen a lengyel dutkákra emlékeztetnek, de pénzlábuk is lengyel mintát követett. Bizonyosság erre a Lippán lakó Ötvös Andrásnak 1608-ban adott pénzverési engedély, mely

²³ 1619. máj. 5—26. VII. art. EOE. VII. 515. 1.

²⁴ Így: öt pénzes garas, három pénzes garas, a dutka kilenc pénzt ér stb.

²⁵ 1614 = 2 f. WESZERLE kéziratos jegyzetei az Éremtárban, 10. füzet 25b. l., 1617 = 2 f. 10 d. Num. Adattár 85. sz., 1618 = 2 f. 15 d. WESZERLE i. m. 36. l., 1619 = 2 f. 20 d. Tört. Tár, 1879. 601—05. l., 1619. XII. 20 = 2 f. 40 d. Tört. Tár, 1785. 280. l.

²⁶ 1617 = 1 f. 25 d. Num. Adattár 85. sz., 1618 = 1 f. 25 d. WESZERLE i. m. 36. l. 1619. XII. 20. = 1 f. 30 d. Tört. Tár, 1875. 280. l.

²⁷ Gyulafehérvár (A—I), Szeben (CI—BI), Kisselyk? (K—S) és vannak jegy nélküli veretek is.

megengedi neki dutkák verését úgy, hogy ezek pondusa a lengyelországi jó dutkákhöz legyen hasonló.²⁸ A lengyel dutkák 1604—16 közötti pénzlába szerint a 13½ latos ezüst márkájából (krakkói márka) 90⅓ drb. érem került kiverésre, tehát egy dutka súlya 2 19 g. volt.²⁹ A dutkák tényleges forgalmára több írott adatunk van,³⁰ de az országgyűlések is kénytelenek velük elég gyakran foglalkozni. Úgy látszik, sok hamis veretű dutka lehetett forgalomban, mert az 1616. évi gyulafehérvári országgyűlés elrendelte, hogy amelyik dutka nem vas, réz vagy ón, azokat mindenki köteles fizetéseknel elfogadni.³¹ Az intézkedésnek nem sok foganatja lehetett, mert a következő, segesvári országgyűlés már büntető rendelkezéseket is kénytelen kilátásba helyezni a jó dutkát el nem fogadók ellen.³² Hiába volt azonban minden intézkedés, a dutkáknak való válogatás és azok elfogadása iránti vonakodás tovább tartott, úgyhogy az 1617. évi gyulafehérvári országgyűlésnek újra el kellett rendelnie azok elfogadását és ellenkező esetben szigorú büntetéseket állapítania meg minden rend és nemzetség számára.³³ A legnagyobb baj és nehézség azonban az volt, hogy a dutkákat nem akarták adóban elfogadni. Ezért kérik a rendek a fejedelmet a kolozsvári országgyűlésen, hogy legalább a jó ezüstműből készült dutkákat vétesse el adófizetés fejében.³⁴ Az 1618. évi szebeni országgyűlés próbálta végleg rendezni a dutkák kérdését. Kimondta ugyanis, hogy mivel Lippán és Karánsebesen sok rossz dutkát vertek, ezek forgalmát megszüntetik. Ezenkívül azonban minden jó dutka forgalmát a szebeni és fehérvári veretekkel együtt javallják és egyben megszabják, hogy a dutka ezután az országban 9 denár értékben forogjon.³⁵ A következő évben azonban a gyulafehérvári országgyűlésen kénytelenek megint 10 denárban állapítani meg az értéket.³⁶ Feltehető, hogy a hamis dutkákat főként Báthori Gábor verdejegy nélküli veretei között kell keresni. A dutkák értéke általában 9—10 denár között mozgott ebben az időben.³⁷ Minthogy így az értéke 3 drb. három denáros garassal volt egyenlő, háromgarasosnak (Dreigröscher) is nevezték, latin néven pedig a kilenc denáros érték után novenariusnak. A silányabb fínomságú magánveretek miatt volt annyi baj velük.

²⁸ *Magy. Gazdtört. Szemle*, V. 1899. 44. l.

²⁹ KIRMIS i. m. 115. l.

³⁰ Num. Adattár 12. sz. Melléklet a Num. Közl. 1910—14. évfolyamaihoz. *Quellen zur Gesch. der Stadt Brassó*. V. 495. l. (ANDREAS HEGYES *diariuma* 1614. apr. 10.) stb.

³¹ 1616. apr. 17—máj. 8. IX. art. EOE. VII. 324. l.

³² 1617. okt. 9—nov. 7. X. art. EOE. VII. 391. l.

³³ 1617. máj. 4—23. V. art. EOE. VII. 433.

³⁴ 1617. nov. 1—10. II. art. EOE. VII. 474. l.

³⁵ 1618. apr. 12—25. III. art. EOE. VII. 477—79. l.

³⁶ 1619. máj. 5—26. VII. art. EOE. VII. 515.

³⁷ 1610 = 9 d. EOE. III. 1613 = 10 d. EOE. III. 1615 = 10 d. Num. Adattár 12. sz., 1617 = 9 d. WESZERLE kéziratái 9. füzet 175. l., 1618 = 9 d. EOE. VII. 79. l., 1619. V. = 10 d. EOE. VII. 515. l. 1619. XII. 20. = 10 d. Tört. Tár 1875. 280, l.

A hivatalos erdélyi és lengyel veretek az előirt pénzláb szerint készültek és a leletadatok tanúsága szerint a sok nehézség között is elég nagy tömegben forogtak. Előfordulnak a leletekben még Bocskai István dutkái is, de ezek számottevő mennyiségben ekkor már nem szerepelhettek. Egyébként pedig a jó dutkákkal egyenlő elbánásban részesültek. Erre vall különben az 1616. évi gyulafehérvári országgyűlés rendelete is, mely szerint a jó dutkát, bármelyik fejedelem is verette, el kell fogadni.³⁸

Elég sok baj volt a garasokkal is. Báthori Gábor garasait (három denár értékben) az 1608—13. évekből ismerjük csak nagybányai veretekben. Éremképük a lengyel garasokra emlékeztet, azonban nemcsak a külső formát, hanem a pénzlábat illetőleg is lengyel mintára készültek, akárcsak a dutkák. Báthori Gábor korából ugyan közvetlen adatunk nincsen erre, de ismeretes Báthori Zsigmond utasítása 1590-ből, mely szerint a garast lengyel, a dénárt pedig magyar mintára kell verni³⁹ és láttuk, hogy Bethlen Gábor is lengyel mintára verette garas-kísérletét. A lengyel garas 1604—16 közötti pénzlába szerint az $5\frac{3}{4}$ latos krakkói márka ezüstből 127 garast vertek, egy garas súlya tehát 1.556 g volt.⁴⁰ Sajnos, sem a dutkánál, sem a garasnál nem maradt fenn írásbeli rendelet arranézve, hogy az erdélyi garasok vajjon változtatás nélkül átvették-e a lengyel pénzlábat vagy csak megközelítették azt? Mindenesetre a napi forgalomban egyforma értékkel forogtak, természetesen csak a jó veretek. Sok panasz merült fel ugyanis a garasverést illetőleg Lisibona Gerhard, a nagybányai pénzverőház bérlője ellen. Még Báthori Gábor idejében panaszolták az 1613. évi szebeni országgyűlésen a rendek, hogy Lisibona időnkint bizonyos összegig a maga hasznára olyan garasokat veret, melyek rövidesen rézzé változnak és amelyeket külföldön el sem fogadnak.⁴¹ Kérik a fejedelmet, szüntesse meg ezt a visszaélést. E rossz veretek annyira lerontották az erdélyi garasok hírét, hogy Forgách Zsigmond királyi biztos a nádor rendeletére 1613-ban óva intette a kassaiakat, nehogy a hamis erdélyi garasokat elfogadják és éljenek azokkal.⁴² Valószínűleg ezért tiltotta meg a már említett 1614. évi országgyűlési végzés Bethlennek a „fejér garas“ verését és rendelte el, hogy amennyiben valaki külföldről ilyen rossz pénzt akar behozni, el kell venni tőle.⁴³ E silány veretű garasok a pénzforgalom örök törvénye szerint a jó veretek forgalmát is megbénították. Bethlen egyik leveléből ismeretes, hogy a

³⁸ 1616. ápr. 17—máj. 8. IX. art. EOE. VII. 324. l.

³⁹ GUSTAV GÜNDISCH, *Geschichte der Münzstätte Nagybánya*, Num. Zeitr. Wien 65. k. 74. l.

⁴⁰ KJRMIS i. m. 115. l

⁴¹ 1613. máj. 1—14. VI. art. EOE. III.

⁴² 1613. júl. 21-én Tört. Tár, 1907. 270. l. Num. Adattár 24. és 76. sz.

⁴³ A „fejér garas“ nevet valószínűleg a frissen vert példányok jellegzetes fehér színétől nyerte e pénzfaj. Ezt a jellegzetes fehér színt ma is észlelni lehet e vereteken.

„bányai“ (nagybányai) garas senkinek sem kell Máramarosban és elrendeli azért, hogy három denár értékben mindenki fogadja el.⁴⁴ Panaszkodik a segesvári országgyűlés is, hogy a fejr garast nem veszik el és büntetést ró ki a jó fejr garast elvenni vonakodókra.⁴⁵ Úgy látszik, hiába volt minden erőltetés, a rossz veretek miatt romlott hitelű nagybányai garas forgalma Bethlen idejében már valami jelentős nem lehetett. Ez tűnik ki különben az 1618. évi kolozsvári országgyűlés határozatából is, mely szerint Erdélyben az öt pénzes garasnál bővebben forgó pénz nincsen.⁴⁶ Ez pedig már II. Mátyás széles garasát jelentette. A fejr garasok értéke — természetesen csak a jó vereteket értve alatta — három denár volt és innen a nevük is, három pénzes garas.⁴⁷ Nyilván ezek kiszorítására indult meg Bethlen garasverése 1617-, illetve 1619-ben, de a jelek szerint nem sok eredménnyel, mert az új garasverés mindössze két évig tartott.

Bethlen uralmának első éveiben az erdélyi pénzforgalomban sokat szerepelnek Brassó város garasai is. Ezeket a pénzeket Brassó város az 1612—15. években verette. A pénzek verésére a Weiss Mihály bíró vezetése alatt Báthori Gábor ellen küzdő Brassó ostroma adott alkalmat. Főként zsoldfizetésre használták az így vert pénzeket, melyek tehát inkább szükségpénz jelleggel rendelkeztek. Nemcsak garast, hanem dukátot és tallért is vertek, e súlyosabb pénzfajok azonban nem készülhettek nagyobb mennyiségben. Weiss Mihály halála (1612. okt. 16.) és a harc befejezése után a város tovább verette a garasokat, melyekből még 1615.-i veret is maradt fenn, igaz, hogy csupán egy rézveretű változatban.⁴⁸ 1615-ben a gyulafehérvári országgyűlés szüntette meg a brassói garasok forgalmát. Határozatban mondták ki, hogy bár a brassói garas nem alábbvaló egyéb mostan járó fejr garasnál, de minthogy annak formájára sok hamis garast készítenek, annak forgalmát teljességgel megszüntetik.⁴⁹ A szász forrás szerint viszont a magyarok gyűlölete miatt lett eltörölve a brassói garas.⁵⁰ Mindkét állításnak részben igaza lehet. Egyrészt Bethlen valóban nem engedhette, hogy a fejedelem kiváltságát képező pénzverési jogot egy város önkényesen kisajátítsa, másrészt viszont a brassói garasok máig fennmaradt tömegében valóban elég sok silány verettel találkozunk.⁵¹ E két ok együttesen játszhatott közre a

⁴⁴ A fejedelem levele Bethlen Istvánhoz 1615. júl. 9-én. Tört. Tár, 1908. 228—29. 1. Num. Adattár 12. sz.

⁴⁵ 1616. okt. 9—nov. 7. X. art. EOE. VII. 391. 1.

⁴⁶ 1618. okt. 4—21. X. art. EOE. VII.

⁴⁷ A mai terminológia szerint a nagyobb, ötdenáros garast széles garas, a kisebb, három denáros garast pedig egyszerűen garas néven emlegetjük.

⁴⁸ RESCH 82. 1. 86. sz.

⁴⁹ 1615. máj. 3—19. XIV. art. EOE. VII. 253. 1.

⁵⁰ *Quellen zur Gesch. der Stadt Brassó*. IV. 47. 1.

⁵¹ Az Orsz. Magy. Tört. Múzeum Éremtárában is sok rézveret van, sőt 1613-ból olomveret is.

brassói garasok veresének és forgalmának megszüntetésében. Ezeket a garasokat később 1615. júl. 14. után másfél denár értékben fogadták el az emberektől fejedelmi adó fejében. Átlagsúlyuk 1612-ben 1·47 g, 1613-ban 1·32 g volt, 1614-ben pedig előfordulnak könnyebb 1·32 g és nehezebb, 2·14 g átlagsúlyú példányok. Utolsó említésük az 1618. évi szebeni országgyűlési végzésekből található meg, ahol arranézve történt intézkedés, hogy a pénzverőházba behozott brassói garast aszerint váltsák be, amint a próba mutatja.⁵² Ez a rendelkezés is bizonyítja, hogy a brassói garas 1615 után valóban demonetizált pénz lett, semmi forgalmi értékkel nem rendelkezett és csak fémértékben váltották be. Éremképe különben az előlapon fatörzsön korona, mint Barssó város címere, a hátlapon egyfejű sas. A jó veretű garasok értéke rendes forgalmuk idejében — akárcsak a többi erdélyi garasé — három denár volt.

A mondottakból tehát az tűnik ki, hogy úgyszólván valamennyi, többé-kevésbé egykorúnak tekinthető magyar és erdélyi veretű aprópénzzel valami baj volt. Báthori Gábor dutkáit több helyen hamisították, hármas garasait Lisibona rontotta, a magyar széles garasok hírnevét Herberstein tette tönkre, a brassói garasok körül szintén nem volt minden rendben. Nem csodálható ezek után, hogy az erdélyi rendek nem lelkesedtek az aprópénzverésért és így Bethlen uralmának első éveiben szünetelt az aprópénz verése. A magyar és erdélyi aprópénzek mellett nagyobb mennyiségben forogtak még idegen pénzek. Ezekre vonatkozólag az első évekből kevés feljegyzést találunk, nyilván mert kevesebb baj volt velük. Így a forgalmukra főként a leletadatokból következtethetünk. Általában megállapítható, a lengyel dutka (háromgarasos) és a lengyel garas forgalma. Az előbbi értéke az erdélyi dutkák árfolyamához hasonlóan 9—10 denár volt, az utóbbié az erdélyi garashoz hasonlóan három denár. E két pénzfajta jelentős mennyiségű beáramlása Erdélybe és élénk szerepe az erdélyi pénzforgalomban szolgál magyarázatul arra a jelenségre, hogy az erdélyi aprópénzeket (dutkanak és garasokat) miért verték lengyel mintára és lengyel pénzláb szerint. A lengyel pénzek 1604—16 között még jó pénzláb szerint készültek,⁵³ tehát akadály nélkül bejöhettek Erdélybe, ahol már régen meghonosodtak, tekintve, hogy a XVI. században Erdélyben egyáltalán nem volt aprópénzverés. Így érthető, hogy Bocskai és Báthori Gábor aprópénzei a lengyel pénzek mintáját követték, hogy azokat a forgalomból kiszorítva, helyüket elfoglalják. Ez a kiszorítás azonban a leletek szerint nem nagyon sikerült. Természetesen nemcsak a lengyel dutkák és garasok, hanem minden ezekkel rokon veret előfordul a leletekben. Így litván dutka, majd litván,

⁵² 1618. ápr. 12—25. VII. art. EOE. VII. 477—79. 1.

⁵³ Így a hatos garas $13\frac{1}{2}$ latos krakkói m = $45\frac{1}{6}$ drb, dutka $13\frac{1}{2}$ latos m = $90\frac{1}{2}$ drb. és garas $5\frac{1}{4}$ latos m. = 127 drb.

danzigi, elbingi, liegnitz-briegi stb. garas. De elvéte szerepelnek XVI. századi pénzek is, főként lengyel garas és kvartnik (félgaras), schweidnitz-i félgaras, litván félgaras, cseh fillér stb. Ezek azonban rendszerint csak 1—2 példányban fordulnak elő, bizonyítva, hogy nem volt rendszeres és tömeges forgalmuk, hanem csak mintegy elkeveredtek a bevett forgalmi pénzek közé. Állandó és rendszeres forgalma igazolhatólag főképpen a lengyel dutkának és garasnak volt, illetve a velük egyenértékű és hasonló kivitelű egyéb külföldi pénzek. Itt is elsősorban a lengyel fennhatóság alatt álló területek (Riga, Elbing, Litvánia, Schweidnitz és Porosz-lengyelország) pénzei jönnek figyelembe.

Ami már most e külföldi pénzek forgalmára vonatkozó egykorú feljegyzéseket illeti, azok száma meglehetősen szerény. 1613-ban Forgách Zsigmond tiltja el a kassaiakat a hamis lengyel garas elfogadásától,⁵⁴ amiből kiderül, hogy ezekből is lehetett szép számmal hamis veret. 1617-ben a gyulafehérvári országgyűlésen panaszkodnak a székelyek, hogy Brassóban a marha árában másfél pénzes „lovag garast” adnak nekik, mely sehol másfél pénznél feljebb el nem kel. Határozatba mondják azért, hogy se a brassóiak, se mások másfél pénzes garast senkire ne erőszakoljanak két pénzért és senki ezeket másfél denárnál nagyobb értékben el ne fogadja.⁵⁵ Ez a másfél pénzes lovas garas nem lehet egyéb, mint a litván félgaras, melyen a litván lovas képe szerepel. Egyébként bizonyosra vehető, hogy a dutkák és garasok forgalmára vonatkozó különböző intézkedések, melyeket az erdélyi dutkák és garasok tárgyalásánál ismertettünk, a külföldi hasonló értékű pénzekre is vonatkoznak.

Feltűnő jelenség, hogy török pénzekkel sem a leletekben nem találkozzunk, sem az írott feljegyzések nem tesznek említést forgalmukról, annak ellenére, hogy Erdély és a török birodalom között a kapcsolat annyira szoros volt. Errenézve Pethő Gergely krónikájában találunk némi magyarázatot, aki megemlíti, hogy amikor a török bejött Magyarországra, pénzét is magával hozta, de azzal a magyarok nem élnek közösségesen.⁵⁶ Lassankint azonban a lengyel pénz is behatolt, azzal viszont éltek is a magyarok. A krónikás feljegyzését a leletadatok minden tekintetben megerősítik. A török pénz értékelését illetőleg általában 200 asper három forinttal volt egyenértékű.⁵⁷

Bethlen uralmának első évei tehát súlyosabb problémákat nem ölelnek fel az egykorú pénztörténetben. Egyetlen állandó verete a régi jó pénzláb szerint készült aranyforint, míg az ezüstpénzforgalmat a régibb

⁵⁴ Tört. Tár, 1907. 270. 1. (1613. júl. 21.).

⁵⁵ 1617. máj. 4—23. XI. art. EOE. VII. 435. 1.

⁵⁶ PETHŐ GERGELY, *Magyar krónika 373—1626*. A bevezető részben: 58. l.

⁵⁷ 1622. I. 13, 250 asper = 3 f. 75 d. RADVÁNSZKY, *Bethlen udvartartása* 51. l. 1622. VIII. 4000 asper = 60. f. RADVÁNSZKY, 68. l. stb. Az adatok ugyan 1622-ből valók, de nagyjában előbb is ez volt az értékarány, a pénzrontás csak ezután következett be

erdélyi, az egykorú magyar és külföldi, főként lengyel pénzek bonyolították le. Az aprópénzek forgalmánál kisebb-nagyobb zökkenők néha előfordultak ugyan, de általában a pénzügyi helyzet eléggé rendezett volt. A pénzrontás hulláma csak a következő években jutott el Erdélybe, ami a gazdasági élet súlyos válságát és megrázkódtatását vonta maga után.

II.

A pénzrontás kora

1620—1625

Bethlen pénzverése a második korszakban lényegesen megváltozott képet mutat. Korhatározó dátum elméletileg az első hadjárata a császár ellen és a magyarországi területek feletti uralom kezdete 1619 ősze óta, gyakorlatilag azonban tulajdonképpen csak a besztercebányai királyválasztó országgyűlés, ahol 1620. aug. 25.-én választották a rendek Bethlent magyar királlyá. Élt is ő ezután ezzel a címmel, bár sohasem koronáztatta meg magát. Döntő befolyással volt e királlyá választás az újonnan vert pénzek külalakjára, melyek teljesen magyar jelleget öltöttek fel ezután. Míg az első korszak érmei az összes jellegzetes vonásaikkal tipikus erdélyi pénzek, addig az újabb veretek mindenben a magyar pénzek külső alakját vették fel és ezt a jelleget, bár sokkal szerényebb mértékben, a nikolsburgi béke után is megőrizték, melyben Bethlen lemondott a magyar koronáról. Ezért kell korhatározónak a fentebb említett 1620. aug. 25.-i dátumot venni. Az erdélyi pénzverés e második szakaszban pénzügyi és gazdasági vonatkozásban a középeurópai pénzrontás hatása alá került. Az erdélyi pénzrontás szoros összefüggésben áll a harmincéves háború eseményeivel, melyek az 1618. máj. 23.-i cseh defenestrációval vették kezdetüket. Bethlen is bekapcsolódott ebbe a küzdelembe, előbb a cseh korona reményében, majd miután a csehek Pfalzi Frigyet választották királlyá és így az ő reményei szertefoszlottak, a magyarországi urak elégedetlenségére támaszkodva, 1619. aug. 18.-án indult el első hadjáratára a császár ellen és nov. 11-re már Pozsonyba országgyűlést hívott össze. Az új politikai állapotok a pénzügyi viszonyok terén alapos változást idéztek elő. Egyrészt, mint minden hadviselő félnek, Bethlennek is növekedett a pénzszükséglete, másrészt e hadjárat alkalmával a legfontosabb magyar pénzverőhelyek, mint Körmöcbánya és Nagybánya, hatalmába kerültek. Így a fokozódó igényeket megfelelő

módon ki is lehetett elégíteni. Egyébként azonban a meginduló háború pénzügyi téren súlyos helyzetben találta egész Középeurópát. Épen ezidőtájt zajlott le a hírhedt Kipper-kor a maga szörnyű arányú pénzrontásával és természetesen, hogy az új háborús események nem voltak épen kedvező hatással a pénzügyi viszonyok alakulására. Könnyen érthető, hogy Erdély sem vonhatta ki magát az általános pénzügyi katasztrófából és ha valamivel később is, mint a környező államok, de azokhoz hasonlóan ő is keresztül esett ezen az akkor divatos közgazdasági betegségen. A háború növekvő pénzszükséglete követelte az eddig hiányzó aprópénzt. Meg is indult ezek verése, hogy rövidesen inflációs jellegű pénzekké váljanak. Ennek az erdélyi pénzrontásnak és a beáramlott lengyel polturáknak a forgalma jelenti e második korszak pénztörténetének gerincét.

A pénzverés tehát e második időszakban erőteljes lendületet vett és már a külső képet illetőleg is nagy változást észlelünk az előbbi évek szerény méretű pénzverésével szemben. Kifejezésre jut ez a változás úgy a pénzverdék, mint a kiverésre került pénzfajok számának tekintélyes gyarapodásában. Először tovább működött a gyulafehérvári pénzverő, melyből 1622-es évszámmal ismeretes az utolsó A—I jegyű veret, de rendkívül korlátozott és szerény méretek között. Meg voltak számlálva a napjai, főként midőn 1620-ban megindult Nagybányán Bethlen nevére a pénzverés. Nagybányát az első hadjárat alkalmával, 1619 őszén szállták meg a fejedelem csapatai és az 1620. jan. 16.-án kötött fegyverszünettel került végleg a birtokába. 1620-ban indult meg itt az N—B jelzésű erdélyi pénzke verése és nyilván a nagybányai pénzverő megindulásával függ össze a gyulafehérvári pénzverde megszűnése. Új verde Körmöcbánya is, mely szintén 1619 őszén került Bethlen hatalmába és csak a nikolsburgi békében (1622. I. 6.) volt kénytelen lemondani róla. Bethlen pénzei között K—B jegyű veretek 1620—22 évszámokkal ismeretesek. A körmöci pénzverő elvesztése viszont a kassai pénzverőt hívta életre. Kassa ugyancsak még 1619 őszén fejedelmi birtok lett, de a pénzverdét csak 1623 elején állították itt fel. Az 1623—25 években C—M, valamint lilium és C—M jegyű pénzek kerültek Kassán kiverésre. Ettől kezdve úgy a nagybányai, mint a kassai pénzverő Bethlen uralmának egész ideje alatt megszakítás nélkül működött. A pénzrontás tetőpontján, 1624-ben Munkácson is berendeztek egy alkalmi pénzverőházat, mely azonban csak ebben az évben dolgozott. Az M—M jegyű pénzek tekinthetők munkácsi vereteknek. Végül Bethlen nevére vertek pénzt BZ jelzéssel az oppelni és ratibori verdék is Sziléziában. Ezek a sziléziai pénzverők a nikolsburgi béke és a fejedelem második támadása (1623 őszén) közötti időben, tehát 1622—23 években dolgoztak Bethlen részére, aki a felségjogokkal együtt birtokolta e sziléziai hercegségeket. Az oppelni és ratibori vereteket azonban nem lehet egymástól megkülönböztetni.

Hasonlóképpen megszaporodott a pénzfajok száma is. A dukát állandó verése mellett elég gyakori a tízes arany és negyedarany, ritkább az ötös arany. Megindult a tallerverés, néha kettős tallér formában is. Ritka a féltallér (forint). Az aprópénzek sorában ötös garas, denár és obulus veréssel találkozunk. A sziléziai pénzverdékben ezeken kívül dutka, 24 krajcár, 3 krajcár és 2 krajcár értékű pénzek is készültek. A lényeges változás a korábbi évekhez képest az ezüstpénzverés erőteljes megindulása. Ezáltal az erdélyi pénzverés teljes mértékben beleilleszkedett a közép európai pénzverés egyetemes képébe.

A pénzek, minthogy ennyi különböző verdehelyről kerültek ki, természetesen sok változatot mutatnak fel. Vannak azonban olyan közös vonások, melyek, a részletkülönbségektől eltekintve, valamennyi egyidőben készült vereten egyformán jutnak kifejezésre. Ilyen főként a köriratban a fejedelmi cím és az érem elő- vagy hátlapi mezejében elhelyezett címer. A fejedelmi cím korábbi formulájának megváltozása Bethlennek magyar királlyá választásával (1620. aug. 25.) függött össze, mert ettől az időponttól kezdve vert új pénzekben a fejedelem címe az új helyzetnek megfelelőleg új elemekkel bővült és *Gabriel dei gratia electus Hungariae Dalmaciae Croatiae Sclavoniae rex Transilvaniae princeps et Siculorum comes* formulát nyert. 1620 közepétől kezdve minden pénzen ezt a címet találjuk, mely utoljára ugyan két 1623. évi vereten is előfordul (dukát N—B 1623 és széles garas N—B 1623), de valójában még 1622-ben megszűnt. A közölt általános formulától ezidő alatt eltérést csak egy-két szörványos esetben találunk. Így az egyik 1620. évi körmőci veretű denáron (139) *Gabriel dei gratia Hungariae et Transilvaniae princeps ac Siculorum comes* formula szerepel. Ennek nyilván az a magyarázata, hogy a denárt 1620. aug. 25. előtt verték és így csak a pozsonyi országgyűlés határozata jutott a címzésben kifejezésre, mely Bethlent 1620. jan. 8.-án Magyarország teljhatalmú fejedelmévé választotta. Időbelileg tehát e denár még az első korszak pénzei közé tartoznék, de mint-hogy Bethlen magyarországi hódításaival függ össze, helyesebben az első veret, melyen nemcsak mint erdélyi fejedelem, hanem mint Magyarország ura is szerepel, eszmeileg már a második periódus vereteivel tart rokonságot. Egy másik, szintén 1620. évi veretű nagybányai denáron pedig csak *Gabriel dei gratia electus Hungariae Croatiae Dalmaciae Sclavoniae rex* körirat olvasható (141). Ennek az az érdekessége, hogy ez az egyetlen veret 1620—25 között, melyen a *princeps Transilvaniae* nem szerepel. Valószínűleg csak a vésnök tévedése lesz, tekintve, hogy az első nagybányai veret Bethlen nevére, tehát a kezdeti zavarok idején készülhetett. A fejedelmi címzés fenti formájában a nikolsburgi béke megkötése után (1622. I. 6.) történt újabb változás. Ebben a békében Bethlen lemondott a magyar koronáról, ezzel szemben viszont római szent birodalmi feje-

delmi címet kapott, elnyerté továbbá a hét felvidéki magyar vármegye mellett a sziléziai Oppeln és Ratibor hercegségeket is. Ennek megfelelőleg 1622 elejétől kezdve a pénzekben a fejedelem címe (néha esetleg rövidebb formában) *Gabriel Bethlen dei gratia sacri Romani imperii et Transilvaniae princeps partium regni Hungariae dominus Siculorum comes ac Opuhae et Ratiboris dux* formulát vette fel. Ez szerepelt ezután általában a pénzekben, kivéve néhány sziléziai veretet, melyeken a *dux Silesiae* is helyet kapott.⁵⁸ A sziléziai birtokokról ugyan a bécsi békében (1624. máj. 8.) le kellett mondania, de a formula azért megmaradt, mert az egyszer megszerzett cím — az általános uralkodói szokásoknak megfelelőleg — továbbra is változatlanul a fejedelmi címzés egyik alkotó eleme maradt.

Ilyen világos összefüggések mellett különösnek és érthetetlennek tűnik fel, hogy, mint említettük, még 1623-ban is, tehát a nikolsburgi béke megkötése után egy évvel, két éremfaj köriratában előfordul a magyar királyi cím. Bonyodalomra adott okot ez már a maga idejében is, amint az egykorú feljegyzésekből kitűnik. A császár 1623. máj. 1-én az egyik követi utasításban már amiatt is tiltakozásának ad kifejezést, hogy Bethlen némelyik 1622. évi veretű pénzén szerepel a magyar királyi cím. Kéri a fejedelmet, hogy ha ez tudta nélkül történt, lépjen fel ellene és a jövőben ilyesmit ne engedjen meg.⁵⁹ Ugyanez év okt. 2.-án a beszercebányai királyi biztosok Bethlen követeinek sérelemként említik, hogy a fejedelem 1623. évi veretű pénzekben használja a királyi címet és bizonyosság okából fel is mutattak egy ilyen köriratú aranypénzt. Dallos Miklós még megjegyzi, hogy Kamuthi Farkas tréfával akarta elütni a kérdést.⁶⁰ A királyi követek amiatt is tiltakoztak, hogy a fejedelem a törökkel való levelezésben szintén királyi címet és pecsétet használ. A fejedelmi követek szerint ennek súlyos oka van. Nem lehetetlen, hogy ez a két dolog egymással szervesen összefügg. A tiltakozásnak mindenestre megvolt az eredménye, mert többé hasonló köriratú verettel nem találkozunk.

A címerábrázolásokban hasonlóképen lényeges változás következett be 1620 óta, egyrészt Bethlen magyar királlyá választása, másrészt a sziléziai tartományok megszerzése következtében. Ettől kezdve ugyanis állandóan helyet kap az erdélyi pénzek címerképében a magyarországi elem is, a sziléziai vereteken pedig az 1622—23. években Oppeln és Ratibor címere. Így az erdélyi dukátokon a Madonna alatt kis kétrésztű magyar címer foglal helyet, a tallérvereteken a négyrésztű magyar-erdélyi címer szerepel, szív pajzsban a Bethlen címerrel, a széles garasokon a

⁵⁸ Forintcsegely 1623 és 24 kr. 1623.

⁵⁹ DALLOS MIKLÓS *iratai (1618—1626)*, (Szentkereszti Jakab és Izdenczy András követek utasítása). 100. l.

⁶⁰ DALLOS MIKLÓS *iratai* 131. és 134. l.

kétrészi magyar címer szív-pajzsában foglal helyet a családi címer, a denárokon és obulusokon pedig egyszerűen csak a kétrészi magyar címer látható. A sziléziai veretek annyiban mutatnak eltérést, hogy itt Oppeln és Ratibor címere is megjelenik a pénzekben. Így a forintsegelyen és 24 krajcáron a címerpajzs négyrészi sziléziai-erdélyi elemekből áll, szív-pajzsban változatlanul a Bethlen címerrel. Érdekes, hogy néhány erdélyi veretű pénzen szintén ezt a sziléziai vereteken alkalmazott címerképet látjuk.⁶¹ Ezek nyilván a nikolsburgi béke után, a sziléziai birtokok elnyerése alkalmából készültek. A sziléziai dukákon vegyes címerelemek (sziléziai sas, magyar kettős kereszt, erdélyi sas), a garason pedig a sziléziai sas fordul elő. Érdekes viszont, hogy a sziléziai széles garasokon a kétrészi magyar címer, a három krajcár értékű pénzekben pedig csak a Bethlenek családi címere jelenik meg. Általában a magyar címer szerepe az 1620—25 között készült erdélyi pénzekben Bethlennek a magyar koronáról való lemondása után sem szűnt meg. Ennek egyik oka többek között az lehetett, hogy jóformán az összes pénzfajok közvetlen magyar minta után készültek.

Ami már most magukat a pénzeket illeti, e második korszakban az új n. jó pénzek sorában változatlanul tovább folyt az aranyforintok verése, gyakoribb a tízes arany, új érték a negyedarany és megindult a rendszeres tallérverés is. A gyulafehérvári tízes arany (1620) éremképe mellkép és címer; a körmöci (1621, 1622) és nagybányai tízes, illetve ötös aranyak (1622) a tallérok éremképével készültek. Az aranyforintokat Gyulafehérvárt (1622) ritkábban, Körmöcön (1620—22) és Nagybányán (1621—25) állandóan verték. Van egy gyulafehérvári évszám nélküli aranyforint is (26), melynek keletkezési idejét a fejedelmi cím formulája és a hátlapon látható négyrészi címer alapján 1620. aug. 25. utánra kell tennünk. A kevésszámú gyulafehérvári aranypénz az éremkép (mellkép és címer), valamint a stílus terén hűségesen követi az erdélyi pénzek hagyományait. A körmöci és nagybányai verésekben viszont teljesen a magyar dukátok mintája szerint történt a pénzverés. Így az éremkép mellkép és Madonna lett. Még a Madonna alatt elhelyezett kis magyar címet is átvették az új veretek. Mindkét pénzverő egyébként a részletábrázolásokat illetően saját korábbi jellegzetességeit követte. A nagybányai negyedaranyak (1621—22) egyszerűen a denárok bélyegével készült pénzek voltak, tehát az éremképük is ugyanaz (címer és Madonna). Az aranypénzek ligája a régi maradt, ez a pénzrontás éve alatt sem változott semmit, bár a dukátokat a pénzrontási évek alatt is állandóan verték. A dukát értéke általában jó pénzben 2—3 forint között ingadozott ezekben az években, kivéve a pénzrontási éveket, amikor ár-

⁶¹ Dukát A—I 1622, tallér N—B 1622 és széles garas N—B 1622.

folyama állítólag 10—12 forintra is felment.⁶² Rendes forgalma azonban csak a dukátoknak és negyedaranyaknak lehetett, a tízes és ötös aranyak pénzben is akkora értéket képviseltek, hogy minden valószínűség szerint főként csak a külföldi nagyobb fizetéseknel vagy a portának szóló adónál játszhattak jelentősebb szerepet. Mai ritkaságukat is így lehet a legkönnyebben megérteni.

A tallérverés 1620 óta állandósult, de a pénzrontás két legkritikusabb évében, 1623/24-ben szünetelt. A súlyosabb tallérveretek, mint a kettős tallér,⁶³ az egyszerű tallérok bélyegével készültek. A gyulafehérvári tallérszerű pénz 1620-ban a tízes arany bélyegével készült (66). Úgy ez a körülmény, mint a súlya (20·6 g) ezt a veretet az emlékpénzek sorába utalja. Rendszeres tallérveréssel Körmöcön (1620—22) és Nagybányán (1621—22) találkozunk, mindkét helyen a magyar hagyományok alapján. E körmöci és nagybányai tallérok annyira a magyar veretek mintájára készültek, hogy még az előlapi köriratban is ott látható balról a kis magyar címer, jobbról a Madonna, a hátlapi címer felett pedig a szent korona. Az éremkép különben mellkép és címer mindvégig. Tekintve, hogy a körmöci és nagybányai veretű pénzek, és pedig úgy a dukátok, mint a tallérok, a külső jelek szerint már mind a besztercebányai királyválasztó országgyűlés után készültek, érthető a magyar pénzek jellegének teljes megőrzése a Bethlen pénzein. Annál is inkább, mert a nikolsburgi béke után vert nagybányai tallér (73) már mellőzi az előlapon a körirattól a magyar jelvényeket és a hátlapi címer felett helyet foglaló korona sem a szent korona többé. A tallérok pénzlába szerint készült még két nagybányai féltallér (1621, 1622), egy sziléziai tallércsegely és féltallércsegely (1623) ugyanolyan jellegű éremképpel, mint a tallérok.

A tallérok pénzlába, mint a jó pénzeké általában, a magyar ligát követte. Körmöcön egy 1619-ből fennmaradt pénzverői utasítás szerint a 14 latos ezüst márkájából 8·6 drb. tallér került kiverésre.⁶⁴ Egy tallér átlagsúlya tehát 28·55 g. Ez a pénzláb volt érvényes Erdélyben is a tallérverés megindulásakor. A tallérok értéke 1620—25 között 1·30—2·50 forint között ingadozott, de a pénzrontás idején felment 3—4, sőt állítólag 12 forintra is.⁶⁵

⁶² 1620 = 2 f. 86 d. RADVÁNSZKY 44 l, 1620. VI. 8. = 2 f. 40 d., 1620. VI. 10. = 2 f. 40 d., 1620. IX. 19. = 3 f. Tört. Tár. 1879. 601—605. l., 1621. I. 8 = 2 f. 40 d. Tört. Tár 1879. 601. l., 1621. II. 16. = 3 f. RADVÁNSZKY 48. l., 1621. III. 25 = 3 f. 25 d. *Török-magyarkori Államokmt.* 280. l. 1621. IV. 26 = 3 f. Tört. Tár, 1879. 601. l., 1622. IV. 26 = 3 f., 1622. VII. 22 = 3 f. Tört. Tár, 1879. 601—05. l., 1623/24 = 6 f. Tört. Tár, 1879. 601—5. l., 1624 = 9—10 f. NAGY SZABÓ FERENC *krónikája*, 1624. III. 4 = 4—20 f. Tört. Tár XI. 181. l.

⁶³ K—B 1621 és N—B 1622.

⁶⁴ NEWALD i. m. 231. l.

⁶⁵ 1620. VI. 10 = 1 f. 30 d. Tört. Tár, 1879. 601. l., 1620. VII. 8 = 1 f. 30 d. Tört. Tár, 1875. 280. l., 1621. III. 25 = 2 f. 15 d. *Török-magyarkori Államokmt.* 280. l., 1621. IV. 26 = 2 f. Tört. Tár, 1879. 601. l., 1622. III. 8 = 2 f., 1621, VII,

A korábbi terminológia szerint az aranypénzek és tallérok voltak a „jó pénz“ gyűjtőfogalom alá foglalva. Ezidőtájt azonban a régi jó dutka is kiemelkedett az aprópénzek tömegéből és szintén a jó pénzek között kezdett szerepelni. Így mint szintén nehezen megszerezhető pénzfajt említi az egyik portai követi utasítás 1621-ben.⁶⁶ Hasonlóképpen izeni a fejedelem 1622-ben Tholdalagi Mihály portai követé által a töröknek, hogy az adót nem tudja arannyal, tallérral és jó dutkával fizetni.⁶⁷ Egy harmadik, 1624-ben kelt követi utasításban pedig azt olvassuk, hogy a török ne várjon aranyat, tallért és jó dutkát, mert az országban a jó pénz teljességgel elfogyott.⁶⁸ Végül egy 1625.-i szerződésben a dutka szintén a jó pénzek sorában van említve.⁶⁹ Nyilvánvaló, hogy a dutkának ez a megbecsülése az aprópénzek romlásával függ össze, bár időközben magának a dutkának a pénzlába is némi csökkentésen ment keresztül. Feltűnő már az is, hogy a forrásokban rendszerint jó dutkáról van szó. Ezesetben a jó jelző nem a hamis pénzekkel szemben a rendes vereteket jelenti, hanem a régebbi, azaz még jobb liga szerint készült dutkákat. Ugyanis Lengyelországban, mint említettük, 1604—16 között a 13·5 latos finom ezüst márkából 90 $\frac{1}{3}$ dutkát vertek, tehát egy darabnak a nyerssúlya 2·19 g, szénsúlya 1·85 g volt. 1616-ban csökkentették ezt a pénzlábat és egészen 1623-ig a 13 latos finom ezüst márkájából 108 darabot készítettek, tehát egy dutka nyerssúlya 1·88 g, szénsúlya 1·53 g volt. Ezért kellett tehát különbséget tenni értékeléseknél, valamint fizetéseknel a régi veretű és új veretű dutkák között. A régi, vagyis 1616 előtt készült dutkák forgalmi értéke általában 10 denár volt,⁷⁰ míg az újabb, azaz 1616 után vert dutkák értéke 9 denár.⁷¹ A pénzrontás éveiben rossz pénzben természetesen egészen más árak voltak, mert a többi aprópénz súly- és minősége szerint a dutka értéke állítólag 20—30 denárra is felment.⁷²

Ezek a jó pénzek mint nemes valuták szerepeltek ebben az időben és aszerint is becsülték meg őket. Minél több lett a rossz aprópénz, annál inkább tüntek el a forgalomból a jó pénzek és egyidejűleg fenyegetni kezdett a külföldre áramlás veszélye is. Gyakran találkozunk ezért olyan

22 = 2 f. 25 d. Tört. Tár, 1879. 601—5. l., 1624 = 2 f. 50 d. Századok, 1910. 233. l., 1624. III. 5 = 3 f. RADVÁNSZKY 75. l. 1624 = 4 f. NAGY SZABÓ FERENC *krónikája*, 1624 = 12 f. Tört. Tár, XI. 181. l.

⁶⁶ Utasítás Dóczy és Rimai portai követeknek 1621. márc. 25-én *Török-magyar-kori Allamokmt.* I. 280—81. l.

⁶⁷ 1622. márc. 29-én. *Török-magyar-kori Allamokmt.* I. 359—61. l.

⁶⁸ Utasítás Cserényi Farkas és Tholdalagi Mihály portai követek részére 1624. márc. 4-én, Magyar Tört. Tár. XI. 1862. 181. l.

⁶⁹ Bethlen Gábor szerződése Hadsí Musztafa török kereskedővel 1625. jún. 11-én. *Magy. Gazdtört. Szemle* V. 1898. 105—06. l.

⁷⁰ 1619. XII. 20 = 10 denár. Tört. Tár 1875. 280. l., 1620 = 10 d. WESZERLE kézíratai az Éremtárban 9. füzet 175. l., 1624 = 9 d. Századok, 1910. 233. l.

⁷¹ 1619. XII. 20 = 9 d. Tört. Tár, 1875. 280. l., 1624 = 9 d. Századok, 1910. 233. l.

⁷² 1621. III. 25 = 20 d. *Török-magyar-kori Allamokmt.* I. 280. l., 1624-ben 3 dutka = 1 forint: NAGY SZABÓ FERENC *krónikája*.

rendelkezésekkel, melyek a nemesfémek és a jó pénz kivitelét tilalmazták. Így 1620-ban Kamuthi Balázs erdélyi főkincstartó számára adott utasítás sorolja fel többek között a jó pénzt, aranyat és ezüstöt, mint tiltott kiviteli tárgyakat.⁷³ Az 1622.-i kolozsvári országgyűlés pedig, hivatkozva arra, hogy a kereskedő emberek miatt a jó pénz az országban igen megszűkölt, az aranyat, tallért és dutkát nem engedi az országból kivinni.⁷⁴ A fejedelemnek egy 1623. évi rendelete az ezüstkiviteltiltja el.⁷⁵ Hasonlóképpen tiltja végül az 1623. évi gyulafehérvári országgyűlés az arany, tallér és jó dutka kivitelét úgy a görög kereskedőknek, mint bárki másnak is.⁷⁶ A felhozott példák egyöntetűen mutatják, hogy mennyire értékes lett a nemesfém és a jó ligára vert pénz a pénzrontási években. Másrészt az is bizonyos, hogy ezek az intézkedések teljesen a merkantilista gazdasági felfogás elveit követik, melynek alaptétele, hogy a nemesfémnek az országba való beáramlását minden lehető módon fokozni kell, következésképpen a kiáramlás minden eszközzel akadályozandó. Csupán rendeletekkel azonban ezt a nehéz kérdést megoldani nem lehetett, hiszen a külkereskedelmet csak jó pénzzel lehetett lebonyolítani. Tehát a jó pénz külföldre szivárgása a pénzrontási időkben elkerülhetetlen volt. Erdély esetében azonban még külön súlyos tehertételként jelentkezett a portai adó. Ezt a török csak aranyban vagy tallérban fogadta el, még a dutkát sem szívesen vette. Idők folyamán jelentős összeget tett ki ez a portai adó és így megint csak felmerül az a feltevés, hogy az erdélyi pénzek viszonylagos ritkaságának egyik okát épen itt kell keresni.⁷⁷

*

Az előző pénzverési korszakban észlelt aprópénzverési hiánnyal szemben e második szakasz jellemző sajátosságát épen a különböző értékű aprópénzek verésének megkezdésében és folyamatos készítésében látjuk. Minthogy azonban ez az újonnan megindult aprópénzverés a középeurópai pénzrontási eseményekkel tart szoros kapcsolatot, mielőtt ennek ismertetésére rátérnénk, az egyetemes pénzrontás eseményeinek legalább rövid felvázolása mellőzhetetlen. Németországból indult el ez a pénzügyi csapás még a XVI. sz. végén, de hamar átterjedt Ausztriára, Magyarországra, Sziléziára és Lengyelországra is. Tekintve, hogy e négy állam pénztörténete állandó szoros kapcsolatban állott Erdély pénztörténetével, illetve e négy állam pénzei rendszeresen forogtak Erdélyben, legalább e négy területen lezajlott pénzrontási folyamat rövid ismertetésétől nem tekinthetünk el.

⁷³ 1620. jul. 18. Instructio 12. pontja. Magy. Gazdtört. Szemle 1898. 42. 1.

⁷⁴ 1622. máj. 1—23. XXII. art. EOE. VIII. 102. 1.

⁷⁵ 1623. márc. 31. Várad, Magy. Gazdtört. Szemle. 1901. 318. 1.

⁷⁶ 1623. máj. 14—jún. 6. V. art. EOE. VIII. 127. 1.

⁷⁷ LIPTÁK JÁNOS, *A portai adó története*. Különösen 20—38. 1.

A német pénztörténet — ahonnan különben az egész inflációs mozgalom kiindult — „Kipper und Wipper“-kor elnevezés alatt ismeri ezt az 1619—1622 közötti évekre terjedő pénzrontási folyamatot. A pénz mérlegre helyezésénél a csésze ingadozása (Wippen) és a mérleg csészéjének a súlyosabb darab felé esése (Kippen) adja ezen elnevezés magyarázatát. De a pénzrontás gyökere tulajdonképpen jóval messzebb kerekendő, az 1559.-i Reichsmünzordnung rendelkezéseiben. A pénzügyek ekkori rendezése ugyan hosszú időre, egészen 1590-ig rendet teremtett a német pénzverésben, de az elkövetkezendő bajok csíráit már magában hordta. Egyrészt ugyanis az ezüst árát túlságosan alacsonyan szabta meg, viszont az ezüst értéke időközben állandóan emelkedett, másrészt a váltópénzek ligája túl magas volt, úgyhogy ezek verése nem járt jóformán semmi haszonnal. Az eredeti szándék az aprópénzverés korlátozása volt, most azonban ez valósággal ritkaság lett a kismértékű verés következtében. Ez az aprópénzhiány egyik-másik pénzverő hatóságot arra indította, hogy a tallérokat rézzel keverve, aprópénzzé verje. 1584 körül indult meg ez a folyamat és feltartóztatlanul terjedt. Eredménye pedig az lett, hogy a tallér értéke az eredeti 68 krajcárról (1570) 1611-ben már 90 kr.-ra emelkedett. 1618-ban kezdetét vette a harmincéves háború és ekkor minden korlát megszűnt. Teljesen összezavarodott a pénzrendszer. A fejedelmek minden tilalom ellenére átengedték a pénzverést a jelentkező magánbérlődőknek, akik korlátlanul igyekeztek minél nagyobb hasznot húzni belőle. A legkisebb régi jog vagy vélt régi jog alapján megindult a dugott verdék működése és úgy az egyházi, mint a világi urak egyaránt résztvettek ebben a pénzügyi visszaélésben. A leletekből főként garas jön elő, de vertek más pénzfajokat is (dreikreuzer, viergröschler, dreibatzen stb.) és megindult néhol a kimondott rézpénzverés is. Másutt a rézpénzeket a régi ezüstpénzek jelzéseivel bocsátották ki, általában azonban ezüst- és rézpénz között a különbség csak látszat volt. A régi jó pénz árfolyama állandóan nőtt, emiatt az újonnan vert, de rosszabb pénzláb szerint készült nagyobb ezüstpénzeket magas értékjelzéssel látták el, így 40, 60 garas jelzéssel is. Mindenesetre a régi jó tallér, mely, mint említettük, 1611-ben már 90 krajcárt ért, 1622 őszén 1000 kr. értékben forgott. A jó pénzt igyekeztek mindenütt felvásárolni és belőle rossz fínomságú, de magas értékkel jelzett és kényszerárfolyamon tartott kipper-pénzt verni. Az infláció minden tünete jelentkezett. Az adósok sürgősen fizetni akartak a silány pénzzel és az önámító gazdagság érzete a nagytömegű rossz pénz birtokában szintén inflációs jelenség volt. Az eredmény jogbizonytalanság, drágulás és a kereskedelem teljes hanyatlása lett. Végül is 1622-ben belátták, hogy ez nem mehet így tovább és elkezdték a kipper-pénzt beváltani. A beváltás természetesen nagy veszteséggel járt, mert a legtöbb pénzkibocsátó hely a beváltási kötele-

zetséget vagy egyáltalán nem, vagy csak rosszul teljesítette. Számtalan eljárás indult meg a bérlők és pénzverők ellen. Végül is a kipper-péNZ megszüntetése végett indított hadjárat annyira eredményes volt, hogy egyik-másik kipper-péNZfaj ma már egyenesen ritkaságszámba megy.⁷⁸

A kipper-péNZek verésében maga a császár járt elől rossz példával, így az őt uraló összes tartományok részesültek a péNZrontás, vagy mint ezt akkor Ausztriában nevezték, a „Münz-Calada“ minden nyomorúságában.⁷⁹ Az osztrák péNZrontás azonban valamivel később indult meg, viszont tovább is tartott, mint a Németbirodalomban. Az egyes tartományi péNZverdeket magánosok, főként zsidók, bérelték ki és ez a bérelti rendszer lett a melegágya minden péNZügyi visszaélésnek. Tulajdonképpen a prágai péNZverőben tették az első lépést a péNZrontás felé, amikor itt 1621. elején az addigi péNZlábat (14 lat 1 quintel finom bécsi márka ezüst = $9\frac{3}{4}$ tallér), könnyebb ligára csökkentették (8 lat 2 quintel finom m. = 10 kettős guldiner). De már 1621 jún. 11.-én tovább csökkent a finomság 7 latra. Aug. 16.-án az új helyzetnek megfelelőleg a guldiner értékét a régi 60 kr.-ról 75-re, a kettős guldinerét 120 kr.-ról 150-re emelték és ilyen értékben verték. A régi 120, 60 és 30 kr. értékre vert darabokat pedig feülbélyegezték. Szept. 23.-án rendelet jelent meg, melynek értelmében valamennyi örökös tartományban a 9 latos bécsi márka ezüsből 17 $\frac{31}{40}$ tallért kellett verni 150 kr. értékre. Tehát a péNZláb csökkenése általános lett. A prágai tallérok azonban még ennél is valamivel rosszabbra verték.

Hatalmas lendületet vett a péNZrontás 1622 elején, attól az időponttól kezdve, midőn jan. 18.-án Hans de Witte vezetése alatt a prágai consistorium néven ismert bérlőtársaság bérelte ki az alsóausztriai, csehországi és morvaországi péNZverdeket. Verniök kellett a szerződés szerint kettős guldinert 150 kr., guldinert 75 kr., félguldinert $37\frac{1}{2}$ kr. értékben és garast az eddigi értékben. A szerződés tartamát 1623. febr. 16.-ig állapították meg. Ezekután megindult a munka Prágában két péNZverőházban, továbbá Kuttensbergben, Joachimstalban, Brünnben, Olmützben és Bécsben. Nagy tömegben vásárolták fel a régi jó péNZt és verték belőle új péNZt a csökkentett péNZláb szerint. Sőt még ezeknél is silányabbat, így pl. Prágában 5 lat 2 pfennig finomságú ezüsből. Csak Szilézia (Neisse) nem volt a consistoriumé, ott két bérlő működött és ezek úgy egyeztek ki a consistoriummal, hogy a haszon $\frac{2}{3}$ részét átengedték neki. Ezt a megállapodást a császár 1622. aug. 18.-án erősítette meg. A szilé-

⁷⁸ HERMANN ERTEL, *Sammlung Wilhelm Kraaz. Münzen der deutschen Kipperzeit*. FRIEDRICH V. SCHRÖTTER, *Wörterbuch der Münzkunde*. „Kipper und Wipper“ címszó alatt 306—307. l., *Die Schausammlung des Münzkabinetts im Kaiser Friedrich Museum*. 246—57. l.

⁷⁹ NEWALD derített teljes fényt az ausztriai péNZrontási folyamat történetére két alapvető tanulmányában: *Die lange Münze in Österreich* és *Beiträge zur Geschichte des öst. Münzwesens während der Zeit von 1622* —50.

ziai pénzek voltak azonban valamennyi között a legrosszabbak, ezekre még külön is kitérünk majd.

Minthogy a consistorium a nagyobb pénzfajtákat époly rosszul verte, mint az aprópénzt, az utóbbiakkal nem volt érdemes foglalkozni. Ennek következtében aprópénzhiány lépett fel. Bécsben felkelés is tört ki emiatt, mire 1622. aug. 22.-én császári rendelet intézkedett az aprópénzverésről. 15 krajcárosokat kezdtek verni, de ezek szerződésellenes forgalmát az alsóausztriai kamara szept. 14.-én eltiltotta. Itt is bekövetkezett az a tipikus inflációs jelenség, hogy a régi jó pénz értéke állandóan emelkedett. Így a dukát 16 frt. 54 kr., a birodalmi tallér pedig 11 frt. 15 kr. értékben forgott. Sok panasz merült fel minden vonalon a consistorium ellen, melynek működése 1623. márc. 31.-én zárult le. Most már a császár is komoly lépéseket tett a pénzügyek rendezésére. Így Regensburgba és Augsburgba tárgyalásokat hívott össze ebből a célból, majd 1623. júl. 3.-án császári határozat tiltotta el a „könnyű“ pénzek verését. Aug. 1.-én pedig újabb rendelet látott napvilágot, mely az örökös tartományokban csak a régi pénzláb szerint készült birodalmi tallér verését engedte meg. Visszatértek tehát a régi pénzrendszerre, de hátra volt még a nagytömegű kipper-pézt bevétele. Ez a bevételei folyamat az 1624—25. években zajlott le a megszabott bevételei kulcs szerint.⁸⁰

Nagyjában tehát rendeződtek a zilált pénzügyi állapotok, de kisebb-nagyobb zökkenők még ezután is voltak. Különösen Balthasar Zwirner tevékenysége ellen merült fel sok panasz. Ő 1623. nov. 28.-án bérbevette a bécsi, pozsonyi, morvaországi és sziléziai pénzverdéket. Az ellene felmerült panaszok főoka a kipper-pézt bevételei körüli sok huza-vona volt. Bécsben jó pénzt veretett, de Pozsonyban és Oppelnben már kipper-pénzeket. Bizottságot küldtek ki ezirányú működésének felülvizsgálására, minek eredményeképpen 1624. júl. 29.-én elrendelték a letartóztatását és elvették tőle minden bérletet. Így tevékenysége csak nyolc hónapra korlátozódott, mégis sok kárt okozott e rövid idő alatt is. E pénzrontási utánrezgéseket is figyelembevéve, az osztrák kipper-kor voltaképpen 1624 közepén zárult le. Eredménye a császári tekintély romlása, a kereskedelem tönkretétele és általános elszegényedés volt.

Az osztrák pénzrontásnak szerves része a sziléziai kipper-pézt bevételei, hiszen Szilézia részben osztrák tartomány volt. Az itteni pénzrontás folyamatát azért szükséges mégis külön kiemelni a többi osztrák tartomány közül, mert Bethlen sziléziai pénzbevételei sok tekintetben folytatása volt az itt talált pénzrendszernek.⁸¹ Sziléziában a pénzügyi bajok

⁸⁰ Kettős guldiner = 20 kr., guldiner = 10 kr., 24 kr. = 3 kr., garas (3 kr.) = 1½ pfennig.

⁸¹ FRIEDENSBURG, *Schlesiens neuere Münzgeschichte* c. műve nyújtja a legrészletesebb feldolgozást, de sok adat található NEWALD említett tanulmányaiban is.

már a XVI. század folyamán jelentkeztek és az idegen (svájci, német, olasz) rossz pénzeket nem sikerült jóval pótolni. Számos tartományi pénzverő megújításával megindult a hivatalos pénzrontás. Természetesen a jó pénz értéke állandóan emelkedett és a legnagyobb probléma a valvatio lett, vagyis a régi jó pénz viszonyítása az újhoz. 1618 óta az aprópénz hiánya miatt volt sok panasz és így a liegnitzi hercegek 1619.-i rézpenzverése követendő példa lett. Ezzel azután megkezdődött az aprópénzek áradata. Legnépszerűbb a cseh eredetű 24 krajcáros lett, mely itt 24 sziléziai garas értékben forgott. Ebből a pénzfajból mind többet vertek, de egyben állandóan könnyebb pénzláb szerint és mind bővebben vegyítve rézzel. Megjelent itt is az infláció, minden szokott kísérő jelenségével együtt. Általános vágyakozás keletkezett egységes pénzláb szerint vert pénz után, ezzel egyidejűleg felmerült annak a szüksége, hogy egységes központi hatalom irányítsa a pénzverést. A közvetlen javítás céljából a rendek 1620. október óta új pénzfajok (30 krajcár, 6 és 3 talléros csegelek, krajcár és félkrajcár) verését rendelték el és korábbi számos pénzverőt megszüntetve, egyetlen tartományi pénzverőt rendeztek be. Mindezzel azonban a kívánt eredményt nem érték el. Újabb kísérletet tettek 1622 júliusában a 24 krajcárosok verésének beszüntetésével és az ezüstgarasok pénzlábnak egységesítésével, de minden hiábavaló volt, a pénzügyi állapotok nem javultak.

Most a császár vette kezébe a rendezés ügyét és saját pénzverdék rendezett be. 1623. jún. 26.-án pátens jelent meg a rossz pénz redukálására és ezután csak a birodalmi pénzek és a császár által vert pénzfajok forgalma lett megengedve. Csak a 24 krajcárosok foroghattak még aug. 24-ig 12 kr. értékben, minthogy nagyon sok volt forgalomban belőlük. A devalvált pénzeket az új császári pénzverdékben váltották be, de ez korántsem ment teljesen zökkenésmentesen. Az új pénzverők nem váltották be a reményeket, mert a császári verdékben is felújultak a kipperkor bajai. Ezek a bajok és panaszok főként Balthasar Zwirner működésére vonatkoztak, aki több helyen nagy tömegben verette a 24 krajcárosokat (Breslau, Glogau, Sagan, Neisse, Oppeln és Ratibor). Ezek miatt a pénzek miatt rengeteg kifogás támadt, de súlyos panaszok merültek fel az Oppelnben vert magyar pénzfajok ellen is. Végül 1623. dec. 14.-én császári pátens jelent meg, mely a rossz pénz verésének végleges megszüntetését és a birodalmi pénzláb alkalmazását ígerte. Mindenesetre Zwirner káros működése és a 24 krajcárosok verése tényleg megszűnt, de egyébként a helyzet lényegesen nem változott meg, mert a 24 krajcáros egy új aprópénzben, a gröschelben méltó utódot talált. A gröschelt csak 1625 közepén távolították el. 1626 óta azután csak a bresloui pénzverő működött és végre 1627-től kezdve tisztán vésett, teljes súlyú pénzek jelentek meg. Így lassan és nehezen bár, de véget ért a sziléziai

kipper-kor is. Ezekután viszont tökéletesen érthető a szomszéd államok idegenkedése az egykorú sziléziai pénzek beáramlása ellen.

Szorosan az osztrák pénzrontáshoz kapcsolódik a magyar pénzek ligájának csökkenése is a kipper-kor idején, bár mindjárt előljáróban meg kell jegyeznünk, hogy ez Magyarországon nem öltött olyan nagy méreteket, mint a szomszédos területeken. Elsősorban nagyobb értékű (taliér, féltallér) kipper-pénzünk egyáltalán nincsen, csak az aprópénzek verésében nyilvánult meg némi felhígítás, másrészt pedig a pénzrontásból származó súlyosabb természetű gazdasági bajokat inkább a rossz külföldi (lengyel, sziléziai) pénzek beáramlása és forgalma⁸² idézte elő. Az 1618.-i országgyűlés foglalkozott elsősorban a pénzverés miatt keletkezett sérelmek orvoslásával.⁸³ Elrendelték ugyanis, hogy a denárokat tisztábban és finomabban kell verni és Nagybányán csak tallért és denárt szabad készíteni. Ez utóbbi rendelkezés a nagybányai széles garasok verését szüntette meg, melyeket a megelőző években — mint már említettük — Herberstein bérlő az előírt hat latos finomság helyett csak öt latos ezüsből veretett és így sok kifogás merült fel ellenük. Egyúttal panaszkodtak a rendek az itt forgó sok rossz idegen pénz (lengyel dutka, garas, német garas) miatt is és intézkedést kértek ebben az ügyben. 1619-ben a sérelmek között kéri a rendek az említett articulus megújítását és annak végrehajtását. Kéri az újabb veretű lengyel dutkák be nem engedését, a lengyel polturák értékének 4 denárban való megállapítását azzal, hogy azok egy év múlva ne forogjanak, végül pedig 4 cruciferusnak 5 denár értékben való elfogadtatását.⁸⁴ Tehát ekkor is főként a rossz külföldi pénzek forgalma ellen szólaltak fel.

Ebben az évben azonban már a magyar aprópénz pénzlábjának lényeges csökkentésével is találkozunk. 1619. febr. 22.-én nevezték ki ugyanis Hans Lienpachert alkamaragróffá Körmöcre és ő ezalkalommal utasítást is kapott, melyben többek között a Körmöcön veretendő pénzek ligája is fel volt sorolva. Ebből kiderül, hogy az aranypénzeket és tallérokat a régi pénzláb szerint kell verni továbbra is, ellenben a denárok ligáját illetőleg az öt latos ezüst márkájából 446 denár veretendő. Az eltérés az eddigi pénzlábtól annyi, hogy a korábbi 6 latos finomságot az aprópénzeknél öt latra csökkentették. 1619 őszen Körmöcbánya Bethlen kezébe került és csak 1622-ben vertek itt újra magyar pénzt. Ezévből következett be e körmöci aprópénzek ligájának újabb jelentős csökkentése, amennyiben okt. 24.-én elrendelték a denárok finomságának 2½ latra való redukálását és egy márka ilyen finomságú ezüsből 500 drb. kiveré-

⁸² A magyar pénzrontást legrészletesebben ismertető művek: PÉCH ANTAL, *Alsó-Magyarország bányamivelésének története*, ANGYAL DÁVID, *Magyarország története II. Mátyástól II. Ferdinánd haláláig*, NEWALD I. M.

⁸³ XIX. art. *Corpus Juris Hungarici*, 1608—57. 137. l.

⁸⁴ KATONA, *Hist. crit.* XXXI. 158. l.

sét. Ez már tipikusan pénzrontási jelenség volt. Ugyanezen alkalommal új pénzfajt is próbáltak bevezetni a lengyel dutkák mintájára. Ezeknek düttich vagy novenarius volt a nevük, finomságukat hat latosban állapították meg és egy márkából 130 drb. került kiverésre. A tallérverést egyelőre szüneteltették. A düttichek nagy népszerűsége nem vergődtek, mindössze az 1623—24. években készítették ezeket. Ezzel a lépéssel tehát Magyarország is belesodródott a kipper-kor pénzügyi zavaraiiba. Természetesen még az előírt alacsony pénzlábat sem tartották mindig be és különösen 1624/25 fordulóján valóságos hivatalos pénzhamisítás folyt Körmöcön.⁸⁵

Az igazi zavart azonban mégis főként az idegen pénzek forgalma okozta. Kénytelen volt foglalkozni ezzel a kérdéssel az 1622. évi soproni országgyűlés is, amelyik határozatba vette, hogy a Magyarországon forgó garasok értéke 3 kr. vagy 4 magyar denár legyen és 25 ilyen garasé egy magyar forint.⁸⁶ Ez az érték kötelező a jövő évi húsvéti ünnepekig, azután pedig minden mostani új garas csak 3 denárt érjen. Mindazonáltal a régi nagyobb garasok 4 denár értékben forogjanak.

Ugy a hazai pénzrontás, mint a rossz idegen pénzek forgalma miatt elég sok panaszt találunk az egykorú iratokban. Pethő Gergely például krónikájában a pénzrontás miatt keseregve említi a nagy drágaságot, melynek okát a hitvány pénz verésében és a jó pénz kifogyásában látja. Szerinte a régi jó pénzt rossz új pénzzé verik át, éspedig egy régi garasból 4—5 új denárt, egy denárból pedig egy új garast hoznak ki. A tallér értéke ezen rossz pénzben 4—5 forintra, a dukáté 8 forintra is felmegy.⁸⁷ Hain Gáspár ugyancsak a drágaságot emlegeti, aminek szerinte a főoka az volt, hogy a kufárok a régi jó pénzt mind kivitték az országból és mindenféle hamis sziléziai polturát hoztak be. Az aranyforint értéke szerinte 6 forint, a talléré 4 forint volt.⁸⁸ Egyszóval a kortársak vallo-mása szerint is ez a két inflációs jelenség nyomasztólag hatott az egész gazdasági életre és teljesen megbénította annak minden mozdulatát. Természetesen hiába volt meg az országgyűlési határozat, nem lehetett annak teljes mértékben érvényt szerezni. Pálffy István és Apponyi Pál írják 1623. aug. 31.-én a császárhoz intézett és a katonák zsoldja miatt panaszló levelükben, hogy hiába van a garas értéke három krajcárban megállapítva, a napi forgalomban csak egy jó denárért akarják elfogadni.⁸⁹

A már úgysis fennálló pénzügyi visszasságok még jobban fokozódtak 1623-ban a pozsonyi verdéből kikerült aprópénzek következtében. Itt

⁸⁵ ERNYEY JÓZSEF, *Kísérletek a körmöcbányai pénzverő áthelyezésére (1524—1640)*. Numl. Közl. XXV. 110—13. l.

⁸⁶ *Corpus Juris Hungarici* 1608—57. 231. l.

⁸⁷ PETTŐ GERGELY, *Magyar krónika 373—1626*. III. rész, 201. l.

⁸⁸ HAIN GÁSPÁR *Iócsei krónikája*. 161. l.

⁸⁹ SZILÁGYI SÁNDOR, *Adalékok Bethlen Gábor szöv. történetéhez*, 32. l.

1623. máj. 12.-én állított fel új verdét a császár, amelyet nov. 28.-án a már sokat szerepelt Balthasar Zwirner vett bérbe.⁹⁰ Működése ellen itt is rengeteg panasz merült fel és 1624. márc. 11.-én a vizsgálatra kiküldött biztos, Matthias Fellner v. Feldegg igen lesújtóan nyilatkozott Zwirner pozsonyi pénzveréséről. Áprilisban újabb bizottságot küldtek ki, mely júl. 24.-én tett jelentést és ebben további vádként hozták fel Zwirner ellen, hogy ő Oppelnben is veretett magyar mintára kipper-pénzt, ez utóbbit a bérleti szerződés ellenére. Végül is július 29.-én elvették tőle a bérletet. A verde ezután I. J. Edlingé lett, aki két hónapig dolgozott még itt, azután a verde felszerelését Körmöcre szállították át. Tipikus pénzrontási jelenség volt a pozsonyi verde egész élettartama és sok zavart okoztak az innen kikerült pénzek.

Már 1624. febr. 27.-én panaszkodnak Komárom lakói a vár főkapitányához intézett kérvényükben, hogy Pápa felé és azon belül semmi nemű marha vagy bor árában nem veszik el a pozsonyi öt pénzes garast és aprópénzt.⁹¹ Forgalmuk megszűntével Körmöcön váltották be ezeket a rossz pozsonyi garasokat, de természetesen itt is meggyűlt a baj velük. 1624. aug. 24.-én panaszkodott az alkamaragróf, hogy mindenki 500 darabot akar belőlük egy márkára számítani, holott 550—560 megy egy márkára. A finomságuk az alkamaragróf szerint jobb ugyan, mint a hasonló körmöci vereteké, de ezekből mégis több megy egy márkára, mert jóval könnyebbek, mint a körmöci veretek. Végül is királyi rendelet négy forintban szabta meg márkánként a pozsonyi aprópénzek beváltási árát.⁹²

A lassankint immár tarthatatlanná vált állapotok megszüntetése végett az 1625. év végén összeült soproni országgyűlés tett intézkedéseket.⁹³ Véget kívántak vetni a további pénzrontásnak és vele együtt természetesen a drágaság fokozódásának. Elrendelték tehát, hogy a pénzt ezután öt latos finomságban kell verni és olyan súlyban, mint Rudolf korában. A mostani, tehát inflációs aprópénz pedig az újonnan verendő jó pénznek értékben a felét tegye ki. Egyben megszüntették a dukátok értékét 200, a jó tallérokat pedig 120 magyar denárban. Igyekeztek tehát visszatérni a régi ligához. Elősegítette a pénzrontás bajaiból való kievickélést az a kedvező körülmény is, hogy a rossz pénz tekintélyes része a törökök kezébe került, kik azt oszporákra verték át.⁹⁴

Ezekkel az intézkedésekkel sikerült valamennyire rendet teremteni a pénzügyi zűrzavarban. Ezután már csak a lengyel polturák miatt voltak panaszok, de több intézkedés igazolja, hogy minden módon próbál-

⁹⁰ A pozsonyi pénzverésről részletesen NEWALD i. m. (Beiträge etc. 10—11. 1.).

⁹¹ Magy. Gazdtört. Szemle VII. 1900. 32. 1.

⁹² PÉCH ANTAL, *Alsó Magyarország. bányamiv. tört.* II. 180. 85. 1.

⁹³ XXXIX. art. *Corpus Juris Hungarici* 1608—57. 260—61. 1.

⁹⁴ PÉCH i. m. 206—11. 1.

ták ezeket is kiszorítani vagy legalább forgalmukat a minimumra korlátozni. A magyar pénzrontás jelenségeinek részletes feltárása és ismeretése nélkülözhetetlen több esetben Bethlen pénzrontásának teljes megértéséhez. Ugyanis a kettő között néha párhuzamos jelenségeket lehet látni és ami a leglényegesebb, a pénzügyi viszonyok javulása, mint látni fogjuk, közös megegyezéssel egyidőben vette kezdetét Magyarországon és Erdélyben.

Tekintettel arra, hogy Erdélyben az inflációs jelenségek a Lengyelországból beáramlott polturák forgalmával szoros összefüggésben állottak, kénytelenek vagyunk a lengyelországi pénzrontási folyamatot is, legalább röviden, vázolni. Itt 1587—1601 között rendezett pénzügyi viszonyok voltak és jó liga szerint verték a pénzeket. 1598-ban észlelhető a romlás első jele, amikor a tallér értéke 35 garasról 36-ra, a dukáté 56 garasról 58-ra emelkedett. A további romlás meggátlása végett 1601-ben minden verdét bezártak, a krakkóit kivéve. Ennek ellenére is megkezdődött a pénziáb könnyebbedése, annyira, hogy 1627-ben minden, tallérnál kisebb értékű pénzfaj verését megtiltották.⁹⁵ Nem célunk ezúttal valamennyi lengyel pénzfaj pénzlábanak állandó csökkenését végigkísérni. Az erdélyi pénztörténet szempontjából csupán a háromgarasos (dutka), a garas és a poltura sorsának alakulása bír jelentőséggel. Ezek közül még a dutka volt a legjobb, mely elnevezés eredete ma is bizonytalan. Állítólag a lengyel „dudek“ szóból eredne, azaz a pénzen látható lengyel sas gúny-nevéből.⁹⁶ Erdélyben utánozták Báthori Zsigmond, Bocskai István, Báthori Gábor és Bethlen Gábor korában, Magyarországon pedig II. Ferdinánd idejében az 1623—24. években. Pénzlábanak alakulását már ismertettük a lengyel dutkák erdélyi forgalmával kapcsolatban, mely szerint tehát 1604—16 között a 13½ latos krakkói márkából vertek 90 ⅓ darabot, 1616—23 között a 13 latos márkából 108 darabot, 1623—27 között pedig a 7¼ latos márkából 100 darabot. Húsz év leforgása alatt tehát, a hivatalos rendeletek alapján is, gyenge billonpénz lett az eredetileg elég jó pénzfajból. A garas papírforma szerinti ligája 1604—23 között: 5¾ latos márka = 127 drb., 1623—27 között 4½ latos m = 193 drb. Itt is észlelhető tehát a könnyebb pénzlábra való áttérés. Tipikus kipper-pénzfaj volt végül a poltura. Ez eredetileg I. Zsigmond lengyel félgarasainak sziléziai utánverete volt, pölchen néven. Hasonló nevet (dreipölker) kaptak a német kipper-garasok, melyeknek Lengyelországban is rendes forgalmuk volt, sőt 1614 óta itt is verni kezdték ezeket. A lengyel poltura úgy az osztrák garason látható 3 (krajcár), mint a német garason levő 24 (t. i. egy tallerra ennyi megy belőle) jelzést átvette. A lengyel „polturak“ nevet onnan nyerte, hogy a kipper-kor óta

⁹⁵ MAX KIRMIS *Handbuch der polnischen Münzkunde.*

⁹⁶ FRIEDRICH V. SCHÖTTER, *Handbuch der Münzkunde.* 166. 1.

az értéke nem három lengyel garas volt, hanem csak másfél garas és ebben az elnevezésben a „pol“ felet, a „turak“ pedig garast jelent. Ez az elnevezés lett általános Erdélyben és Magyarországon poltura formájában. Verésük első évétől, tehát 1614-től egészen 1619-ig a 7½ latos márkából 128 darabot készítettek az előírt pénzláb szerint. 1619-ben csökkent a pénzláb és ezután 1623-ig bezárólag a 6½ latos márkából 168 drb. került kiverésre. Tehát papírforma szerint is állandó csökkenést látunk, de úgy látszik még ezt sem tartották be mindig pontosan, vagy pedig dugott, illetve hamis verdék is működtek, mert a polturák forgalmával kapcsolatban Erdélyben igen sok panasz merült fel a rossz veretek miatt.

Ezekből a vázlatos áttekintésekből látható, hogy Középeurópa pénzverésében általában az 1618—1624. évek között katasztrófális pénzrontási folyamat játszódott le. Az infláció néhol esetleg később kezdődött, másutt talán korábban végződött, de nagyjában ezekre az évekre esik a különböző inflációk lefolyása. Könnyen érthető, hogy Erdély, melynek területét bőven elárasztották ezek a kipper-pénzek és a harmincéves háborúba való bekapcsolódása rendkívüli pénzszükségletet igényelt, szintén nem zárkozhatott el a pénzszaporítás hasonló formájú áldatlan kísérletétől és szinte sorsszerűleg át kellett, hogy essen az inflációs rendellenességek minden fázisán.

*

Bethlen 1619. aug. 18.-án indult első hadjáratára a császár ellen, szept. 5.-én Rákóczi György vezetése alatt seregei megszállták Kassát, okt. 14.-én hatalmába került Pozsony, ahová nov. 18.-ára már országgyűlést is hívott össze. Birtokába kerültek természetesen az alsómagyarországi bányavárosok, köztük Körmöcbánya is. 1620. jan. 15.-én szövetséget köt a csehekkel és 16.-án megköti a fegyverszünetet a császárral, melynek értelmében a megszállott szatmári részek, beleértve Nagybányát is, az övé maradnak. Ennek az első hadjáratnak, mely a fejedelemre nézve kedvező eredménnyel zajlott le, a pénzverésben még semmi kedvezőtlen kihatását nem találjuk. Ezért az 1619. évi összes pénzeket és az 1620. évi veretű pénzek egyrészét még az első korszak pénzveréséhez soroltuk. A szomszédos területeken dúló pénzrontásnak azonban már bizonyos nyomait észlelhetjük azoknak a tárgyalásoknak a szövegében, melyeket Bethlen Pfalzi Frigyessel folytatott a cseh-magyar szövetkezés érdekében. Bethlen kívánsága az volt, hogy a szövetkezett országokban a pénz egyenlő valoru és jó ligájú legyen.⁹⁷ Az 1620. ápr. 25.-én kiállított szövetséglevélben már meghatározott értékkel vették fel az egyes pénzfajokat.⁹⁸ Frigyes király diplomájában pedig a Bethlennel való szövet-

⁹⁷ 1620. ápr. 2. KATONA, *Hist. Crit.* XXX. 324. l.

⁹⁸ Így a dukát 210 kr., rhenanus 150 kr., tallér 140 kr., sexágenarius 120 kr. stb. Századok, 1886. 212. és 214. l. Num. Adattár, 156. sz.

kezés artikulusai között az van említve, hogy a pénz valora egyenlő legyen a szövetségelt tartományok között és jó pénzt kell veretni, amelyet a legközelebbi generális dietán közös megegyezéssel elhatároznak.⁹⁹ Kénytelenek voltak tehát a pénzügyekkel olyan értelemben foglalkozni, hogy az előrelátható zavarok megelőzhetőek legyenek. A háború további alakulása és a nov. 8-i végzetes fehérhegyi csata természetesen más fordulatot adott a pénzügyi eseményeknek is.

Miután Bethlent a besztercebányai országgyűlés 1620. aug. 25.-én magyar királlyá választotta, a korábbi fegyverszünettel kötött békés állapot felborult és a fejedelem aug. 27.-én elindult második hadjáratára. A csehek elbukása következtében nehéz helyzetbe került és 1621. ápr. elején megindultak az eredménytelenül végződött hainburgi béketárgyalások. A további küzdelemnek csak az 1622. jan. 6.-án megkötött nikolsburgi béke vetett véget, melyben Bethlen lemondott a királyi címről, ezzel szemben megkapta a német birodalmi fejedelmi címet, területi gyarapodásban pedig hét magyar vármegyét Kassa városával, továbbá Oppeln és Ratibor sziléziai hercegségeket a felségjogokkal. Ezeknek az eseményeknek már nyomát találjuk a pénzverésben, azért számítjuk Bethlen pénzverésének második szakaszát a besztercebányai királyválasztó országgyűléstől.

Nyilvánvaló, hogy e hosszabb ideig tartó második hadjárat, melynek végén egyedül maradt Bethlen, pénzügyileg is jobban igénybevette az országot. Lehetetlen volt tovább nélkülözni az aprópénzt és 1620. második felében valóban meg is indult az aprópénzverés úgy Nagybányán, mint Körmöcbányán. Hogy valóban 1620. második felében vette ez kezdetét, bizonyítja az ezévi érmeiken a fejedelem címét tartalmazó köriratokban az „electus rex“ szereplése. De még az új aprópénzek megjelenése előtt észlelhető volt a környező államok pénzrontásainak erdélyi visszhangja, amennyiben az említett besztercebányai országgyűlés a pénzügyekkel foglalkozva, kimondta, hogy mindenfajta pénz biztos értékét a fejedelem határozza meg és azután az egész országban minden megyében hirdesse ki.¹⁰⁰ Rendezett pénzügyi viszonyok között ilyen határozatra nem lett volna szükség. Ennek oka természetesen a külföldről beáramlott rossz pénzek forgalma volt.

Újonnan vert aprópénzek voltak 1620—21 években Gyulafehérvárt a denár, Nagybányán a széles (ötös) garas, denár és obulus, Körmöcbányán a denár és obulus. Valamennyi magyar mintára készült. A gyulafehérvári verde már megszűnőben volt, az itt készült csekély mennyiségű denár nagyobb szerepet az erdélyi pénzforgalomban nem játszhatott. A nagybányai veretű széles garasok éremképe előlapon kétrészes magyar

⁹⁹ 1620. ápr. 25.-én, KATONA, *Hist. Crit.* XXX. 349. 1.

¹⁰⁰ 1620. aug. 29. LII. art. KATONA, *Hist. Crit.* XXX. 548. 1.

címer, hátlapon Mária a kis Jézussal. E két év alatt figurális változás csak annyiban észlelhető, hogy a kis Jézus Mária jobbján vagy balján jelenik meg. A nagybányai denárok éremképe az előlapon 1620-ban két-részi magyar címer szív pajzsban a családi címerrel, 1621-ben ugyanez a családi címer nélkül. A hátlapon pedig Mária a kis Jézussal. A magyar minta átvétele mellett a családi címer képviselte az érmeken egyideig még az erdélyi jelleget. A nagybányai obulus szintén teljesen magyar jellegű és csak 1621-ből ismeretes. Elég ritka, mutatva, hogy nagyobb méretű forgalma nem lehetett. Erre a nagybányai aprópénzverésre némi utalást találunk az 1623. évi fejedelmi előterjesztésekben. Itt említi a fejedelem, hogy gondja volt a jó usualis monetainak megsaporítására, amennyiben Nagybányán derekasan kezdett pénzt veretni. Így megvan a remény, hogy a jó pénzből nem fog nagy hiány következni.¹⁰¹

Az 1620—21. években Nagybányán vert aprópénzek valóban még nem tekinthetők inflációs pénzeknek. A széles garasok átlagsúlya 1620-ban 2·21 g, 1621-ben 2·07 g, finomságuk pedig 6 lat (0·375).¹⁰² A denár is még elég tiszta veretek, de a rendelkezésre álló kevés példányból metrológiai következtetést levonni nem lehet.¹⁰³ Úgy látszik inkább csak pro forma verték ezeket, jelentősebb mennyiségben nem foroghattak, akárcsak az obulusok. Ezek szerint a nagybányai széles garasokat még a II. Mátyás korában érvényes régi jó pénzláb alapján verték, mely szerint a 6 latos finom ezüst márkából 446 denár készült. Érthető, hogy Bethlen az újonnan verni kezdett aprópénzt ezen pénzláb szerint verette, hiszen mint már említettük, Herberstein Felicián ellen 1619-ben épen az volt a legsúlyosabb vád, hogy a pénzeket a megengedett hat latos helyett öt latos finomságú ezüsből készítette. Ezért kellett Nagybányán megszüntetni a garasverést és Nagybánya most Bethlen hatalmába kerülvén, a fejedelem erre a pénzhamisításra hivatkozott, amidőn Herbersteint elmozdítva, a nagybányai pénzverőt 1620. máj. 9.-én a város polgárainak adta bérbe. Nyilvánvaló, hogy az új bérlőknek a régi jó pénzláb szerint kellett verni a pénzt. Kétségtelenül megállapítható tehát, hogy e második periódus első két évében Nagybányán még nem indult meg a pénzrontás, hanem az aprópénzhiány enyhítése és a rossz idegen pénzek kiszorítása céljából vert új aprópénzek még a régi jó ligát követték.

A pénzrontás első tényleges nyomait másutt, a körmöci pénzverőben találjuk meg. Itt az aprópénzek közül csak a denár és obulus kerültek kiverésre. Az 1607 óta érvényes régi pénzláb első csökkentése még a magyar király fennhatósága alatt 1619. febr. 22-én következett be, amikor a finomságot hat latról öt latra csökkentették. A márkánkint

¹⁰¹ Tört. Tár, 1879. 451—53. l.

¹⁰² HUSZÁR LAJOS, *A munkácsi pénzverő* 309. l.

¹⁰³ Az egyes pénzfajok súlyadatait l. a függelékben.

kiverésre került denárok száma (446) változatlan maradt. Amidón Kör-möchánya Bethlen hatalmába került és ott nevére megindult a pénzverés, felvetődött a pénzláb további könnyítésének gondolata. 1620. aug. 21.-én írt Bethlen ebben az ügyben Lienpacher alkamaragrófnak. Kifejtette ezalkalommal, hogy tekintettel a háborús zavarokra, a jó pénznek az országban tartása végett a rendekkel egyetértőleg arra az elhatározásra jutott, hogy a körmöci kamarában a kis magyar pénzt ezután négy latos finomságban fogja veretni, de egy márkából úgy mint eddig, ezután is 446 drb. készüljön. Tehát a finomság megint csökkent egy lattal. Indokolásul azt is felhozta, hogy a jó magyar pénzt külföldre viszik, ott átverik és ebből magánosok húznak hasznot. Mindez azért van, mert a római császár birodalmában a pénz úgy a finomságot, mint a súlyt illetőleg igen nagyot esett.¹⁰⁴ A pénzláb könnyítése azonban itt nem állott meg, mert 1620. szept. 2.-án Bethlen magához hívatta Szentkeresztre Lienpachert és azt kívánta tőle, hogy két eddigi magyar denárból ezután hármatot csináltasson. Az alkamaragróf írásban kifejtette, hogy ezesetben a denárok igen aprók lennének és elfogadtatásuk akadályokba ütköznék. Ehelyett azt javasolta, hogy négy latos helyett inkább három latos finomságban verjék a denárokat. Bethlen szept. 5.-én Verebélyen kelt rendeletével jóváhagyta ezt a javaslatot.¹⁰⁵

1620. őszétől kezdve tehát megindult a körmöci aprópénzek romlása, mert a négy, illetve most már csak három latos denárban bizony vajmi kevés már az ezüsttartalom. A denároknak azonban csak a finomságuk lett rosszabb, átlagsúlyuk nem változott, mert az 1620—22. években az átlagsúly változatlanul 0.54 g körül mozgott. Természetesen ez az induló pénzrontás párosulva a silány külföldi pénzek forgalmával már éreztetni kezdte hatását a gazdasági életben. Ha talán kissé színezve is, de nem egészen ok nélkül panaszkodik a fejedelem 1621 tavaszán a portai követeknek adott utasításban, hogy a jó pénz értéke folyton nő, egyébként pedig aranynak, tallérnak nem is lehet szerét ejteni legfennebb kétszeres áron, dutkát pedig sehol sem lehet találni.¹⁰⁶ A pénzrontás heveny lefolyása ezután következett be az 1622—25. években, tetőpontját 1624-ben érte el és a széles garasok verésében jutott leginkább kifejezésre.

A pénzrontás éveiben a széles garasokat több helyen verték, így Nagybányán (1622—25), Sziléziában (1622—23), Munkácson (1624) és Kassán (1623—25). A széles garasok éremképe általában egységes volt, előlapon a kétrésű magyar címer szív pajzsban a családi címerrel, hátlapon pedig Mária Jézussal. Csupán két eltérő típust találunk. A szilé-

¹⁰⁴ Tört. Tár, 1893. 474—75. l.

¹⁰⁵ PÉCH ANTAL, i. m. 165. l. XXXIV. okmány 583—86. l.

¹⁰⁶ 1621. márc. 25. Dóczy és Rimai követeknek adott utasítás, *Török—magyar-kori Államokmt.* I. 280—81. l.

zai széles garasokon ugyanis a magyar címerpajzson nincs szív-pajzs, egyik nagybányai vereten pedig 1622-ből négyelt címer látható erdélyi és sziléziai címerelemekből összetéve (109). Denárveréssel, szórványos kivételektől eltekintve, rendszeresen csak Nagybányán találkozunk. A denárok teljesen magyar mintát követnek. Előlapon kétrészi magyar címer, hátlapon Mária Jézussal.

A történeti események keretébe állítva e pénzrontási folyamatot, úgy látszik, a széles garasoknál ez a nikolsburgi béke (1622. I. 6.) után vette kezdetét, erősebb lendületet viszont akkor kapott, midőn Bethlen 1623. szeptemberében újabb hadjáratra indult a császár ellen. Nov. 20.-án lett fegyverszünet és 1624. máj. 8-án kötötték meg a bécsi békét, melyben Bethlen lemondott sziléziai birtokairól. Ami e garasok pénzlábát illeti, rendszeres ligáról ezen évek alatt nem lehet beszélni. A finomság 6 latról már 1622-ben öt latra esett és ettől kezdve lefelé egészen a csaknem tiszta réz veretekig mindenféle silány minőségű pénzzel találkozunk.¹⁰⁷ Természetesen elvileg az 1607 óta érvényes hat latos ezüstmű kellett volna verni e garasokat vagy legrosszabb esetben a Körmöcön 1619 óta elrendelt öt latos finomsággal, de ezen túltéve magukat, az egyes verdék szinte versenyezni látszottak a minél silányabb minőségű garasok kibocsátásában. Ez a felhígítás kifejezésre jutott az egyes pénzdarabok súlyának állandó csökkenésében is, amit legszemléltetőbben a különböző verdékből kikerült garasok évfolyamok szerinti átlagsúlyának táblázatos összeállításával érzékeltethetünk. E táblázat a következő jellegzetes pénzrontási folyamatot mutatja az 1622—25. években (1620/21-ben, mint említettük, még normális volt a garasok súlya és finomsága).

	N-B	C-M	M-M	BZ
1620	2·21			
1621	2·07			
1622	1·47			2·17
1623	1·42	1·62		1·82
1624	1·42	1·55	1·52	
1625	?	1·79		

Megállapítható e táblázatból is, hogy az állandó súlycsökkenés romló nemesfém-tartalomra mutat. Ezek az átlagsúlyok az összes egy éven keresztül készült darabok adatai alapján adódtak, de sok érdekes részlet-megfigyelés észlelhető az évfolyamokon belül előforduló különböző garasváltozatok súlyadatait külön-külön vizsgálva. Így kiderül, hogy a Nagybányán négyelt (erdélyi és sziléziai) címerrel vert szélesgaras (109) 1622-ből 2·30 g súlyt mutat, tehát ez még a régi jó pénzláb szerint

¹⁰⁷ A próbatűvel végzett néhány finomsági adatot l. HUSZÁR I. M. (A munkácsi pénzverő) 309. l.

készült. Nyilvánvaló tehát, hogy még az év elején verték s ezáltal is megerősödik az a korábbi feltevésünk, hogy a hasonló címert viselő veretek közvetlenül a nikolsburgi béke megkötése után (jan. 6.) készülhettek, bizonyára a sziléziai birtokok elnyerése alkalmából. Csaknem emlékpénz jellegük van tehát, mert később megint a rendes címerábrázolással verték a garasokat.¹⁰⁸ Érdekes megfigyelés az is, hogy ugyancsak Nagybányán 1623-ban a Patrona Hungariae köriratú garasok silányabbak (1·20 g), mint a többi (1·64 g), minek következtében természetesen az összes ezévi veretek átlagsúlya igen alacsony lett. Kassán 1624-ben vannak liliommal jelzett vagy liliom nélküli veretek. A liliomos veretek (1·67 g) jobbakk, mint a többiek (1·44 g) és tekintve, hogy itt 1625-ben megint jobb valamivel az átlagsúly (1·79 g), úgy látszik, némi javulásra való törekvés észlelhető. A munkácsi veretek mindenesetre a legrosszabbak közé tartoznak. Egyszóval az erdélyi pénzrontás, mely főképen a széles vagy ötös garasok verésében tombolta ki magát, két irányban figyelhető meg a kiverésre került pénzekben. Egyfelől ugyanis a finomság állandó esése állapítható meg, másfelől pedig az egyes veretek átlagsúlyának folytonos csökkenése figyelhető meg. Vagyis a mind silányabbá váló ezüst márkájából mind több és több darab került kiverésre. A denároknál is körülbelül hasonló jelenséget észlelhetünk, de ezek forgalma nem lehetett különösen jelentős és amúgy is értékük a garasok értékével állott összefüggésben.¹⁰⁹ A legrosszabb veretű garasok forgalmi ideje körülbelül összeesik a hírhedt pozsonyi garasok forgalmával, melyek Magyarországon voltak a legsilányabb veretek.¹⁰⁹

Az erdélyi rossz pénzekhez hozzájárult még Bethlen sziléziai pénzverése is az 1622—23 években. Ez voltaképpen tartományi pénzverés volt, de különös módon a kibocsátott pénzek nem követték kizárólag sem az erdélyi, sem a sziléziai pénzrendszert, hanem bizonyos típusokban mind a kettőt. Még jó pénzt is vertek, legalább is erről tanuskodik a tallér- és forintcsegely, valamint a dutka. Az utóbbi, mint e pénzfaj általában mindenütt, itt is lengyel mintára készült. Az itt vert aprópénzek közül a sziléziai pénzrendszer folytatásainak tekinthetők elsősorban a 24 krajcáros, majd a 3 krajcáros és 2 krajcáros, viszont az erdélyi pénzrendszerből van átvéve a széles garas és denár. Az 1623. évi garascsegely szintén az erdélyi garasokkal rokon veret, de tudvalevőleg mindkettő közös lengyel mintaképre megy vissza. A sokféle felsorolt pénzfaj közül a pénzrontás eseményeiben kettő játszott különösebben nagy szerepet éspedig a 24 krajcáros és a széles garas. Az előbbiről a sziléziai pénzrontás ismertetésénél említettük, hogy a legnagyobb tömeg-

¹⁰⁸ Négyelt címerrel készült pénzek: dukát, A—I 1622, tallér N—B 1622 és széles garas N—B 1622.

¹⁰⁹ Súlyadatok a végén külön összeállításban.

ben készült, legsilányabb veretű sziléziai pénzfaj volt és ezt a hagyományt vette át Bethlen pénzverése is a 3·46 g átlagsúlyú 24 krajcárosok kibocsátásában. A széles garasok (és denárok is) az erdélyi hasonló veretekkel mutatnak rokonságot és azokkal együtt haladnak a romlás útján. 1622-ben még a megmért példány súlya 2·17 g, 1623-ban viszont már csak 1·82 g volt. Tehát itt is észlelhető a pénzláb csökkenése. E sziléziai veretek semmiesetre sem emelték Bethlen pénzeinek hitelét, de nem lehet ezen csodálkoznunk, ha tudjuk, hogy pénzverőmestere Sziléziában a már több ízben emlegetett, hírhedt kipper-pénzverő, Balthasar Zwirner volt. Érthető ezek után az is, hogy az egykorú források keservesen panaszkodnak az erdélyi pénzügyi állapotok miatt és e panaszokban gyakran első helyen emlegetik a sziléziai pénzverést.

Az erdélyi pénzügyek súlyos helyzetét a Tholdalagi Mihály portai követnek adott utasítás is bizonyítja.¹¹⁰ Kifejti ebben a fejedelem, hogy jó pénzre nem lehet szert tenni, csak aprópénzt tud adóban küldeni és utasítja a követet, hogy intézze el a portán ennek elfogadását. Ha pedig a török aranyat, tallért vagy dutkát kívánna, protestáljon ellene minden erővel. Bizonyára kissé túlzottak e panaszok a pénzügyi bajok felett, de mégis súlyos okoknak kellett közrejátszani, ha már arra kellett törekedni, hogy a török a portai adót aprópénzben fogadja el. A kassai pénzverő felállításával, úgy látszik, eredetileg az volt a célja Bethlennek, hogy lehetőleg jó veretekkel az idegen rossz pénzeket ellensúlyozza. Erre vall legalábbis a felállítás alkalmából tett azon kijelentése, hogy látva a rossz pénzek miatt támadt sok bajt a szomszéd országokban, módot keres birodalmában a pénz reformálására és evégből rendez be Kassán pénzverőt Sziléziából hozott szakemberekkel.¹¹¹ Sőt az 1623. évi fejedelmi előterjesztésekben azt is kijelenti, hogy az itt vert pénz a Körmöcön készült pénzeknél sokkal jobb lesz.¹¹² De minden hiábavaló, munde csak jámbor óhaj maradt, a kassai pénzverő ép oly silány pénzeket vert, mint a többi.

A pénzrontási folyamatnak mindenkori kísérő jelensége a limitáció, vagyis a közszükségleti cikkek árának rendeleti úton való rögzítése a kényszerárfolyamon tartott pénzek értékében. Megismétlődik ez a jelenség ezúttal is és többek között Kassa város jegyzőkönyvében találkozunk ilyen árszabályozással 1623. márc. 29.-én. Eszerint például a marhahús ára 3 denárban, a szalonna 12, a faggyú 10 denárban stb. volt megállapítva.¹¹³ Majd 1624-ben maga az új árszabás a borjúhúst 7, a disznóhús árát pedig 6 denárra emeli.¹¹⁴ Tudvalevő azonban, hogy az ilyen papiros-

¹¹⁰ 1622. márc. 29. *Török—magyarkori Államokmt.* I. 359—61. 1.

¹¹¹ 1622. dec. 5. *Magy. Gazdtört.* Szemle, 1902. 251. 1.

¹¹² *Tört. Tár.* 1879. 451—53. 1.

¹¹³ *Tört. Tár.* 1908. 97. 1.

¹¹⁴ KERÉKES GYÖRGY, *Bethlen Gábor fejedelem Kassán* 296. 1.

intézkedések a valóságban keveset szoktak használni és az eredmény rendszerint az árú eltűnése. Ugyancsak Kassa város jegyzőkönyvéből ismeretes, hogy 1624—25 években, tehát a pénzrontás legsúlyosabb idején, minden élelmiszer ára folyton nőtt és az iparosok állandóan fizetés-emelést kértek.¹¹⁵ A drágulás például Kassán a bor árának emelésével kezdődött, amit követett minden egyéb fogyasztási cikk árának emelkedése.¹¹⁶ A gyenge minőségű pénzek forgalmának nehézségeit legjobban bizonyítja azonban Abaúj megye, majd Kassa város jegyzőkönyvének azon bejegyzése, mely szerint a kassai, munkácsi és nagybányai öt pénzes garast, melyeket a fejedelem neve alatt vernek, szigorú büntetés terhe alatt köteles mindenki elfogadni.¹¹⁷ A kassai jegyzőkönyv még hozzáfűzi, hogy öfelsége izenete szerint ennek még néhány ember halálával is meg kell lenni. Nagy baj lehetett, ha a pénz forgalmát ilyen eszközökkel kellett biztosítani. Még ennek a fenyegetésnek sem lehetett elég fogantója, mert 1625. ápr. 15.-én az említett garasok forgalmára vonatkozó intézkedést Kassán meg kellett ismételni.¹¹⁸

De nemcsak Kassán volt a helyzet ilyen vigasztalan, hanem mindenütt általánosan panaszkodtak az új pénzek ellen és mindenki vonakodott ezeket elfogadni. Hűségesen visszatükrözik koruk hangulatát a krónikás feljegyzések, melyek az átlagember szempontjait rögzítik le a rossz pénzekkel szemben.

Georg Krauss szász krónikája szerint például Bethlen az 1620—24 években sok pénzt veretett Oppelnben, Kassán és Nagybányán igen rossz ezüstből. Ezek között az oppelni volt a legsilányabb. Nagy tömegben ment ez a pénz a nép közé, mindenkinek volt elég pénze, de minden igen drága lett és három különböző limitációt is csináltak.¹¹⁹ Segesvári Bálint a hirtelen való drágaság miatt panaszkodik. Bár volt elég gabona és barom, még is drágult minden, mert Bethlen pénzét nem szerették. A rossz pénz napról-napra növekedett, mint ahogy a fű nő.¹²⁰ Légrészletebben és legjellemzőbben azonban Nagy Szabó Ferenc írt az egykorú erdélyi pénzügyi állapotokról. Említi ő is a drágaságot, melynek egyik okát a rossz polturák beáramlásában látja. Majd panaszkodik ő is a Sziléziából bejött sok rossz pénz ellen. A Bethlen garasai aprók és rezesek voltak, három latosok is csak szűkön. Akinek jó polturája volt, Nagybányára vitte és ott gyenge garast vertek belőle. Miután mindez nyilvánvaló lett, az árucikkek ára nagy mértékben kezdett emelkedni. Egy

¹¹⁵ Tört. Tár, 1908. 100—101. l.

¹¹⁶ KERÉKES i. m. 291 és köv. l. részletesen ír erről a drágulási folyamatról.

¹¹⁷ Abaújmegye intézkedése 1624. XII. 9. Magy. Gazdtört. Szemle, 1902. 252. l., Kassa város dec. 18-án rendelte el. Századok, 1910. 233. l.

¹¹⁸ Tört. Tár, 1908. 112. l.

¹¹⁹ GEORG KRAUSS, *Siebenb. Chronik.* I. 75. l.

¹²⁰ SEGESVÁRI BÁLINT *krónikája.* Mikó, Erdélyi Tört. Adatok, IV. 198. l.

régi 25 forintos ló száz forinton, egy kupa bor 28 denáron kelt el stb., úgy, hogy mindennek négyszeres ára lett. Mint írja, igen fertelmes állapotra jutottak és a régi denárért egy új garast és három jó dutkáért egy forintot is örömmel adtak. Az adósok erővel fizetni akarták a régi jó pénzben felvett adósságukat, nem várva meg a lejárat napját. Végül is valami módon segíteni kellett a tarthatatlan helyzeten.¹²¹

A segíteni akarás vágya általános volt és ebben a szellemben tárgyalta az 1625. évi gyulafehérvári országgyűlés is a rossz pénzek ügyét. Kifejtették itt, hogy a drágaság megszüntetésének módját előbb abban látták, hogy a mostani öt pénzes garas értékét alább kell szállítani és a kereskedést minden réndnek szabadon megengedni. A kereskedőket megkérdezve azonban a dolog felől, arra a megállapításra jutottak, hogy ezek csak a maguk hasznát nézik és így eredményt elérni nem lehet. Végül is úgy határoztak, hogy a garaspénz az eddigi értékben megmaradjon, azaz öt denárban járjon, viszont a kereskedés csak a nemesi réndnek és a külön fejedelmi engedéllyel rendelkezőknek legyen szabadná téve. Az ökörbőrrel való kereskedést pedig kizárólag a fiscusnak tartják fenn.¹²²

Nemcsak a közvélemény és az országgyűlés kívánta, hanem maga a fejedelem is végre 1625 elején fontolóra vette a pénzügyek gyökeres javításának kérdését. Ennek a törekvésnek az első írott nyoma az a levél, melyet Bethlen márc. 20.-án Pázmány Péterhez intézett. Bornemisza Lászlót küldte ugyanis a pénzügyek javításának reformtervével a császárhoz követségbe és általa juttatta el Pázmányhoz is levelét, melyben kérte őt, hogy támogassa a császárnál ezt a javaslatot.¹²³ Javaslatában úgy Magyarországon, mint Erdélyben egységes ligára készült pénz bevezetését ajánlotta. Bornemisza követ ápr. 9.-én nyújtotta át a császárnak az írásbeli előterjesztést a rossz pénzek verésének megszüntetéséről.¹²⁴

Kifejti ebben az előterjesztésben, hogy mivel a romlott pénz miatt mindenütt annyi baj van, az ő ura az idegen hamis pénzek beözönlését feltartóztatni akarván, Kassán és más helyeken létesítendő pénzverőházakban jó és megfelelő liga szerint akar pénzt veretni. Bár ebből a legtöbb hasznot a felsőmagyarországi megyék lakói húzták volna, bizonyos lőcsei és eperjesi kereskedők haszonlesése odavezetett, hogy a Sziléziában és Lengyelországban vert rossz pénzeket tömegesen behozták. Ennek következtében a pénzfajok közötti különbséget nem ismerő nép a jó ligájú pénzeket sem akarta elfogadni a szigorú rendeletek ellenére

¹²¹ NAGY SZABÓ FERENC *krónikája*. Mikó i. m. I. 141. l.

¹²² 1625. máj. 1—29. IV. art. EOE. 267—68. l.

¹²³ FRANKL VILMOS, *Pázmány Péter levelezése* I. 423. l.

¹²⁴ EOE. VIII. 52. l. Bethlennek a pénzjavításra vonatkozó javaslatát KEREKES i. m. (Bethlen Gábor fejed. Kassán) külön fejezetben tárgyalja, mint Bethlennek egységes középeruópai pénzverés bevezetésére vonatkozó tervét. Lényegileg azonban nincs többről szó, mint a pénzromlás előtti pénzügyi állapotok visszaállításáról.

sem. Ezen állapot megszüntetése végett keresi meg a fejedelem a császárt és szerinte a legalkalmasabb eljárás az lenne, hogy úgy a magyarországi, mint az erdélyi területeken a pénzt azonos liga és valor szerint verjék. Úgy véli, hogy az új bécsi liga bevezetése különböző megfontolások miatt nehézségekbe ütköznék,¹²⁵ tehát inkább azt javasolja, hogy a pénzláb legyen olyan, mint a pénzrontást megelőző időben. Amennyiben ez az elgondolás a császárnál tetszésre talál, arra kéri, hogy hirdettesse ki rendelettel birodalmában az újonnan veretendő erdélyi pénzek forgalmát, viszont természetesen a fejedelem is hasonló rendeletet ad ki saját területén a magyar pénzek forgalmára vonatkozólag. Tiltsák meg mindkét állam területén a rossz idegen pénzek behozatalát, utasítsa a császár Szilézia rendeit a rossz pénz verésének megszüntetésére és keresse meg ebben az ügyben a lengyel királyt is. Szükséges, hogy helyreálljon a régi állapot, t. i. hogy a lengyel pénz Magyarországon, a magyar pénz pedig Lengyelország területén szabadon forogjon. Ennek azonban az az előfeltétele, hogy a lengyel pénzt olyan pénzláb szerint verjék mint 15 évvel azelőtt és ne a mindenki által gyűlölt polturát, hanem a régi jó kilences és hármas garasokat. Hasonlóképpen Körmöcön is jó ligájú denárt, Kassán és Nagybányán pedig hármas és ötös garasokat verjenek. A császár hozzájárulásával ilyen egyezmény révén lehetne a dolgokat rendbehozni, a zavarokat megszüntetni és a kereskedést helyreállítani. Kívánatos lenne ezenfelül a tallérok értékének mindenütt azonos megállapítása.

Bethlen követe tehát részletesen kidolgozott tervet nyújtott át a császárnak a pénzrontás megszüntetésére, melynek lényege és alapvető tétele a közösen megindítandó jó pénz verése volt. A császár április közepén adott válaszában egyelőre csak annyit közölt, hogy ő is tudatában van a sok zavarnak, amit a rossz pénz okozott, hajlandó is ezen segíteni, de előbb meg kell tanácskozni a javaslatot az egyes tartományi pénzverdék prefektusaival. E tanácskozás megtörténte után nyomban értesíteni fogja a fejedelmet az eredményről.¹²⁶

A megindult pénzjavítási folyamat lassan bár, de tovább haladt előre. Maga Bethlen sürgette a kérdés mielőbbi rendezését. Kitűnik ez többek között június 17-én a kancellárhoz írott leveléből, melyben sürgeti a pénzügyek javítását. Mivel a nehézségek napról-napra nőnek, nem kell szerinte a diétáig várni, hanem minél előbb meg kell kezdeni a pénzverés reformálását. Ezt kívánja a hódoltsági területen élők érdeke is, mert közöttük semmi más pénz nem jár, amivel adót fizethetnének és így sok kár éri őket. Újólág ragaszkodik az öt latos pénzlábhhoz, mely a zavarok előtti időben is teljesen megfelelő volt és az ilyen ligájú pén-

¹²⁵ Ez az új bécsi liga az ott 1625. jan. 1-én bevezetett pénzláb, mely szerint a 8 latos márkából vertek 165 drb. garast és a 3 latos márkából 742⁵ drb. pfenniget. MILLER-AICHOLZ, *Öst. Münzprägungen 1519—1918.* 120. l.

¹²⁶ EOE. VIII. 252—54. l.

zeket úgy a török területen, mint bárhol másutt, mindenki szívesen elfogadott. Mindenesetre mindkét állam területén egyformán kell hogy megtörténjék a kedvező változás.¹²⁷

Bethlen még további lépéseket is tett, amint ez Sennyei Istvánhoz jún. 18-án írt leveléből kiderül. Mindenekelőtt panaszodik benne a császár halogatása miatt és újból lándzsát tör a Rudolf korabeli öt latos pénz felújítása mellett, mert ez egyformán kedvelt pénz volt Bécsben, Lengyelországban, a török területen Nándorfehérvárig és mindkét Oláhországban. Javasolja, hogy az eddig vert rossz pénzt tűrhető módon kell beváltani. A maga részéről az öt denáros garast két és fél denár értékben hajlandó beváltani, amiből neki ugyan semmi haszna nincsen, de szívesen mellőzi a hasznot a közjó érdekében. Bízva a császár megértésében, a maga részéről július 1-én meg fogja kezdeni az új jó pénz verését az említett öt latos mérték szerint.¹²⁸

A beváltást illetőleg azonban a fent közölt fejedelmi kijelentés és az egykorú krónikások közlései között ellentét mutatkozik. A krónikások szerint ugyanis jóval kisebb értékben váltották be a pénzrontás idején vert pénzeket. Így Segesvári Bálint szerint a letett garast másfél denár értékben váltották be, a denárból pedig 4—5 ment egy újra.¹²⁹ Hasonlóképpen nyilatkozik Georg Krauss is, aki szerint a garas csak egy jó denárt, öt rossz denár pedig egy jó újat ért.¹³⁰ Végül Nagy Szabó Ferenc írja, hogy amely garast öt pénzben bocsátották ki, egy pénzbe veszik be cémentre.¹³¹ Nyilvánvaló tehát, hogy a gyakorlatban rosszabb volt a beváltási kulcs, mint ahogyan a fejedelem ígérte s a lakosság még súlyosabb kárt szenvedett, mint ahogyan az idézett fejedelmi kijelentés sejtetni engedte.

Megállapítható mindenesetre Bethlen fenti leveléből, hogy a fejedelemség területén 1625. júliusában kezdték meg a jó pénz verését és ezzel függ össze a kassai pénzverőnek Kassa város bérletébe való átengedése a július 18-án kelt bérleti szerződés értelmében.¹³² A ligát illetőleg ebben is ki van kötve, hogy a márka öt lat finom ezüstöt tartalmazzon. Tehát a pénzláb kérdésében győzött Bethlen álláspontja és ennek érvényrejutását láttuk a magyar pénzrontás lefolyásának ismertetésénél is, hol a soproni országgyűlés 1625. végén szintén öt latos új aprópénzek verését rendelte el.

Megkezdeni megkezdték ugyan az új pénz verését, de ezek forgalombahozatala egyelőre nem történt meg. Már azért sem lehetett még

¹²⁷ PRAY GYÖRGY, *Gabrielis Bethlenii princip. Transilv. etc.* 1816. I. 35—36. l.

¹²⁸ Bethlen levele Sennyey Istvánhoz Réczey követsége ügyében. EOE. VIII. 303—307. l.

¹²⁹ MIKÓ I. M. IV. 198. l.

¹³⁰ *Siebenb. Chronik* I. 75. l.

¹³¹ MIKÓ I. M. I. 141. l.

¹³² Tört. Tár, 1875. 283—87. l.

fogalomba hozni, mert csak Erdélyben rendelte el a fejedelem a jó pénz verését, Magyarországon a pénzverés javítását csak az 1625 végén összeült soproni országgyűlés határozta el. Érthető tehát ilyen körülmények között a Kassa város jegyzőkönyvében olvasható azon aug 11-i határozat, hogy az öt pénzes garast mindenki köteles elfogadni, míg új pénz lehet, tekintve, hogy egyelőre más pénz nem forog.¹³³ Az új pénz verésének megkezdéséről Bethlen aug. 24-én levélben értesítette a császárt. Ebben annak a reményének is kifejezést ad, hogy a császár meg van elégedve a jó pénz verésére hozott javaslatával. Egyben felveti azt a lehetőséget, hogy két hónap leforgása alatt a rossz pénz forgalmát meg lehet szüntetni. Közli még, hogy a magyar pénz elfogadását az ő uralma alatt levő területen mindenütt elrendelte és nem kételkedik, hogy a császár hasonló intézkedéseket fog tenni a maga részéről.¹³⁴ Egyszóval további lépésekkel haladt előre a pénzügyek rendezésének nehéz kérdése. Érthető tehát, hogy a soproni országgyűlésre menő kassai követek azt az utasítást kapták a várostól, legyenek rajta, hogy minél előbb verjék azonos ligára az új pénzt a császár pénzverőházaiban is.¹³⁵ A soproni országgyűlés, mint láttuk, kedvező formában intézte el ezt a kérdést. Ezért írta innen haza november 10-én a szatmári követ, hogy akinek körmöci aprópénze van, költse el, mert ezek forgalmát hamarosan megszüntetik.¹³⁶ Megérett tehát mindkét részen a helyzet a pénzrontás teljes felszámolására.

A végleges rendezés bizonyítékául az a rendelet szolgál, melyet Bethlen 1625. dec. 12-én adott ki az értéktelen pénz forgalmának megszüntetése és a forgalomból való kivonása érdekében. Elrendelte az új pénzek kibocsátásával egyidejűleg az eddigi garas forgalmának teljes megszüntetését, hasonlóképpen a rossz lengyel poltura forgalmának megszüntetését is. Ezekkel többé nem szabad élni, hanem csak az ezután kibocsátandó jó pénzzel. A császár is megígérte, hogy újév után a birodalmában ilyen pénzt veret és a lengyel királyt is megkeresik, hogy ezen ligára veresse a polturát és így azután mindhárom birodalomban a háromféle pénz (ötös, hármás garas és denár) egyaránt járjon. A rossz garasok kivitelét azonban megtiltja, ellenben akinek ilyen garasa van, vigye azt a kassai vagy nagybányai pénzverőházakba és ott beváltják ezeket új pénzre.¹³⁷ A fenti tervezetből annyi tényleg megvalósult, hogy Magyarországon 1626-tól kezdve azonos pénzláb szerint verték a pénzt, Lengyelországban pedig 1627-ben minden tallérnál kisebb pénzfaj verését beszüntették. A rossz garasok kiviteli tilalmának komoly oka volt és ezt az

¹³³ Tört. Tár, 1908. 114. l.

¹³⁴ Tört. Tár, 1886. 632. l.

¹³⁵ Magy. Gazdtört. Szemle. 1902. 234—35. l.

¹³⁶ Magy. Tört. Tár. X. 1861. 21. l.

¹³⁷ EOE. VIII. 309—310. l. Tört. Tár, 1886. 638—39. l.

okot világítja meg Georg Krauss krónikája. Leírja itt, hogy a gazdagok a szegényebektől minden rossz pénzt felvásároltak és ezeket azután a görögök és más kereskedő népek kivitték Törökországba és Lengyelországba. Így veszett el a rossz pénz nagyrésze.¹³⁸ A fejedelmi rendeletnek a kivitelt tiltó intézkedése nyilvánvalóan a pagament-ezüst nagytömegű kiáramlását akarta megakadályozni. Annnyira ügyeltek a rossz pénzzel való kereskedésre, hogy az országos vásárookra még vigyázókat is küldtek. Csak a pénzverőházakban volt szabad a letett pénzeket beváltani.¹³⁹

Így szünt meg 1625 karácsony táján véglegesen a pénzrontási években vert aprópénzek forgalma és váltották fel ezek helyét az immár jó ligájú új pénzek. A megszűnés körülbelül mindenütt december közepén történt, de nem egy napon. Kemmelius krónikája szerint például december 15-én „tették le“ a rossz pénzt,¹⁴⁰ viszont egy másik brassói krónika szerint dec. 20-án¹⁴¹. Segesvári Bálint azt írja, hogy karácsony estéjén „vesztették el“ a rossz pénzt,¹⁴² míg Kassa város jegyzőkönyvéből úgy értesülünk, hogy Kassán csak 1626. január 23-án kiáltották ki az új pénzt.¹⁴³ Igaz ugyan, hogy már december 23-án leszögezte a jegyzőkönyv, hogy a fejedelem megszüntette a régi rossz pénz forgalmát és csak a közbejött ünnepek miatt tolódtott ki a kihirdetés január végére.¹⁴⁴ Egy szóval megállapítható, hogy Erdélyben nagyjában december 15—25. között szünt meg az inflációs pénzek forgalma és az éveken át tartott, gazdasági szempontból áldatlan állapot ezzel véget ért.

*

A pénzrontást előidéző és annak káros kihatásait még inkább fokozó okok között gyakran szerepelt a rossz külföldi pénzek forgalma. Ezalatt elsősorban a lengyel polturák szereplését kell érteni. Verésüket és pénzlábuk romlásának fokozatait részletesen ismertettük a lengyelországi pénzrontás jelenségeinek vázolásánál. Az egykorú erdélyi éremleletek pénzanyagának jó részét ezek teszik ki, úgy, hogy tetemes mennyiség állandó forgalombanlétével kell számolnunk. Az általunk ismert első írott feljegyzés 1622. márc. 11-én tesz említést róluk, mikor is a fejedelem meggyőződve e pénzfaj silány voltáról, kijelentette, hogy a javát 4½, az új rossz veretűt pedig 3 denár értékben kell kikiáltani.¹⁴⁵ E megkülönböztetésnek az a magyarázata, hogy az 1614 óta vert polturák ligáját előbb 1619-ben, majd később 1623-ban újra csökkentették, tehát régi

¹³⁸ *Siebenb. Chronik.* I. 75. l.

¹³⁹ NAGY SZABÓ FERENC *krónikája.* Mikó i. m. I. 141. l.

¹⁴⁰ STEPHANUS KEMMELIUS *krónikája.* *Quellen,* Brassó. VI. 48. l. 15. sorban.

¹⁴¹ Auszug aus „Saeculum decimum septimum“. *Quellen,* Brassó, VI. 12—13. l.

¹⁴² MIKÓ i. m. IV. 198. l.

¹⁴³ *Tört. Tár,* 1908. 118. l.

¹⁴⁴ *Tört. Tár,* 1908. 117—118. l.

¹⁴⁵ *Századok,* 1910. 232. l.

polturák alatt értendők az 1619 előtti készült veretek, új polturák alatt pedig az 1620—1623 években kibocsátott pénzek.¹⁴⁶ Pontosán kiderül ez különben az 1622. évi kolozsvári országgyűlés végzéseiből is. Itt a rendek panaszkodtak a sok zavar miatt, melyet különösen az újonnan veretett polturák beáramlása okozott. Tekintve azonban, hogy a magyarországi részeken másfajta pénz nem fordul elő, kénytelenek ezek forgalmát tudomásulvenni, de egyben értéküket oly módon határozták meg, hogy a régi veretű poltura négy denárban vétessék el, az újakat azonban, vagyis az 1620, 1621, 1622. években vert és ezután veretendő apró polturákat, melyek a régiéknél sokkal kisebbek, könnyebbek és vékonyabbak, csak két denár értékben kell elfogadni.¹⁴⁷ A régi polturákat általában „barna poltura“ néven emlegették, az újakat pedig „apró fejér poltura“ néven, nyilván az újabb kibocsátások fehér ezüstös színe miatt.¹⁴⁸ Az említett országgyűlési határozat értékelése szerint kell adóban is elfogadni a polturákat. Az új veretek forgalmával azonban baj volt. Kiderül ez Károlyi Mihály május 9-én kelt leveléből, mely szerint Kolozsvárt a jó poltura ugyan négy denáron kel, de a rossz aprót el sem veszik.¹⁴⁹ De a forgalmi nehézséget bizonyítja a besztercei országgyűlés végzése is. Ez némileg módosította az előbbi országgyűlés által hozott értékelést, amennyiben a régi barna, tehát jó polturák értékét négy denárban, az új apró veretűeket pedig húsvét napjáig három denárban, azután pedig két denárban állapította meg. Igyekszik védekezni a rossz pénz beáramlása ellen is, mert szigorúan tiltja, hogy a kivitt jó pénz helyett rosszabbat hozzanak be.¹⁵⁰ A magyarországi soproni országgyűlés is 1622 végén szintén négy denárban szabta meg a poltura értékét. De itt már válogatás nélkül állapították meg a négy denáros értéket.¹⁵¹

¹⁴⁶ Pénzlábakra vonatkozó adatokat l. előbb a lengyel pénzrontás ismertetésénél.

¹⁴⁷ 1622. máj. 1—23. IV. art. EOE. VIII. 95. 1.

¹⁴⁸ Kassa város jegyzőkönyvében 1622. okt. 6. Tört. Tár, 1908. 93. 1. Eperjes levele Kassához 1622. dec. 25. Magy. Gazdtört. Szemle, 1901. 320. 1. Károlyi Mihály levele anyósához, *Károlyi család oklt.* IV. 186. 1. A Károlyi oklevéltár határozottan „apró fejér“ polturáról tesz említést. A Tört. Tár idézett helyén ez áll: „mindenféle polturákat az egy fejesen kívül“. A Magy. Gazdtört. Szemle említett helye szerint pedig „mindenféle poltura az aprófejeseken kívül elvétetnék 4 pénzen“. Most vagy másolási hibáról van szó és fejér helyett szerepel a fejes szó, vagy tényleg apró fejes kifejezés áll az eredeti iratban is és ez esetben nem gondolhatunk egyéb magyarázatra, mint arra, hogy az 1620. után készült polturák hátlapján az országalma képe valamivel nagyobb, mint a korábbi vereteken és talán innen eredne ez a különös megjelölés. Így említi egy kereskedői leltár is 1624-ben három denár értékben. (Századok, 1910. 233. 1.).

¹⁴⁹ *Károlyi család oklt.* IV. 165. 1.

¹⁵⁰ 1622. szept. 29—okt. 21. IX. art. EOE. VIII. 112.

¹⁵¹ Kassa város jegyzőkönyvében adat 1622. dec. 17-én. Tört. Tár, 1908. 93. 1., M. G. Sz. 1901. 320. 1. KOVACHICH J. N. *Diplomata et litterae ad rem monetariam.* Orsz. Széch. Kvt. kéziratárában Fol. lat. 971. „Proclamálni kell mindenütt a nemes bírónak a soproni o. gy. határozata szerint, hogy a moneta polturak vocata válogatás nélkül forogjon 4 denár értékben s az elfogadni vonakodóknak javait hordják össze a nemes bírák tekintélyével.“ (Ez archivo Co. Sáros. Proth. G. pag. 31.).

A pénzforgalomban mindig az újabb, tehát silányabb veretű polturákkal volt baj. Bethlen maga is belátta ezt Kassa városához intézett egyik levelében,¹⁵² de a keletkezett zavarokért a rendeket is vádolja, mert ő korábban már meg akarta tiltani ezek forgalmát. Még erősebb hangsúllyal fejtette ki nézetét erről a kérdéstről az 1623. évi kassai gyűlésre készült előterjesztéseiben. Mint mondja, ő már a múlt évben sem akarta beengedni a rossz pénzt, de látva a nagy nyomort és a rendek kedvét a rossz pénzek elvételére, nem ellenkezett. Sőt maga is biztatta ezek elfogadását abban a reményben, hogy ily módon a pénzben valami bővülés lesz. De belátva, hogy ebből csak baj származott, mert a kalmárok a jó pénzt kivitték és cserébe a rosszat behozták, a rossz pénzek forgalmát teljesen meg akarja szüntetni.¹⁵³ Az 1623. évi gyulafehérvári országgyűlésen a rendek is belátták a poltura okozta sok kárt és arra kérték a fejedelmet, hogy ezek forgalmát teljesen szüntesse meg a hatalma alatt álló területen.¹⁵⁴ Ez a kérés most a pénzrontási időszak kellős közepén csak jámbor óhaj maradt és a rossz polturák forgalma tovább tartott, természetesen mindenütt a legnagyobb nehézségek között. Kassán például szeptember 28-án el kellett rendelni erélyesen, hogy a polturát mindenki fogadja el.¹⁵⁵ Sáros megyében pedig 1624-ben a poltura értékét „úgy mint az erdélyi fejedelem területén“, három denár értékre szállították le.¹⁵⁶ Más adatunk nincs is arra, hogy Erdélyben időközben négy denárról három denárra szállott volna le a poltura értéke. Hasonló nehézségek között kínlódott a lakosság és a kereskedelmi élet a lengyel polturák miatt mindaddig, míg 1625 végén Bethlen a többi inflációs pénzzel együtt meg nem szüntette a polturák forgalmát is.¹⁵⁷ Természetesen a kimondott lengyel polturák mellett, bár nem olyan nagy tömegben, de állandóan forgott a hasonló veretű rigai, elbingi, danzigi, litván, livoniai, brandenburgi, porosz, pomerán stb. poltura is. A leletek által szolgáltatott adatok kétségtelenül bizonyítják ezek állandó jelenlétét az egykorú erdélyi pénzforgalomban, ahol tehát megállapíthatólag eleinte 4½, majd 4, végül pedig csupán 3 denár értékben forogtak. Ez az értékelés általában csak a jó veretekre vonatkozott, mert az apró új polturákat eleinte 3, később pedig csak 2 denár értékben számították. Legtöbbször még ezt az értékelést is erélyes rendeletekkel kellett fenntartani.

A leletadatokból merített bizonyítékokon túl néha az írott források is nyújtanak némi útmutatást a különféle idegen pénzek helyenkénti

¹⁵² 1623. jan. 24. Tört. Tár, 1886. 247. l.

¹⁵³ Tört, Tár, 1879. 451—53. l.

¹⁵⁴ 1623. máj. 14—jún. 6. EOE. VIII. 127. l.

¹⁵⁵ Tört. Tár, 1908. 99. l.

¹⁵⁶ Sáros megye határozata, hogy „a moneta polonica vulgaris poltura“ értéke úgy mint az erdélyi fejedelem területén is 3 magyar denár értékre szállíttassék le (1624), KOVACHICH J. N. i. h. (Ex archivo Com. Sáros Proth. G. pag. 113.)

¹⁵⁷ 1625. dec. 12-én Gyulafehérvárt kelt rendelet. EOE. VIII. 309—10. l.

és esetenkénti forgalmára nézve. Így az 1622. évi kolozsvári országgyűlés a polturák értékét megszabva, megállapítja, hogy a polturák bel- és külföldi értékét figyelembevéve, a kereskedők minden polturán egy batkát nyerhetnek.¹⁵⁸ A batka vagy babka a cseh fillér neve volt és értékben harmadrésze volt a német krajcárnak (1 kr. = 1½ denár). Nem ok nélkül említik ezt a pénzfajt, mint a haszon értékmérőjét, mert a leletek tanúsága szerint a cseh fillérek elég szép számban forogtak úgy Magyarországon, mint Erdélyben. Kassa város jegyzőkönyve 1623. aug. 28-án bizonyos borvásárlással kapcsolatban arról tesz említést, hogy a vevők a bor árát „brigai és keresztes pénzzel“ akarják kiegyenlíteni.¹⁵⁹ A brigai pénz bizonyosan Riga város garasa vagy polturája, a keresztes pénz pedig valószínűleg Danzig város garasa lehetett, melynek a hátlapján levő danzigi címer (kettős kereszt felett korona) adhatott okot ezen elnevezésre.¹⁶⁰ Mindkét pénzfaj szerepel a leletekben is. Végül fennmaradt 1624-ből egy kereskedői leltár a forgalomban levő pénzek értékelésével együtt. A már eddig tárgyalt pénzfajokon kívül említve van ebben danckai orto, jó sziléziai orto és schreckenberger garas.¹⁶¹ Az orto negyedtallért jelent, ennek forgalma tehát a tallérszerű pénzek nemzetközi forgalmához csatlakozik. A schreckenberger garas viszont aprópénz volt 20 denár értékben. Eredetileg szász garas neve volt, de a kipper-korban új faja keletkezett és más államokban is utánozták. A kipper-kori schreckenberger éremképe az előlapon angyal által tartott pajzs, a hátlapon pedig két angyal és három pajzs volt, de a hasonló fajtájú más veretek is ezt a nevet viselték.¹⁶² Így nem lehet pontosan megállapítani, hogy melyik pénzverő hatóság veretéről van szó az említett kereskedői leltárban. Az írott források adatai nemcsak a leletekből ismert idegen pénzek értékeléséhez nyújtanak becses anyagot, hanem abból a szempontból is figyelemreméltók, hogy az egyes külföldi pénzfajok nálunk használatban volt, egykori népszerű elnevezéseit is megőrizték számunkra.

Végül még két jelenségre kell rámutatnunk, melyek teljessé teszik e zavaros pénzrontási korszak különös képét. Az egyik az állítólagos trencsényi pénzverés, János György jägerndorfi gróf serege részére. Ennek történeti előzménye az volt, hogy János György jägerndorfi örgróf, egyébként a brandenburgi választó fia, Bethlen szövetségese volt Sziléziában és az egyetlen, aki a fehérhegyi csata után is egyideig még tartotta magát. Midőn helyzete súlyosabbra fordult, Bethlennel tárgyalásokba bocsátkozott a hozzá való csatlakozás felől. A tárgyalások ered-

¹⁵⁸ 1622. máj. 1—23. IV. art. EOE. VIII. 95. l.

¹⁵⁹ Tört. Tár, 1908. 98. l.

¹⁶⁰ Pénzláb 1604 óta: 5¼ latos krakkói m. ezüst = 127 drb. garas.

¹⁶¹ Századok, 1910. 233. l.

¹⁶² FRIEDRICH V. SCHRÖTTER, *Wörterbuch der Münzkunde*. 607. l.

ményesen végződtek és 1621. július 30-án megérkezett az örgróf 8—9000 főnyi seregével. Vágújhelyen aug. 4-én Thurzó Imre ünnepélyesen fogadta Bethlen nevében, majd urához vezette.¹⁶³ Mintegy másfél évig maradtak itt és úgy látszik, csak a Bethlen-féle második támadás kezdetén kitért pestis hírére távoztak el. Ezzel a bevonulással áll összefüggésben Trencsén város jegyzőkönyvének az a bejegyzése, hogy János György népe és hivatalnokai saját vezérük levelével és Bethlen ajánlásával ellátva 1621. szeptember 7-én jelezték indulásukat Unsinn Tóbiás „aerarii militaris praefectus“ vezetése alatt mindenféle pénz verésére felszerelve.¹⁶⁴ A város szívesen várta a vendégeket és ezek meg is jöttek, berendezkedtek, de további működésükről semmi adat nincsen. Így azt sem tudjuk, hogy valójában vertek-e pénzt vagy nem és ha igen, milyen fajtát? Feltételezhető, hogy az esetleges itteni pénzverés — már amennyiben tényleg megtörtént — a bevonult hadsereg szükségletére vonatkozhatott csupán. Figyelembevève az egykorú leletekben előforduló aránylag jelentős számú brandenburgi polturát, felvetődik önként a gondolat, hogy esetleg ezek veréséről lehet szó ebben az alkalmi pénzverésben, de a feltevés igazolására vagy csak egyszerű valószínűsítésére nem rendelkezünk semmiféle további bizonyítékkal.

A másik különös jelenség a portai adó fizetésével áll összefüggésben. Dóczy és Rimai portai követeknek 1621. márc. 25-én adott utasítás ugyanis a jó pénz hiányát említve, panaszkodik az adófizetés alkalmával emiatt keletkezett kárról és felveti a gondolatot, hogy keleten oszporát kellene veretni olyan ligára és formára, mint amilyent a portán vernek. Ezzel kell kielégíteni a portát, mert különben nem lehet a kötelezettségeknek eleget tenni.¹⁶⁵ Ismeretes, hogy a török pénzek Erdélyben és Magyarországon nem forogtak, tehát ezeken a területeken kellő mennyiséget belőlük összeszedni nem lehetett. A fenti terv azonban már a pénzhamisítás tényéhez áll közel, feltéve, hogy ez nem volt esetleg szokásos eljárás, amire viszont más analóg példát felhozni nem tudunk. Bármiként álljon is azonban ez a kérdés, annyi bizonyos, hogy csak a rendkívüli idők pénzügyi nehézségei termelhettek ki ilyen ötleteket és megoldásokat, azért ezek előfordulása a legjellemzőbb tünete az inflációs évek pénzügyi állapotának. Az oszpora értékét illetőleg egy forint körülbelül 66 oszporával volt egyenlő.¹⁶⁶

A feltáráásra került adatok teljes egészében bemutatták a pénzrontási évek gomolygó zúrzavarát. A silányan vert magyar és erdélyi pénz

¹⁶³ SZÁDECZKY KARDOSS LAJOS, *Bethlen Gábor és Trencsén vármegye. Századok*. 1915.

¹⁶⁴ „Pro conficienda et cudenda omnis generis moneta.“ ERNYEY JÓZSEF, *Pénzverő kísérlet Trencsénben (1621)*. Num. Közl. XXXVI—XXXVII. 97. l.

¹⁶⁵ *Török-magyarokori Államokmt.* I. 280—81. l.

¹⁶⁶ 1622. I. 13. 1000 asper = 15 f. RADVÁNSZKY 52. l., 1622. VIII. 4000 asper = 60 f. RADVÁNSZKY 68. l., 1624. III. 5. 200 asper = 3 f. RADVÁNSZKY 76. l.

kényszerű kurzusa, a rossz külföldi pénzek kelletlen forgalma, a jó pénz mindinkább érezhető hiánya, a mindezzel együttjáró drágaság és a különböző limitációk, majd a sziléziai pénzverés, az ötletszerűen berendezett pénzverők, végül a két legutóbb ismertetett jelenség mind olyan tünetek és események, melyek hű képet nyújthatnak arról a súlyos helyzetről, melybe Erdély lakossága került a pénzrontás öt éve alatt. Teljesen érthetők az egykorú krónikások erős kifakadásai és nem csodálható, hogy 1625 végén már tényleg annyira romlott az általános gazdasági helyzet, hogy valamit okvetlenül tenni kellett a pénzügyek rendbehozása végett. A javításra való törekvés eredménnyel járt és így 1625 karácsonyával a Bethlen-korabeli erdélyi pénzrontási korszakot végleg lezártnak lehet tekinteni.

III.

Az utolsó évek

1626—1629

Bethlen pénzverésének harmadik szakaszát rendezett pénzügyi állapotok jellemzik. Politikailag is békésebb viszonyok következtek. Még egy hadjáratot vezetett ugyan Bethlen a császár ellen 1626. szeptember végén, sőt november 30-án a Westminsterben kötött szerződés felvette Bethlent is a császár ellen alakult hágai szövetségbe, de részint Wallenstein zsoldosai, részint pedig a fejedelmet segítő Murtéza budai pasa csapatai olyan pusztítást vittek végbe és annyi nyomorúságot okoztak, hogy a békevágy általános lett. 1626. december 20-án kötötték meg a pozsonyi békét, melyben a korábbi szerződéseket erősítették meg újra és egyben Bethlen határozott ígéretet tett, hogy többé soha semmilyen ürügy alatt nem támad a császár ellen. Ezt az ígéretét ezután be is tartotta. E három hónapos incidenst leszámítva, a fennálló békés állapotok kétségkívül kedvező alapot nyújtottak a pénzügyek és vele együtt a gazdasági élet leromlott helyzetének megjavítására.

E harmadik korszak határjelző dátuma a jó pénzláb szerint vert új aprópénzek megjelenése és ezzel együtt a jó pénzek, tehát az aranyak, de főként a tallérok rendszeres verése. Elméletileg 1625. július 1-től kezdve lehet számítani ezt az új periódust, mert a fejedelem ekkor rendelte el a jó ligájú aprópénzek verését és tényleg ismeretese 1625. évi veretű új aprópénzek, de valójában mégis 1626 beköszöntével kezdődik csak a pénzverés harmadik szakasza. Ugyanis, csak 1625 végén vonták be általában a rossz inflációs pénzt és gyakorlatilag csupán ezután, az új évben indult meg az új pénzek forgalma. Ettől kezdve ezek változatlanok maradtak egészen Bethlennek 1629. november 15-én bekövetkezett haláláig. Az 1626—1629. éveket öleli fel tehát ez a harmadik korszak, mely úgy a pénzek külső képében, mint ligájában, de általában az összes kísérő jelenségekben az első korszak tapogatózó bizonytalanságával és a második zűrzavarával szemben nyugodt, rendezett és egységes pénzverés képét nyújtja.

A pénzverdék száma kettőre csökkent, de ez a kettő rendszeresen, egymást kiegészítve dolgozott. Kassa és Nagybánya az üzemben levő két pénzverőház; az előbbi N-B, az utóbbi C-C, illetve M-C verde-jelző betűkkel és lilium jeggyel vagy anélkül. Nagybányán főként az aranypénzek készítése folyt, míg a tallérverés kisebb méretet öltött. Kassán aranypénzveréssel nem találkozunk, viszont annál dúsabb a tallérok és tallérszerű veretek sorozata. Aprópénz mindkét pénzverőben egyaránt készült, de Nagybányán láthatólag mégis rendszeresebben. A kiverésre került pénzfajok a következők: aranypénzek (dukát és negyedarany rendszeresen, tízes, négyes, hármás és kettős arany szórványosan), tallér és forint¹⁶⁷ (mindkettő többszörös értékben és különböző súlyú csegelyváltozatokban is), végül aprópénzek (ötös garas, hármás garas és denár). A fejedelem címe az összes vereteken egységesen fordul elő és pedig a nikolsburgi béke után 1622-ben kialakult formula szerint: *Dei gratia sacri Romani imperii et Transylvaniae princeps, partium regni Hungariae dominus, Siculorum comes ac Opoliae et Ratiboris dux*. Ez a hosszú körirat az elő- és hátlapon megosztva — természetesen rövidített formában — jelenik meg. Csonkítva csak két nagybányai pénzen (negyedarany 1627 és denár 1629), melyeken a hátlapon Patrona Hungariae körirat fordul elő (37 és 147). Nem ilyen egységes a másik közös éremkép, a címer alkalmazása. Itt már nemcsak a különböző pénzfajok, hanem az egyes pénzfajokon belül a különböző verdék is eltérő címertípust használtak.

Négyrésztű címer foglal helyet a nagyobb pénzfajokon, és pedig két változatban. Az egyik négyrésztű címer erdélyi és oppeln-ratibori elemekből van összetéve (nagybányai tízes, négyes, hármás arany, tallér és forint), a másik pedig magyar és erdélyi elemekből (kassai tallér- és forintszerű veretek). Mindkettőn azonban szív pajzsban ott látható a családi címer. A dukátokon és kettős aranyakon más címer nincsen, csupán a Madonna alatt magyar mintára a kétrésztű kis magyar címerpajzs. Az aprópénzekeken megint más összetételű címerek fordulnak elő. Így kétrésztű magyar címer a családi címerrel (széles garas), csak a kétrésztű magyar címer szív pajzs nélkül (negyedarany és denár), végül Erdély címere (hármás garas). A jó pénzláb szerint készült új aprópénzeket az inflációs veretektől külsőleg általában az különbözteti meg, hogy az új vereteken a címer felett korona szerepel. Ezért írta Segesvári Bálint, az inflációs pénzek forgalmának megszüntetését ismertetve, hogy Bethlen „aztán koronás pénzt veretett öt pénzest és aprópénzt”.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Az utóbbi voltaképpen féltalléros pénzdarab. A forint elnevezés későbbi keletű és inkább a német Gulden fordítása. Semmiesetre sem tévesztendő össze a számadásokban szereplő magyar vagy kamarai forinttal, melyhez semmi köze nincsen.

¹⁶⁸ MIKÓ I. M. IV. 198. I.

A tízes aranyak közül kettő (N-B 1628) a tallérok bélyegével készült (8, 9), a másik kettőnél (N-B 1628) azonban a hátlapi címer ovális formát mutat (6, 7), ami a tallérokön nem ismétlődik. Az egyik ilyen ovális címerű tízes arany (6) az előlapon a mellkép alatt W jegyet visel, ami minden valószínűség szerint az éremképet készítő vésnök névjelzése. A jegy feloldása eddig ismeretlen volt, de vannak bizonyos támpontok, amiből a készítő mester kilétére következtetni lehet. Előfordul ugyanis keresztelők érem 1626-ból, majd ugyanez hasonló típusban N-B és V-H jelzéssel 1643-ból, végül bányászérem WH jelzéssel 1629-ből, melyekről tudjuk, hogy Hörl Vilmos (Wilhelm Hörl) művei.¹⁶⁹ Hörl eredetileg Körmöcbányán volt vésnök, de 1622-ben a Bethlen által innen Erdélybe küldött bányászok és pénzverők között az ő neve is szerepel.¹⁷⁰ Így érthető az ő nagybányai működése, valamint névjelzésének nagybányai veretű pénzen és emlékérmeken való előfordulása. Az időbeli egyezés és az azonos W monogramm alapján csaknem bizonyosra vehetjük, hogy a jelzett 1628-i tízes arany mesterét Hörl Vilmos személyében kell keresnünk. A négyes és hármás aranyak (N-B 1627) az egyik forintos bélyegével készültek. A kettős aranyak (jegy nélkül 1627—28) nagyobb formában ugyanolyan éremképet mutatnak, mint a dukátok, azaz előlapon mellkép, hátlapon a Madonna sugarak között. Bár verdejegyet nem viselnek, feltétlenül nagybányai veretek. A dukát-verés, mely a pénzrontási évek alatt is állandóan folyt, most sem szűnt meg és dukátveret minden évből ismeretes egészen Bethlen haláláig (N-B 1626—29). Nagybányán 1627-ig az 1623-ban elkezdett típust alkalmazták, melyen a Madonna sugarak nélkül fordul elő. Ezévből tértek át a sugaras típusra, egyben a Mária alatt levő kis magyar címer is díszesebb formát kapott. A dukát-verés tehát Bethlen uralmának egész ideje alatt megszakítás nélkül folyt. A negyedaranyak (N-B 1626—28) éremképe a denárokéval egyezik, kivéve azt a két 1627. évi típust (34, 35), melyeknek hátlapján a kartusok közé foglalt ovális címerpajzs denárveretben eddig még nem került elő. Általában azt a megfigyelést tehetjük, hogy Nagybányán 1627 óta kezdték alkalmazni ezt az ovális alakú címerpajzsot és az ezután vert aranypénzekén bármilyen nagy vagy kis alakú legyen a címer, gyakran ezt az ovális alakot mutatja kartus díszítések között. E típusváltás okára azonban semmi közelebbi magyarázatot nem tudunk adni. A megjavított pénzrendszer eredményeképpen az aranypénz értékének a korábbi években észlelt állandó emelkedése természetesen most már megszűnt, amit Bethlen egyik levele is leszögez 1626-ban, mondván, hogy „az arany és tallér valora a régi cursusban van”.¹⁷¹ Tényleg az arany-

¹⁶⁹ Az érmek leírva HUSZÁR-PROCOPIUS, *Die Medaillen und Plakettenkunst in Ungarn* 64. l. 105—111. sz.

¹⁷⁰ DIVALD JÓZSEF, *A körmöci pénzverdéből*. Tört. Tár, 1879. 603. l.

¹⁷¹ 1626. ápr. 5. Tört. Tár, 1886. 653—54. l. Magy. Gazdtört. Szemle, 1901. 319. l.

forint árfolyama visszaesett a zavarok előtti időben ismert értékelésre, azaz két forintra. Ezt az értéket az egész hátralevő idő alatt körülbelül meg is őrizte.¹⁷² Az aranypénzek ligája természetesen változatlan maradt az ismert körmöci pénzláb alkalmazásával.

Nagy változatosságot látunk a tallér- és forintszerű pénzek sorozatában. A forint voltaképpen a féltallér későbbi elnevezése. Ezek a legkülönbözőbb súlyváltozatokban fordulnak elő (négyes, hármás, kettős, másfeles tallér, kettős forint), majd úgy a tallér, mint a forint eltérő súlyú csegelyváltozatokban (négyes, három és feles, hármás, két és feles, kettős, másfeles tallércsegely, továbbá négyes, hármás és kettős forintcsegely). Megjegyzendő azonban, hogy ez a nominalisokban oly rendkívül változatos sorozat 1626—29 között csak a kassai vereteknél ismeretes. Nagybányáról csupán egyszerű veretek kerültek ki az 1627—29. években. A tallérok és forintok éremképe nagy általánosságban azonos, előlapon a fejedelem mellképe, hátlapon négyrészi címerpajzs. A részleteket illetően azonban a kassai és nagybányai veretek között jellegzetes eltérést figyelhetünk meg. A címerek eltérő összeállításáról már volt szó, de a fejedelem mellképe is különböző a két pénzverde veretein. Kassán fedetlen fővel jelenik meg igen díszes vértben, Nagybányán pedig két mellképtípus is előfordul. Az egyik fedetlen fejű kis mellkép nagy fejjel, a másik arányos mellkép síma vértben, forgóval ellátott kalpaggal. Különös érdekessége a tallér és forint sorozatnak a csegelyek gyakori előfordulása. A csegelyforma általában kedvelt pénztípus az erdélyi pénzverésben. Veretésüket talán a könnyebb előállítási mód indokolja, de az sem lehetetlen, hogy épen a kassai pénzverőben gyakori előfordulásukat a Sziléziából Kassára került pénzverők befolyásának lehet tulajdonítani. Sziléziában ugyanis megszokott pénzfaj volt a csegely és könnyen lehetséges, hogy az említett pénzverők a sziléziai példát honosították meg Kassán. Annál inkább valószínű ez a feltevés, mert az ugyanezen idő alatt működő nagybányai pénzverdéből egyáltalán nem került ki csegely. Hiteles magyarázatot azonban bővebb adat hiányában egyelőre nem tudunk erre vonatkozólag nyújtani.

Van egy különös tallér 1629-ből, melyen a pénzverőjegy H-L betűkből és e két betű között kis pajzsban elhelyezett kampós rúdból áll. E veret ismeretes kettős tallér súlyban és előfordul négyes forintcsegely változatban is. Az éremkép úgy ez előlapi mellképet, mint a hátlapi címerpajzsot illetően a kassai veretekkel mutat azonosságot, de a jegy feloldása eléggé bizonytalan. Resch szerint egy tescheni pénzverőmester jelzése lenne¹⁷³ és valóban a tescheni pénzekben 1620—49 között előfordul

¹⁷² 1625. = 2 f. Num Adattár 126., 1625. XII. 12. = 2 f. EOE. VIII. 309. 1., 1626. III. 24 = 2 f. Magyar Gazdtört. Szemle. 1894. 346. 1., 1629. = 2 f. 25 d. WESZERLE-kéziratai 9. füzet 213. 1.

¹⁷³ RESCH 123. 1. 505. sz.

a H-L jegy és szerepel vele együtt a kampós rúd is, mindjárt kettő keresztbehelyezve. Ez a jelzés itt Hans Lorenz pénzverőmester jegye, aki a bérlők felszólítására a tescheni pénzverőt vezette.¹⁷⁴ Arranézve azonban semmi bővebb felvilágosítást nem tudunk nyújtani, hogy Hans Lorenz milyen összeköttetésben állhatott az erdélyi fejedelemséggel, illetve a kassai pénzverővel és hogyan kerülhetett az ő jelzése Bethlen tallérjára. Feltéve természetesen, hogy az említett verdejegy mögött valóban az ő neve rejtőzik.¹⁷⁵

Mindenesetre e harmadik korszaknak a rendkívül dús és gazdag tallérverés adja meg a jellegzetes vonását és ezeknek a tallérszerű vereteknek a pénzlába a körmöci ligával volt azonos, tehát ugyanaz maradt, mint a megelőző időkben. A rossz pénz kiküszöbölésével a tallérok értéke is az aranypénzekhez hasonlóan megszilárdult, helyesebben a zavarok előtti árnívóra tért vissza és általában 1.25 forint körül mozgott.¹⁷⁶ Így tehát az úgynevezett jó pénzek és az aprópénzek egymáshoz való értékviszonya a rendes mederbe terelődött vissza.

Az aprópénzek típusait, pénzlábát és forgalmát egységesen kell tárgyalni, mert ezek mind azonos liga szerint kerültek kiverésre. Az öt denáros vagy más néven széles garasok éremképe előlapon kétrészi magyar címer koronázva, szív-pajzsban a családi címerrel, hátlapon sugarak között Mária a kis Jézussal (verték Nagybányán 1625—29, Kassán 1625—27 között). A denárok éremképe ezzel egyezik, csak nincs szív-pajzs (Nagybányán 1625—29, Kassán 1626—27 években). A denárok között csak egyetlen eltérő típus fordul elő, egy 1629. évi nagybányai veret, melyen a címer felett nincs korona, a hátlapon pedig *Patrona Hungariae* a körirat (147). Végül a hármás garasok, vagy egyszerűen csak garasok, egyik oldalán korona alatt a felirat, a másik oldalán pedig Erdély címere látható (Nagybányán 1625, Kassán 1625—1627. években). Obulust e harmadik korszakban egyáltalán nem vertek, legalább is egyetlen példány sem került elő belőle és az írott források is csupán a másik három pénzfajt említik minden alkalommal. Az éremképek tehát megállapíthatólag a régi típusok folytatásai, vagyis a széles garasok és denárok továbbra is a magyar mintát követik, a garasok pedig az eredetileg lengyel mintára készült régi erdélyi garasok jellegét őrzik. Az

¹⁷⁴ FRIEDENSBURG, *Schlesiens neuere Münzgeschichte*. 200. l.

¹⁷⁵ Régebben M—L-nek olvasták e két betűt és Liborius Müller brandenburgi pénzverőmestert sejtették mögötte, Bethlen nejjén, Brandenburgi Katalinon keresztül keresve a kapcsolatot Müllerhez. (HOLLAENDER LEÓ, *Erdély érmészetéhez*. Arch. Közl. IX. 136. l.). A jelzés azonban határozottan H—L és így ez az értelmezés végleg elesik.

¹⁷⁶ 1625. XII. 12. = 1 f. 25 d. EOE. VIII. 309. l., 1626. III. 24. = 1 f. 20 d. Magy. Gazdtört. Szemle 1894. 346. l., 1627. = 1 f. 25 d. WESZERLE kéziratai 9. füzet 262. l. 1629. = 1 f. 30 d. WESZERLE kéziratai 9. füzet 262. l., 1630. = 1 f. 35 d. *Okmt. a hódoltság tört.* I. 18. l.

egykorú krónikás is, az újonnan vert pénzekről beszélve, azt írja, hogy a hármás garas „most is a lengyellel ment egyenértékben.”¹⁷⁷ A korábbi inflációs pénzek éremképeitől, mint már említettük, csupán annyi az eltérés, hogy a címer felett elhelyezett korona különbözteti meg az 1625 óta vert új széles garasokat és denárokat a korábbi veretektől. A garasnál ilyen megkülönböztető jelzésre nem volt szükség, mert a pénzrontás éve alatt nem verték ezt a pénzfajt.

Az előbbi fejezetben a pénzrontás végén jelentkező pénzjavítási törekvések ismertetésénél megállapítottuk, hogy ezeket az új aprópénzeket, jöllehet már 1625. júliusában verni kezdték, mégis csak 1626 karácsonya körül helyezték forgalomba. Ilyenformán gyakorlatilag 1627 januárja óta lehet beszélni az új aprópénzek forgalmáról. A pénzlábat illetőleg is említettük, hogy Bethlen elgondolása érvényesült és öt latban szabták meg az új aprópénzek finomságát. Sok más bizonyíték mellett kétségtelenül igazolja ezt az a bérleti szerződés, mellyel Kassa város az ottani pénzverőt 1625. júl. 18.-án bérbevette. Ez a szerződés határozottan kiköti, hogy a veretendő denárok, hármás és ötös garasok finomsága öt latos legyen.¹⁷⁸ Rövidesen azonban a kassaiak azzal a kéréssel fordultak a fejedelemhez, hogy az új öt latos monéták girájára hat forint menjen, vagyis a háromféle pénz egy-egy márkája nyomjon hat forintot. A fejedelem azonban júl. 28.-án adott válaszában ragaszkodott ahhoz, hogy az új pénzek öt latosok legyenek és öt forint menjen belőlük egy márkára, mely ligát Nagybányán is megtartják.¹⁷⁹ Ezekután nyilvánvaló, hogy az új aprópénzek pénzlába a következő: öt latos finom ezüstmárka = 500 denár. E liga alapján a denár súlya 0·49, a garasé 1·47, a széles garasé pedig 2·45 g kellett hogy legyen és valóban az új pénzek közül a denárok átlagsúlya 0·44—0·51 g, a garasoké 1·35—1·51 g, a széles garasoké 2·19—2·37 g között váltakozik,¹⁸⁰ tehát az előírásnak kellőképpen megfeleltek. A próbaképen megvizsgált darabok 0·315-ös finomságot mutattak, ami tényleg öt latos finomságnak felel meg, tehát az új pénzek verésében valóban érvényesült a fejedelem elgondolása és pénzjavító reformterve.

Természetesen az új aprópénzek forgalmánál eleinte kisebb zökkenők voltak. Ilyenre mutat többek között Hans Lienpacher körmöci alkamaragróf felterjesztése 1625. szeptember 29.-én. Ebben jelentést tett arról, hogy a Bethlen-féle Kassán vert garasokat megvizsgálva, úgy találta, hogy egy márkára valóban öt forint megy belőlük, a finomságuk azonban csak 4 lat 2 quintel 3 denár, tehát az előírt öt latnál 5/16 részzel gyengébb. A nagybányai széles garasok és garasok finomságát meg-

¹⁷⁷ GEORG KRAUSS, *Siebenb. Chronik.* I. 75. l.

¹⁷⁸ Tört. Tár. 1875. 283—87. l.

¹⁷⁹ Tört. Tár, 1875. 287—88. l.

¹⁸⁰ Részletes súlyadatok a végén külön összeállításban.

felelőnek találta.¹⁸¹ Időközben a kassai veretek ligája is az előírt mértékre javult, mert amidőn Bethlen harmadik hadjárata alkalmából az alsómagyarországi bányavárosokat megszállta és rendeletére Lienpacher az 1626. évi kassai garasokat vizsgálat alá vette, a november 28.-án pecsét alatt kiadott bizonyító iratában úgy találta, hogy a megvizsgált veretek ugyanolyan értékűek, mint az ugyanazon évben Körmöcön vert denárok.¹⁸² Egyébként Kassa város jegyzőkönyvéből is kiderül, hogy a fejedelem követelte tőlük, hogy az aprópénzt úgy verjék, mint Körmöcbányán.¹⁸³ Szóval az egykorú feljegyzések és hiteles vizsgálatok arról győznek meg, amiről a fennmaradt pénzek maguk is tanuskodnak, hogy a pénzláb megszilárdult és azonos lett Erdélyben és Magyarországon egyaránt.

Bármennyire is megvolt a fejedelem részéről a törekvés a megromlott pénzügyi viszonyok javítására, a jó pénzek forgalmára való áttérés mégsem ment egészen símán. Az inflációs pénzekről megfertőzött pénzforgalom csak nehezen heverte ki ezek káros következményeit. Néha bizony erélyes kézzel kellett szabályozni az új pénzek forgalmát. Ezt látjuk Bethlen 1626. február 24.-i rendeletéből, melyben észlelve a fennálló zavart, valamint az ó és új monetákban való válogatást, aminek az eredménye drágulás, mert mindennek az árát a rossz pénzek értékéhez szabják, szigorúan elrendelte, hogy azokat az aprópénzeket, melyeket Báthori Gábor fejedelem és II. Mátyás császár idejében 1619. évig bezárólag vertek, valamint a most készült öt latos pénzeket, mindenki köteles elfogadni és ő maga is adóban vagy más fizetési kötelezettség fejében szintén elvéteti.¹⁸⁴ Hasonló értelemben határozott az 1626 tavaszán összeült gyulafehérvári országgyűlés is. Itt taxative felsorolták, hogy az 1620-ig vert öt pénzes és három pénzes garast, valamint a denárt, továbbá az új aprópénzeket, II. Mátyás öt denáros garasát, végül Báthori Gábor három és öt denáros garasát mindenki köteles elfogadni. A letett garasokkal való kereskedést viszont, valamint ezek külföldre vitelét a legszigorúbban eltiltották.¹⁸⁵ E rendelkezésekből mindjárt az is kiderül, hogy a régi jó veretű erdélyi és magyar aprópénzeknek rendes forgalma volt. Általában az árkérdés volt a legnehezebb probléma. Minden árucikknek az ára ugyanis a rossz pénzek forgalma idején magasra szökött, viszont most az új jó pénzek megjelenésével nehezen szállott alább, semmiesetre sem egyenlő arányban a pénz megjavulásával. A mindenkor minél nagyobb hasznot kereső profitéhség kellőképpen indokolja ezt az állapotot. Megint erélyes rendszabályokra volt szükség. 1626. április 5.-én

¹⁸¹ PÉCH i. m. II. 635. l. LXXI. okmány.

¹⁸² PÉCH i. m. II. 643. l. LXXVIII. okmány.

¹⁸³ 1625. nov. 6. Tört. Tár, 1908. 116. l., Századok, 1910. 233. l.

¹⁸⁴ EOE. VIII. 310—11. l.

¹⁸⁵ 1626. máj. 24.—jún. 17. I. art. EOE. VIII. 315. l.

írta Bethlen a kassaiaknak, hogy mivel a korábbi háborús időkben vért rossz pénzek miatt az árak hallatlanul felmentek és bár időközben megjavult a pénz, mégis hozzászoktak a korábbi drágasághoz, le kell szállítani az árakat. Elrendelte azért Perényi Ferencnek, a kassai generálisnak, hogy ebben az értelemben limitálják az árakat és a limitációt helybenhagyás végett küldjék el hozzá.¹⁸⁶ Perényi elnöklete alatt Felső-magyarország megyéi Kassán tartottak is gyűlést ebben az ügyben és terjedelmes limitációt állapítottak meg.¹⁸⁷

A pénzben való válogatás megrögzött szokása, mint a pénzrontási korszak utolsó káros emléke, csak nem akart teljesen megszűnni. 1627. május 4.-én Kassa város jegyzőkönyve említi, hogy az emberek ismételen elkezdték a válogatást és ezt főként az alföldiek indították el.¹⁸⁸ Korábban, április 21.-én pedig a fejedelem írt Szeben városának hasonló ügyben. Nem érti, hogy miért terjedt el az új aprópénzek bevonásának híre, mert ő egyáltalán nem gondolt ilyesmire. Elrendelte azért, hogy a vásárok alkalmával hirdessék ki ezek kötelező forgalmát, ellenkező esetben szigorú büntetéseket helyezett kilátásba, többek között a pénz homlokba süttetését is.¹⁸⁹ Az 1628. évi tavaszi gyulafehérvári országgyűlésen a szászokra panaszkodik, mint akik az új pénzeket vonakodnak elfogadni és emiatt sok zavart okoznak. Határozatba vették tehát, hogy akik az új pénz ellen bármit is tesznek, szigorú büntetésben részesüljenek.¹⁹⁰ Úgy látszik, ezek csak szórványos esetek voltak, nagy általánosságban teljes rendben folyt az új pénzek forgalma. Ez a gazdasági élet megnyugvását is jelentette egyben és ennek legélénkebb bizonyítéka az az igen terjedelmes limitáció, melyet 1627. október 24.-én adott ki a fejedelem és amely az összes árukra, iparcikkekre stb. kiterjedt a legnagyobb részletességgel. E gazdaságtörténeti érdekességű és a külkereskedelmi forgalom illusztrálására oly nagy jelentőségű limitáció a mi szempontunkból azért bír fontossággal, mert egy ilyen körülményes ár-szabályozás kiadása rendezett és megnyugodott pénzügyi viszonyokra vall.¹⁹¹

Valóban az erdélyi pénzügyi helyzet végre nyugvópontra jutott. Legjobb bizonyíték erre, hogy nem találunk ezután semmi olyan intézkedést, mely a pénzforgalomra vagy annak szabályozására vonatkoznék. Miután minden rendben ment, nem volt szükség ilyesmikre. A fennmaradt néhány adat inkább arról tanuskodik, hogy az erdélyi pénzeknek meg

¹⁸⁶ Tört. Tár, 1886. 653—54. l., Magy. Gazdtört. Szemle, 1901. 319. l.

¹⁸⁷ Dukát = 2 frt., tallér = 1 f. 20 d., kassai köből búza = 1 f. 50 d., rozs = 75 d., zab = 32 d., egy pár szép ökör = 35 f., egy font háj = 15 d., kakas = 10 d., stb. Magy. Gazdtört. Szemle, 1894. 346—47. l.

¹⁸⁸ Tört. Tár, 1908. 109. l.

¹⁸⁹ EOE. VIII. 376—77. l.

¹⁹⁰ 1628. ápr. 9.—máj. 5. I. art. EOE. VIII. 482. l.

¹⁹¹ Tört. Tár. XVIII. 1871. 202—49. l.

volt nehezítve a forgalma Magyarországon. Így a császár 1628. április 10-én leírt Wendenstein körmői főkamagrófhhoz, hogy tudomása szerint Bethlen körmői mintára hamis kispénzt veret, mely állandóan áramlik Magyarországra és ott nagy kárt okoz. Elrendeli azért, hogy ne csak ő vigyázzon e hamis pénzekre, hanem utasítsa összes alárendelt tisztviselőit, hogy Bethlennek említett hamis pénzeit, amennyire lehetséges, tartsák távol.¹⁹² Ez az intézkedés érthetetlen, mert korábban, 1627-ben a Bethlen és II. Ferdinánd közötti egyezmény hatodik pontjában épen a denárra nézve az a megegyezés történt, hogy a fejedelem kisebb magyar pénzt is fog veretni az öt denáros garas mellett, úgy, hogy mindkét moneta a császár körmői pénzverésének mintájára szintén öt latos legyen és egy márkára öt forint menjen belőle. Az így vert kétféle moneta egész Magyarország területén mindenütt forogjon. Hasonlóképpen a fejedelem is biztosítja a magyar pénzek erdélyi forgalmát.¹⁹³ Más semmi bizonyíték nincsen arra, hogy Bethlen pénzei időközben rosszabbodtak volna, úgy látszik, inkább ürügyet kell látnunk a császár indokolásában, mellyel az erdélyi pénzek soha jó szemmel nem nézett magyarországi forgalmát lehetőség szerint megnehezíteni akarta. Erre vall különben Bethlen ellenintézkedése, helyesebben tiltakozása is. Cserényi Farkast követségbe küldve a császárhoz, a követi utasításba belefoglalta ezt a pénzügyi sérelmet is. Arra hivatkozik, hogy a császár akarata is volt, miszerint a magyar és erdélyi pénzeknek mindenütt egyenlő forgalma legyen, mégis most az erdélyi pénzt vonakodnak Magyarországon elfogadni. Intézkedést kér ebben az irányban, annál inkább, mert az erdélyi pénz is öt latos, hasonló a körmőihez. Hozzáteszi azt is, hogy ha a császár elfogadtatja ezt a pénzt a birodalmában, el fogja venni a török is a szegény hódolt néptől, aminek az ellenkezője most sok kárt okoz. Ígéri, hogy ő is gondoskodni fog a magyar pénzek erdélyi forgalmáról.¹⁹⁴ 1628 nyarán ebben az ügyben átírt a fejedelem a pozsonyi kamarához is és kérte őket, hogy az erdélyi pénzt, mely épen olyan jó, mint a magyarországi verésű, fogadtassák el teljes értékben.¹⁹⁵ Mindebből nyilvánvaló, amit előljáróban említettünk, hogy a császár és tisztviselői nem kedvelték a régi ellenfél vereteit még az időközben megkötött egyezmények ellenére sem. Ha nyíltan nem is léphettek fel forgalmuk ellen, különböző mesterséges ürügyekkel igyekeztek azt minél kisebb térre szorítani.

Mindezek a kisebb jelentőségű és epizódszerű események nem változtatnak azon az általános kedvező képen, melyet Bethlen pénzverése

¹⁹² Tört. Tár. 1893. 502—03. 1.

¹⁹³ WESZERLE kéziratai 1. füzet 51. 1. Másolva Kaprinay gyűjtéséből B. XV. p. 30. (A budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárában).

¹⁹⁴ Az utasítás 9. pontja. Tört. Tár, XI. 1861. 185. 1.

¹⁹⁵ Magy. Gazdtört. Szemle, 1903. 7. 1.

az utolsó években mutat. Pedig még kalandos vállalkozásra való fel-
szólításban sem volt hiány. Oxenstjerna svéd kancellár tett ajánlatot
Bethlennek arra, hogy az európai rézpiacon kíséreljék meg a svéd és
erdélyi bányák az uralmat megszerezni. Elgondolása szerint rézpénzeket
kellene veretni a valódi értéknél jóval nagyobb névértékkel és a többi
állam kénytelen volna ezeket így elfogadni. Ezekkel a pénzekkel könnyen
fizethetnék zsoldosaikat és kereskedelmi megrendeléseiket.¹⁹⁶ A tervből
nem lett ugyan valóság, de igen jellemző a korabeli pénzpolitikai fel-
fogásra. Ehhez hasonló elgondolások voltak az okai részben a korábbi
évek súlyos pénzrontási eseményeinek is. Az irreális és erőszakos esz-
közökkel fenntartott pénzpolitika ugyanis a legkisebb zökkenőre súlyos
gazdasági válságot idézhet elő, amint idézett is ezidőtájt egész Közép-
európában. Bethlen bizonyára megelégedte a kalandos pénzügyi vállal-
kozásokat és így a fenti ajánlat csak mint érdekes kuriózum érdemel
figyelmet.

A rendezett pénzügyi viszonyokra vall az a körülmény is, hogy
idegen pénzek forgalmára nézve alig található feljegyzés. A magyar pén-
zek forgalma teljes mértékben érvényes volt a császár és Bethlen között
történt megállapodás következtében és így ezeket nem is lehet volta-
képpen idegen pénzeknek tekinteni. A leletek tanúsága szerint azonban
mégis csak forgott külföldi pénz is, elsősorban a poltura. Ismertettük
Bethlennek azon rendeletét, mely 1625 végén a pénzrontás felszámolása
alkalmával megtiltotta a polturák forgalmát, de előrelátható volt, hogy
ennek a rendelkezésnek igen nehéz lesz érvényt szerezni. A lengyel pol-
turák ugyanis olyan hatalmas tömegben árasztották el különösen Felső-
magyarország területét, hogy ezek forgalmát egy rendelettel nem lehe-
tet megszüntetni. Tényleg nem is sikerült ez teljes mértékben, legfen-
nebb arról lehet szó, hogy bizonyos fokig visszaszorították ezek forgal-
mát. Legalább is ezt lehet következtetni abból a jelenségből, hogy forrá-
saink mind kevesebb említést tesznek a polturákról és nincs annyi panasz
miattuk, mint a megelőző korszakban. Eltűnni azonban nem tűntek el
a gazdasági életből és ezt több egykorú adattal is bizonyíthatjuk. Így
Károlyi Mihály halála után ingóságai között 1626. aug. 22.-én több más
pénzfajta között említve van a poltura is.¹⁹⁷ Majd Mosdóssy Imre 1627-
ben öt pénzes garasokat kér kölcsön Kassa városától, azzal okolva kérel-
mét, hogy Váradon igen kellemetlenek a polturák.¹⁹⁸ Április 13.-án Beth-
len a poltura értékét két denárra akarta csökkenteni. Különben, mint
írja, Erdélyben és a hozzátartozó kerületekben most már emlékezete sincs

¹⁹⁶ SZILÁGYI SÁNDOR, *Oklevelek Bethlen és Gusztáv Adolf összeköttetéseihez.*
Tört. Tár, 1882. 241. l.

¹⁹⁷ *Károlyi család oklt.* IV. 225. l.

¹⁹⁸ *Magy. Gazdtört. Szemle*, VIII. 1901. 320. l.

a polturának.¹⁹⁹ De a felsőmagyarországi részeken nehezen ment a ki-
küszöbölés és még ezévben (április 27) rendelte el a fejedelem a mun-
kácsi provisoroknak, hogy lengyel bejárójának, Kasowszkinak 125 forintot
poltura pénzben fizessen ki, egy polturát három denárba számítva.²⁰⁰ A
polturák három denáros értékét megerősíti a Leibitz-i krónika is, mely
szerint 1628-ban a 13 szepesi városban a polturát egy garas értékben
fogadták el.²⁰¹ Tehát ha szerényebb keretek között, de mégis csak for-
gott a poltura és az általánosan elfogadott értékelés, úgy látszik, három
denár volt. Ezek természetesen mind 1627 előtt vert polturák voltak,
mert a lengyel pénzrontás ismertetésénél láttuk, hogy 1627 óta nem
verték többé ezt a pénzfajt.

1629 november 15.-én húnyt el Bethlen Gábor, így ezzel az évvel
be is végződik a nevére vert pénzek sorozata és bezárul az erdélyi pénz-
történetnek egy rendkívül színes és változatos korszaka. Bethlen uralmá-
nak 16 éve alatt a pénzverés nagyarányú átalakulás képét mutatta. Az
első korszak csak aranypénzt produkáló évei után a pénzrontás meg-
rázkódtatásai következtek, hogy végül rendezett pénzügyi viszonyok zár-
ják le az egész periódust. Az eleinte erdélyi jellegű pénzverés végül tel-
jesen a magyar pénzek mintáját vette át és mindez az átalakulás arány-
lag rövid idő alatt ment végbe. Ha mindehhez hozzávesszük a számos
pénzverő működését, a különböző kiverésre került pénzfajokat, az ide-
gen pénzek — főként dutkák és polturák — állandó forgalmát, végül
pedig a pénzrontási évek zavaros eseményeit, indokolttá válik, hogy
miért nevezhető Bethlen kora a pénztörténet terén is a legszínesebbnek
és legsokrétűbbnek az erdélyi fejedelemség két százada alatt.

¹⁹⁹ SZILÁGYI SÁNDOR, *Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei*. Idézi KEREKES
GYÖRGY is, *Bethlen Gábor fejed. Kassán*, 309. l.

²⁰⁰ RADVÁNSZKY 228. l.

²⁰¹ Chron. Leibitz, kiadva WAGNER CAROLUS, *Analecta Scepusii*. II. 68. l.

IV.

Bethlen pénzverdéi

A pénztörténet tárgyalásánál említettük már, hogy aránylag milyen sok pénzverő működött Erdélyben Bethlen uralmának 16 éve alatt. Igaz, hogy egyik-másik pénzverő működése csak igen rövid időre terjedt és az ilyenekből kibocsátásra került pénzek száma igen szerény volt, de mindenesetre ezek is nagy mértékben hozzájárultak az erdélyi pénzverés egykorú képének élénkítéséhez. Maguk a fennmaradt pénzek pénzverő-jegyeik révén kétségtelen bizonyítékai a különböző verdehelyek időnkénti működésének és évszámaik segítségével hitelesen megállapítható az egyes verdék működési ideje is. Sajnos, kevésbbé megnyugtató az írott források által nyújtott bizonyító anyag. Itt már nagyon egyenlőtlen a verdékre vonatkozó forrásanyag. Vannak pénzverőházak, mint például a kassai, melynek úgyszólván minden napjáról értesülve vagyunk, másoknál viszont, mint például a gyulafehérvárinál, a pénzekon magukon látható verdejegyen kívül semmi írott adat nem áll rendelkezésünkre a működés igazolására. Olyan pénzverő, mely Bethlen uralmának egész ideje alatt dolgozott volna, nincsen. Ez a körülmény már magában is eléggé mutatja a bizonytalanság és a sokféle változás egyik okát. Sorra véve a verdéket, kiderül, hogy Brassó város még Bethlen uralomra-jutása előtt verni kezdte pénzeit, Nagyszeben csak az első években működött, majd ezután Kolozsvár és Gyulafehérvár szerepeltek, mint pénzverőhelyek. Ezeket felváltotta Körmöcbánya, Nagybánya és a pénzrontás idején vertek pénzt még Munkácson és Szilíziában is. Idegen pénzverés folyt állítólag Trencsénben, végül legutóljára helyezték üzembe a kassai pénzverőt. Végeredményben tehát Bethlen Gábor nevére hét helyen vertek pénzt, a nyolcadik a brassói önálló pénzverés, kilencedik pedig az állítólagos trencsényi pénzverés lenne. Elég tekintélyes szám akkora államban, mint az erdélyi fejedelemség és olyan rövid idő alatt, mint Bethlen uralma. Ha e sokféle pénzverő működésének okát keressük, azt egyrészt Erdély nemesfémekben való közismert gazdagságában, másrészt Bethlen

hódításaiban, végül pedig a pénzrontás által igényelt nagyobb pénztömeg szükségességében találhatjuk meg. A következőkben soravesszük az egyes pénzverőket és a rendelkezésre álló forrásanyag révén, illetve ahol ez keveset mond, a fennmaradt pénzek segítségével, igyekszünk ezek működését bemutatni. Ezen a téren még sok hiány mutatkozik és ha a pénzverés általános képe lényegesen már nem változtatható meg, annál hálásabb feladatul kínálkozik a további kutatás számára az egyes pénzverőházak belső életének minél behatóbb és aprólékosabb feltárása.

Brassó. Brassó város pénzverése még Bethlen Gábor uralomrajutása előtt vette kezdetét azon küzdelem közepette, melyet a város erélyes bírája, Weiss Mihály vezetése alatt folytatott Báthori Gábor ellen. Weiss Mihályt 1611 karácsonyán választották meg bírónak és a következő év júliusában a szentpéteri csatában már együtt harcoltak a brassóiak Radu Șerban havasalföldi vajdával Báthori ellen. A küzdelem folyama alatt Weiss Mihály diktatori hatalmat kapott, de végül is 1612. okt. 16-án a brassóiakra nézve kedvezőtlen kimenetelű földvári csatában ő is életét vesztette.²⁰² Ebben az időben kényszerült Brassó város saját pénzt veretni a hadviseléssel kapcsolatban felmerült szükségletek, elsősorban a zsoldfizetési kötelezettség kielégítésére. 1612-ben indult meg a pénzverés és csak 1615-ben szűnt meg, tehát átnyúlt Bethlen uralmának idejére is, épen ezért kell részletesen ismertetnünk a brassói pénzverés megmaradt emlékeit. Az önálló brassói pénzverésről elsősorban maguk a fennmaradt pénzek nyújtanak bizonyítékot, de ezenkívül számos feljegyzést találunk erre vonatkozólag. Így 1612-ben írja Bánfi Péter, hogy a brassóiak tallért és garast vertek, mert sok népet kellett zsoldban tartani.²⁰³ Fenescher szerint a nagy szükségben a nők a mellükről is leszedték az ékszert és abból vertek pénzt.²⁰⁴ Egy másik krónika leírja, hogy három évig Brassó az ostrom alatt a legnagyobb nehézségekkel küzdött. Weiss Mihály bíró jött arra a jó gondolatra, amit a tanács is magáévá tett, hogy pénzt verjenek. Vertek is tallért és dukátot.²⁰⁵ Leggazdagabb volt a pénzverés az első évben, 1612-ben, mikor is kiverésre került tallérbélyeggel készült tízes arany, majd dukát, tallér, forint és garas. A pénzverés úgy látszik az ötvös-céhre volt bízva, legalább is erre lehet következtetni Hegyes András naplófeljegyzéseiből. Ő egy bolgárszegi lakosról beszél,²⁰⁶ aki abban az időben, mikor a garasokat verték, sok ezüstöt lopott, melyet az ötvöscéhnek adott el. A beadott ezüst márkáját egyéb-

²⁰² MIKA SÁNDOR, *Weiss Mihály*. Magy. Tört. Életrajzok. 1893.

²⁰³ *Tagebuch des PETRUS BANFI. Quellen, Brassó*. V. 426. 1.

²⁰⁴ P. FENESCHER *krónikája. Quellen, Brassó*. V. 636. 1.

²⁰⁵ DÁNIEL NEKESCH-SCHULLER *krónikája. Quellen, Brassó*. IV. 220. 1.

²⁰⁶ „Belgerin“. Bolgárszeg Brassó külvárosa. (Belgerey). ANDREAS HEGYES *diariuma*, 1614. okt. 30. *Quellen, Brassó*. V. 508. 1.

ként a város 9 forintra váltotta meg.²⁰⁷ Weiss Mihály halálával nem szűnt meg a pénzverés, bár jelentősen csökkent, mert 1613-ban már csak dukát és garas került kiverésre. Erre utal Paul Sutoris krónikája, mondván, hogy verték tovább is a pénzt, mint előbb, mert egyébként is kevés pénz volt.²⁰⁸ A további pénzverés főoka tehát, amint az idézett krónikából is kiderül, elsősorban az aprópénzhiányban keresendő. 1614-ben csak garasokat vertek, 1615-ből végül mindössze rézgaras ismeretes. Rézgaras előfordul azonban az 1613. és 1614. évekből is. Az 1613. évi dukát, valamint az 1613. és 1614. évi garas eredeti verőtövei is előkerültek a brassói városháza pincéjéből, tehát ezek hitelessége kétségtelenül bizonyítható.²⁰⁹ Az 1613. évben készült garasok egyrészének előlapján, valamint az 1615. évi rézgarason a sas mellén S betű látható.²¹⁰ Gyárfás szerint ez esetleg Simon Goldarbeiter brassói ötvös személyével hozható összefüggésbe.²¹¹ Mindenesetre valamelyik érembélyeget véső ötvös nevét rejti magában. Bethlen uralomra jutásakor és közvetlenül ezután a brassói garasok, mint a pénztörténet ismertetésénél részletesen kifejtettük, még általában forogtak, csak az 1615. évi gyulafehérvári országgyűlés tiltotta el végleg ezek forgalmát.²¹² Brassó város pénzei fejedelmi engedély hiányában inkább szükségpénz jelleggel bírnak és országos forgalmukat csupán az aprópénzekben levő nagy hiány indokolta. Minden pénzfajtán ott találjuk Brassó város címerét, mint elő- vagy hátlapi éremképet, de a pénzekben néha C—B (Civitas Brassoviensis) verdejegy is előfordul. Kiverésre került: tízes arany (1612), dukát (1612—13), tallér (1612), forint (1612), garascsegely (1614) és garas (1612—15). Az utóbbiak között néha rézveret is.

Nagyszeben. Semmi írott bizonyíték nincsen Bethlen korából a szebeni pénzverő működésére nézve, viszont a fennmaradt pénzek tanúsága szerint — bár igen rövid ideig — de mégis dolgozott ez a pénzverde is Bethlen részére. A Báthoriak alatt élénk tevékenységet fejtett ki a szebeni pénzverő, ahová még 1565-ben áttevődött a pénzverés túlsúlya és 1591-ig úgyszólván csak szebeni veretű pénzek ismeretesek. Az itteni vereteket többnyire a város címerével jelölték meg.²¹³ Közvetlenül Bethlen uralomra jutása után vertek Szebenben egy hódolati érmet két változatban 1613-as évszámmal,²¹⁴ melynek előlapján a város címere és

²⁰⁷ GYÁRFÁS TIHAMÉR, *A brassói ötvösség története* 294. l.

²⁰⁸ PAUL SUTORIS *Krónikája. Quellen, Brassó.* IV. 33. l.

²⁰⁹ Vasárnapi Ujság, 1879. 19. sz. 304. l.

²¹⁰ RESCH 21. t. 45. és 71. sz.

²¹¹ Simon Goldarbeiter alias Henek 1629. jan. 1-én halt meg, de már 1614-ben van adat róla, midőn egy tanulót fogad a műhelybe. GYÁRFÁS i. m. 294. l.

²¹² 1615. máj. 3—19. XIV. art. EOE. VII. 252. l.

²¹³ GUSTAV SEIWERT, *Beiträge zu einer Geschichte der Hermannstädter Münzkammer.* Archiv des Vereins für Siebenb. Landeskunde, 1863.

²¹⁴ RESCH 66. t. 56. és 60. sz.

CI—BI (Cibinium) jelzés mutat minden kétséget kizáró módon Szebenre. A pénzek sorában csak egy 1615. évi dukát és 1614-ből két változatban előforduló denár került ki a szebeni pénzverdéből, valamennyin a város címere a verdejegy. Típusban e pénzek mind Báthori Gábor megfelelő pénzeinek stílusát és mintáját követik. Ezek azonban csak szórványos jelenségek, mert a pénzverést Szebentől végleg elhódította a régi versenytárs, Kolozsvár. Kolozsvár előtérbehelyezésének tulajdonképpen maguk a szebeniek voltak az okai, mert felidéztek a fejedelem neheztelését, midőn 1613 végén nem akarták falaik közé befogadni Bethlent és kíséretét a gyulafehérvári fejedelmi palota elkészültéig. Bizonyosan ezzel függ össze a pénzverés és aranybeváltás elvétele és a kolozsvári pénzverés fellendülése. A fentiekből következtetve tehát a szebeni pénzverésnek nagy jelentősége már nem lehetett és szerény méretű működése inkább csak utánrezgés lehetett vagy esetleg kísérletezés a régi jog megőrzésére, de mindezt hiteles bizonyítékok hiányában csupán feltételezni tudjuk. A pénzverő jelzése a város címere (két keresztbehelyezett kard). kiverésre került pénzfajok: dukát (1615) és denár (1614).

Kolozsvár. Bethlen első pénzverdéje tulajdonképpen a kolozsvári pénzverőház volt. Szeben elejtésével már 1613-ban biztosította a kolozsvári pénzverő egyeduralmát, amikor november 27.-én épen Szebenben kiadott rendelete szerint a bányászott arany beváltását egész Erdély területén Kolozsvári Filstich Péterre, az aranyverő kamara prefektusára bízta. Ennek következtében elrendelte, hogy minden bányászott aranyat, töredékben vagy ezüsttel vegyítve is, senki másnak eladni nem szabad. csak a nevezett prefektusnak vagy kijelölt emberének.²¹⁵ A prefektusként említett Filstich Péter hasonnevű apja a XVI. század második felében kiváló aranyműves volt Kolozsvárt. A Mátyás király-tér 26. sz. ház volt a tulajdona, melyet azután fia megnagyobbított. A kortársak különben a kamaraispánról nem a legjobb véleménnyel voltak, főként kapzsisága miatt. A város életében azonban jelentős szerepet játszott és több ízben megbízták kényes ügyek elintézésével. Címere is ismeretes egy címeres ajtóról, nem lehet tudni azonban, hogy mikor kapta a címet.²¹⁶ A pénzveréssel, illetve aranybeváltással kapcsolatban más források is említik a nevét,²¹⁷ tehát kétségtelen, hogy ő állott a kolozsvári pénzverőház és aranybeváltó kamara élén. Később a nagybányai pénzverővel kapcsolatban tűnik fel a neve.

²¹⁵ Bethlen rendelete a bányászoknak, 1613. nov. 27. Tört. Tár. 1880 448. l. EOE. VI. 382. l.

²¹⁶ SÁNDOR IMRE, *Filstich Péter címeres ajtója*. Genealógiai Füzetek Kolozsvár, XI. 1913. 62—63. l.

²¹⁷ Igy 1614. febr. 3.: „Petrus Filstich de Kolosvár pro nunc Auri Camerae Praefectus“ J. KEMÉNY *Appendix Dipl. Transilv.* D. 16. 142. l. Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában, kézirat. Majd 1614. dec. 27., „Petrus Filstich junior de Kolosvar Auri Campsor“. U. o. 154. l.

Az említett források mind aranyverő kamaráról (Auri Camera) beszélnek és valóban a kolozsvári pénzverdében csak aranypénzek készültek az 1613—18 közötti években. Az egykorú dukátok és kettős dukátok kolozsvári eredete kétségtelen, mert valamennyin helyet foglal a kolozsvári címerből vett bástya, mint pénzverőjegy. Minden valószínűség szerint itt készült az 1616. évi jegy nélküli tízes arany is öt arany súlyban, és ezüstveretben ismert változataival együtt, tekintve, hogy ebben az időben más pénzverő működéséről nincs tudomásunk. Hasonló okból kolozsvári veretnek kell tartanunk a szintén verdejegy nélküli 1617. évi garascsegelyt és garast is, melyek inkább csak kísérleteknek tekinthetők az aprópénzverés bevezetésére. Ez lenne az egyetlen ezüstpénzfaj a kolozsvári pénzverőházban. Az első évben, vagyis 1613-ban igen csekély lehetett még az itteni pénzverés, mert az ezévi veretek a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak Bethlen pénzei sorában. Tekintve, hogy Bethlent 1613. október 23.-án választották fejedelemmé, tehát csak ezután indulhatott meg nevére itt a pénzverés, a rendelkezésre álló rövid idő kellőképpen indokolja az 1613. évi veretek csekély számát. 1618-ból ismeretes az utolsó kolozsvári veretű aranyforint, de más jelekből is következtetni lehet a pénzverő ekkori megszűnésére. Így elsősorban a gyulafehérvári pénzverés ezévi megindulásából.

Kolozsvár város számadáskönyvei különböző bejegyzések kapcsán néhány kolozsvári pénzverő nevét is megőrizték számunkra. Így 1617. március 31.-én Olasz Mihály és Pénzverő Fogarasi András érkeztek meg, április 1.-én Pénzverő János is, május 13.-án Olasz Mihály negyedmagával Bányára (Nagybányára) ment, május 28.-án onnan visszaérkezett, végül július 18.-án Pénzverő Olasz Mihály megint Bányára távozott.²¹⁸ A feljegyzések között van olyan utalás is, hogy megérkezett többek között egy aranyverő ötvös. Sajnos a számadáskönyv nevet nem említi, de így is bizonyítja azt a nyilvánvaló feltevést, hogy az erdélyi pénzek bélyegzővasainak elkészítésében a helybeli ötvösöknek feltétlenül nagy szerepük volt. A fenti feljegyzések csupán puszta neveket nyújtanak, de így is értékes adatok, mert egyrészt a további kutatásra alkalmas nevekkel gyarapítják az eddig annyira személytelen erdélyi pénzverést, másrészt pedig a nevekből következtethetőleg a magyar mesterek közreműködése állapítható meg Bethlen kolozsvári pénzverésében.

Az utolsó adat, melyet a kolozsvári pénzverőházzal szoktak összefüggésbe hozni, az 1618. évi szebeni országgyűlés egyik határozata, mely szerint a „cusoria házhoz“ két személyt kell rendelni a behozott arany

²¹⁸ TÓNAI LEŐCS JÁNOS magyar sáfár számadásai 1617. XVII. p. 19., 20. és 63., továbbá TOMAS LANG szász sáfár számadásai 1617. XVIII. p. 23., 26. és 31. Kolozsvár város számadáskönyveiben. Kelemen Lajos levéltári főigazgató úr másolatai és szíves közlése nyomán.

és ezüst próbálására. Pontosan megszabták azt is, hogy az aranyat a próbakő szerint, nyomóját 180 denáron kell beváltani, a finom ezüst márkáját 12 forinton, a kívül és belül aranyozott mű, hasonlóképen a fejér ezüst márkáját 10 forinton, a dukát és brassói garast pedig úgy, ahogy a próba mutatja.²¹⁹ Az országgyűlési végzés nem említi kimondottan a kolozsvári pénzverő nevét, de mivel ez 1618-ban még működött és a határozat az év elején (áprilisban) kelt, teljes joggal tételezhető fel, hogy valóban a kolozsvári pénzverdéről van itt szó. Azért kell ezt külön hangsúlyozni, mert 1618-ban megindult bizonyos jelek szerint a gyulafehérvári pénzverés is. Ez azonban ebben az évben még olyan kezdetleges állapotban lehetett, hogy az említett országgyűlési végzést semmiképen sem lehet vele összefüggésbe hozni.

A kolozsvári pénzverő jelzése a háromtornyú bástya, mint Kolozsvár címere. Kiverésre került jelzett pénzfajok: kettős dukát (1613, 1615), dukát (1613—18), a jegy nélküli pénzek közül minden valószínűség szerint itt készült: tízes arany (1616), ennek öt arany súlyú verete és ezüst verete, végül garas és ennek csegelyváltozata (1617).

Gyulafehérvár. A gyulafehérvári pénzverdéről az innen kikerült pénzek tanubizonyosságán kívül úgyszólván semmi tudomásunk nincsen. Általában megállapítható, hogy az erdélyi fejedelemség egész ideje alatt az időnként működő gyulafehérvári pénzverőházzal maradt fenn a legkevesebb feljegyzés. Magyarázatul talán azt lehet felhozni, hogy a város maga az idők folyamán számos pusztuláson ment keresztül és ilyen alkalmakkor mehetek tönkre az esetleg meglévő írott emlékek. Bethlen korában úgy látszik 1618-ban indult meg itt a pénzverés, legalább is ezévből ismeretes egy verdejegy nélküli dukát, mely típusban teljesen egyezik a későbbi gyulafehérvári veretekkel, viszont egészen eltér a kolozsvári veretek éremképétől. (16). Összevág ezzel a megállapítással az a körülmény is, hogy az utolsó kolozsvári veretű pénz 1618-as évszámmal került kihocsátásra. Valami okból tehát 1618 folyamán a pénzverést áthelyezték Kolozsvárról Gyulafehérvárra, de hogy ennek az áthelyezésnek mi lehetett az oka, arra nézve nem tudunk felvilágosítást nyújtani. Az aranypénzekon kívül tallér, továbbá garas és denár készült itten, szóval bizonyos mértékű ezüstpénzverés is folyt Gyulafehérvárt, ellentétben az addigi pénzveréssel. A hangsúly azonban még mindig az aranypénzekon van, mert a két itt készült tallér inkább emlékpénz jellegű, a garasverés pedig az 1619. évi országgyűlés szavai szerint is csak „pro forma” történt és a denárok sem kerülhettek valami nagy tömegben kiverésre. Az egyik tallér 1619-ből verdejegy nélküli és csak azért említjük mint

²¹⁹ 1618. ápr. 12—25. VII. art. EOE. VII. 79. l. JAKAB ELEK, *Kolozsvár története*. II. 520. l.

gyulafehérvári veretet, mert ezidőben tudomásunk szerint más pénzverő nem működött. Díszesebb kivitelénél és szokatlan súlvánál fogva ennek is inkább emlékpénz jellege van (65). Egyetlen olyan feljegyzésünk van csupán, mely esetleg a gyulafehérvári pénzverdével hozható összefüggésbe. Ez a feljegyzés a kolozsvári városi számadáskönyv egyik tétele 1618 március 30.-án,²²⁰ mely szerint „ekkor juta urunktól Fejérvárról urunk pénzverője Német Mátyás Vejz az Lisibona pénzverő egyetmásáért“. Felmerülhet természetesen az a feltevés is, hogy a szóbanforgó Vejz Mátyás nem volt-e kolozsvári pénzverő? Mindenképen azonban úgy látszik, hogy Lisibona holmijáért jött és ebből talán az következik, hogy Lisibonának szerepe volt a gyulafehérvári pénzverő körül. Ez a Lisibona azonos lehet Lisibona Gerharddal, aki Báthori Gábor korában a nagybányai pénzverőházban játszott szerepet és ahol majd részletesebben lesz róla szó. Könnyen elképzelhető, hogy most valami módon kapcsolatba került a gyulafehérvári pénzverővel. Az utolsó gyulafehérvári veretű pénz az 1622. évi veretű dukát, tehát ebben az évben szűnt meg az itteni pénzverés. A megszűnés nyilván Bethlen első hadjáratában megszállt jelentős magyar pénzverőhelyek, mint Körmöcbánya és Nagybánya birtokbavételével áll összefüggésben. Ezekben ugyanis hamarosan megindult Bethlen nevére a pénzverés és a gazdag berendezés birtokában, valamint a dús nemesfémhányák közelében eredményesebben működhettek ezek, mint az alkalmilag berendezett gyulafehérvári pénzverőház. A gyulafehérvári pénzverés egyetlen hiteles bizonyítéka a pénzekben előforduló A—I (Alba Iulia) verdejegy. Jelzett gyulafehérvári veretek: tízes arany (1619, 1620), dukát (évszám nélkül, 1619, 1620 és 1622), negyedarany (1619, 1620), tallér (1620), garas (1619, 1620) és derár (1620, 1621). A jelzés nélküli veretek közül ide sorolható: dukát (1618, 1620) és garas (1619). Valószínűleg itt készült a CM jegyű tallér és ennek könnyebb súlyú (féltallér) verete is.

Nagybánya. Bethlen pénzverésének fellendülése és egészen új alapokra helyezése azokkal az eredményekkel függött össze, melyeket az első hadjáratában sikerült elérnie. Birtokába került ugyanis a két régóta dolgozó, jól berendezett magyar pénzverde, Nagybánya és Körmöcbánya s mindkettőben már korán megindult a fejedelem nevére a pénzverés. Nagybánya különben az erdélyi fejedelemség fennállása alatt többször cserélt gazdát és hol a magyar király, hol az erdélyi fejedelem fennhatósága alatt állott. Báthori Gábor idejében fejedelmi pénzverő volt Nagybánya, bérlője pedig 1614-ig egy németalföldi kereskedő, Gerardus Lisibona, aki még 1601-ben vette át úgy a bánya, mint a pénzverő bér-

²²⁰ Tomas Lang szász sáfár számadásaiban 1618. XVIII. p. 39. Kolozsvár város számadáskönyveiben. Kelemen Lajos szíves közlése.

letét.²²¹ Az 1613. évi szebeni országgyűlés panaszkodott Lisibona ellen a Nagybányán vert rossz pénzek miatt. Báthori Gábor halála után (1613. okt. 27.) Nagybánya megint királyi pénzverő lett, de a bérletet elvették Lisibonától és azt 1614. júniusában a korábbi bérlő, Herberstein Felicián kisebbik, szintén Felicián nevű fia nyerte el és ebben a minőségében megmaradt egészen addig, míg Nagybánya Bethlen hatalmába került. Herberstein nagybányai veretű öt denáros garasai ellen is sok panasz merült fel és az ott uralkodott állapotokat részletesen feltünteti az 1619. augusztus 4.-én kelt oklevél. Ez egy peres eljárást ölel fel, melyet báró Herberstein Felicián bérlő Kynthinger György vardein ellen viselt. A per tárgya a vardein eltávozásának jogossága körül forgott, de a vallo-mások révén pontos bepillantást lehet nyerni a pénzverő belső életébe és egyúttal az is kiderül, hogy a garasok ellen felmerült panaszok nem voltak alaptalanok, mert Herberstein valóban csak öt latos finomsággal verette a garasokat az előírt hat latos helyett.²²² Nyilván ezek a körülmények és az itt uralkodott állapotok játszhattak közre abban, hogy amikor Bethlen csapatai az első hadjárat idején, 1619 őszén megszállták Nagybányát, Bethlen, meggyőződve Herberstein üzelméről, az igazgatástól és prefektusságtól őt elmozdította és Nagyverem bányát, valamint a nagybányai pénzverőt bizonyos feltételek mellett 1620. május 9.-én Nagybánya városának adta bérbe, tövisi Jezerniczky János adóügyi exactor, odaküldött biztosa által.²²³ A bérbeadási feltételek első pontja volt, hogy a város a bérletért május elsejétől kezdve két részletben évi 2000 jó tallért fizet, továbbá a javítási munkákat saját költségén végzi, a munkásokat ő fizeti, végül az aranyat és ezüstöt elvinni nem engedi. Így indult meg Bethlen nevére Nagybányán a pénzverés 1620-ban, de ebben az évben még csak garasok és denárok kerültek kiverésre. 1621-től kezdve azonban már rendszeresen verték itt az aranypénzeket, tallérokat és aprópénzeket és ezidőtől kezdve Nagybányát lehet tekinteni az erdélyi fejedelemség vezető pénzverdéjének. Az írott feljegyzések sajnos elég szegényesek, úgy, hogy csak néhány adattal tudunk belevilágítani az itteni pénzverő belső életébe. 1621. május 28.-án Bethlen személyesen is megtekintette a nagybányai pénzverőt és ezalkalommal parancsot intézett Hans Lienpacher körmöci alkamaragrófhhoz, hogy ő onnan néhány pénzverésben jártas embert küldjön Nagybányára, akik itt tanácsot adhassanak.²²⁴ Segesvári Bálint krónikás is megemlékezik arról, hogy Körmöcről érkeztek Erdélybe pénzverők.²²⁵ A pénzrontási

²²¹ GUSTAV GÜNDISCH, *Geschichte der Münzstätte Nagybánya*. Num. Zeitr. Wien 65., 87—98. 1.

²²² GÁRDONYI ALBERT. *A nagybányai pénzverő intézet 1619. évi viszonyairól*. Num. Közl. III. 1904. 8—11. 1.

²²³ A bérleti szerződés közölve Tört. Tár, 1875. 281—83. 1.

²²⁴ Tört. Tár. 1893. 479. 1.

²²⁵ MIKÓ IMRE i. m. IV. 189. 1.

években is jelentős szerepet vitt a nagybányai pénzverő. A tallérverés a kritikus években (1623—25) szünetelt ugyan, de az aranypénzek verése nem, az inflációs aprópénz pedig különösen nagy tömegben került Nagybányán kibocsátásra. Láttuk, hogy Bethlen 1620—21. években itt veretett aprópénzei még nem voltak inflációs pénzek és ezekről az 1623. évi országgyűlésre készült előterjesztésekben maga mondja, hogy gondja volt a jó usualis moneta szaporítására és azért Nagybányán derekasan kezdett pénzt veretni, úgy, hogy egy év alatt 500.000 magyar forint került kibocsátásra.²²⁶ Érdekes adat maradt fenn 1623. június 10-ről keltezve, mely szerint a fejedelem megengedte Illésházy Gáspárnak, hogy ezüst és arany míveit a bányán öt-hatezer forintig pénzzé felverethesse.²²⁷ Kiderül ebből, hogy állandóan szokásban lehetett az az eljárás, hogy magánosok a bevitt nemesfémjeiket a pénzverőkben pénzzé verethették a megszabott pénzverési illeték levonása mellett. A pénzrontási években nagy tömegű poltura áradt be az országba, többek között Sziléziából is. Különösen ezek silánysága miatt panaszkodik Nagy Szabó Ferenc krónikája, mondván, hogy ezek három latosak is alig voltak. Akinek jó polturája volt, azt Nagybányára vitte, ahol garast vertek belőle, de ebben sem volt köszönet.²²⁸ Nagyobbarányú munkához, úgy látszik, a nagybányai pénzverő nem volt kellőképpen felszerelve, mert midőn a harmadik hadjárat alkalmával Bethlen hatalmába kerültek az alsómagyarországi bányavárosok, 1624. febr. 26.-án levelet intézett Lienpacher alkamaragrófhhoz és ebben azt kívánta, hogy Körmöcről 200 olvasztótégelyt, továbbá négy lapvágót és nyolc ércnyújtáshoz alkalmas vas eszközt, melyeket ott nem használnak, Nagybányán viszont ezekben szűkölködnek, késedelem nélkül küldjön el.²²⁹ Nem tudjuk, megérkeztek-e ezek az eszközök vagy nem, mert Bethlen hadainak elvonulása után a bányavárosokban nem sokat törődtek vele. Ez év tavaszán került különben Nagybánya véglegesen Bethlen birtokába, amikor a bécsi békében (1624. V. 8.) lemondott Oppeln és Ratibor birtokáról és ehelyett Ecsed várát, Nagybányát és Felsőbányát nyerte el örök birtokul. Ezen a napon kelt II. Ferdinánd oklevele, melyben az említett városokat Bethlennek formálisan is átadta.²³⁰ A pénzrontás ebben az évben érte el a tetőpontját és a nagybányai garasok forgalmát is rendeletekkel és határozatokkal kellett biztosítani, akár csak a kassai veretükét. 1625-ben a pénzverés javítására való törekvés idején, amikor az ottani pénzverést bérbevevő Kassa város a szerződésben előírt pénzláb némi könnyítését kéri, Beth-

²²⁶ Tört. Tár, 1879. 451—53. l.

²²⁷ SZÁDECZKY LAJOS, *Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz*. 1915. 61. l.

²²⁸ MIKÓ i. m. I. 141. l.

²²⁹ PÉCH ANTAL, *Alsó-Magyarorsz. bányamív. tört.* II. 614—15. l. VII. okmány.

²³⁰ Az oklevél: Crsz. Lev. Misc. No. 8. Montan. et Monet. Fasc. B. 2071.

len július 28.-án arra való hivatkozással ragaszkodott az öt latos és márkánkint öt forintot kitevő pénzláb megtartásához, hogy Nagybányán is ezt a ligát alkalmazzák.²³¹ Ugyanekkor megkívánta a kassaiaktól, hogy Nagybányával állandóan összeköttetésben legyenek és Kolozsvári Filstich Péter küldje el nekik onnan mindhárom fajta pénz formáját, hogy tudják, miképen verjék az új pénzeket. Ez a rendelkezés a nagybányai pénzverő elsőbbségét bizonyítja.

Megint felmerült tehát Kolozsvári Filstich Péter neve, aki utoljára a kolozsvári pénzverőházban szerepelt. Nem tudjuk pontosan, hogy Nagybányán mi volt a hivatala, de annyi kétségtelen, hogy valamilyen minőségben itt is közreműködött. Úgy látszik, a pénzrontás idején is tevékenykedett, mert Segesvári Bálint krónikás szerint sokat szídták a rossz pénz miatt. Ő tanácsolta volna állítólag a fejedelemnek, hogy fél garasban, azaz másfél denárban váltassa be azt a rossz pénzt, melynek beváltását maga a fejedelem előbb három denárban rendelte el. Többet nem is tudunk róla, csak annyit, hogy 1629. március 28.-án halt meg váratlanul és április elsején temették el.²³²

1625-ben kezdték verni Nagybányán is a megjavított ligájú aprópénzeket, melyek ismertetőjele az előlapi címer felett elhelyezett korona. Öt denáros, három denáros garasok és denárok készültek az új pénzláb szerint. Ezeken kívül állandóan folyt az aranypénzverés, míg tallért a pénzjavulás első két évében (1625—26) egyáltalán nem készítettek. A tallérverés csak 1627-ben indult meg, de Nagybányán ez sohasem lett különösebben nagyméretű. Úgy látszik, a pénzverést úgy osztották meg, hogy itt a fősúlyt az aranypénzek verésére fordították, míg Kassán a tallérverés dominált. A pénzverés megjavulása után, vagyis 1625 közepétől kezdve ugyanis csak ez a két pénzverőház dolgozott. Az aprópénzek verése mindkét helyen folyt, de hármas garasok 1626 után Nagybányán nem kerültek kiverésre. Az új aprópénzek közül a Nagybányán készült ötös és hármas garasokat 1625. szeptember 29.-én a körmöci pénzverőben vizsgálat alá vették és Lienpacher alkamaragrófnak a felterjesztése szerint ezeket öt latos finomságúaknak találta, tehát az előirt pénzlábnak teljesen megfeleltek.²³³ Midőn Bethlen 1625. december 12.-én kelt rendeletével a rossz pénzeket végleg forgalmon kívül helyezte, ezek beváltására a kassai és nagybányai pénzverőket jelölte ki.²³⁴ Az utolsó évekből úgyszólván semmi feljegyzés nincsen a nagybányai pénzverésről. Típusuknál fogva az 1627—28. évi veretű verdejegynélküli kettős aranyak nagybányai veretek kell hogy legyenek. A pénztörténeti rész tár-

²³¹ Tört. Tár, 1875. 287—88. l.

²³² MIKÓ i. m. IV. 196. l.

²³³ PÉCH i. m. II. 635. l. LXXI. okmány.

²³⁴ EOE. VIII. 309—10. l. Tört. Tár, 1886. 638—39. l.

gyalásánál az 1628. évi nagybányai tízes arany előlapján levő W jelzést Hörl Vilmos, Körmöcről Erdélybe került vésnök személyével kísérelték meg azonosítani és ebből következik, hogy neki a nagybányai pénzek létrejöttében jelentős szerepe kellett hogy legyen. Az utolsó időben a pénzverő prefektusa Lisibona Henrik lehetett, akit két forrás is említ ilyen minőségben.²³⁵ Személyéről és szerepléséről semmi bővebb adatunk nincsen. 1629-ből ismeretesek Bethlen utolsó nagybányai pénzei. A fejedelem november 15.-én elhunyt és ezután egyidőre Nagybánya megint királyi birtok lett. A nagybányai pénzverő jelzése N—B (Nagy-Bánya), a kiverésre került pénzfajok: tízes arany (1622, 1628), ötös arany (1622), négyes arany (1627), hármás arany (1627), dukát (1621—1629), negyed arany (1621—24, 1626—28), kettős tallér (1622), tallér (1621—22, 1627—29), forint (1621—22, 1627), ötös garas (1620—29), hármás garas (1625), denár (1620—21, 1623—27 és 1629), obulus (1621). A verdejegy nélküli pénzek közül nagybányai veret: kettős arany (1627—28), garas (1625).

Körmöcbánya. Hasonlóképen az első hadjárat kezdetén 1619 szeptemberében szállták meg Bethlen csapatai az alsómagyarországi bányavárosokat, köztük Körmöcbányát is.²³⁶ Körmöcön bizonyos mértékig kedvező volt a hangulat Bethlen irányában, mert a bányavárosok és a felsőbb hatóságok között nézeteltérés merült fel az irányban, hogy a bányatisztviselők a városi polgári hatóság alá tartoznak-e vagy nem? Ezenkívül a tisztviselőknek is panaszuk volt szabadalmaik be nem tartása miatt, így tehát baráti hangulat várta itt Bethlen hadait. Az alkamara-gróf Lienpacher János volt, akit 1618. december 12.-én neveztek ki erre a tisztségre. A következő év február 22.-én instrukciót is kapott, mely az egykorú pénzlábra nézve részletes utasításokat tartalmazott.²³⁷ A kincstári tisztviselők kénytelenek voltak elviselni az erdélyi fejedelem uralmát és 1619. szeptember 20.-án reverzálist írtak alá, melyben kijelentették, hogy csak a bányászattal foglalkoznak és a hadműveleteket semmi téren sem fogják akadályozni. Már ebben az első évben kiszolgáltattak Bethlen részére 500 darab aranyforintot,²³⁸ de az ő nevére pénzverés ekkor még nem történt. Ez csak a következő évben indult meg. Dukát,

²³⁵ 1628. jún. 14. „generosum Henricum Lisibona, domus nostrae monetariae Rivulidominarum praefectum“ említi Bethlen a löcsei tanácsshoz írott levelében. Tört. Tár. 1887. 17. l. majd a Laczháza község és Felsőbánya közti perben „Mi Lisibona Henrik, kegyelmes urunknak, Bethlen Gábornak nagybányai kamrájának praefectusa“ SZMIK ANTAL. *Adatok Felsőbánya monografiájához.*

²³⁶ PÉCH I. M. II. K. 1887. Péch részletesen ismerteti a körmöci pénzverő történetét és amennyiben más hivatkozás nincsen, a konkrét adatokat az ő művéből vettük.

²³⁷ SCHMIDT F. A. *Sammlung der Berggesetze. II./4. 335—55. l. NEWALD. Das öst. Münzwesen unter den Kaisern Maximilian II., Rudolph II. und Mathias. 169—416. l.*

²³⁸ DIVALD JÓZSEF, *A körmöci pénzverdéből.* Tört. Tár, 1879. 601—05. l.

tallér és denár ismeretes 1620-as évszámmal, a tallér azonban, ritkaságából következően, még ekkor inkább csak kísérletezés lehetett.²³⁹ Úgy látszik, júniusban kezdték az ő nevére verni a pénzeket, mert a Bethlen számára elküldött pénzek jegyzékéből kiderül, hogy 100 drb. tallért és 4 aranyat „saját képeire verve“ ekkor küldtek el megtekintésre. E jegyzék szerint különben 1620-ban a körmöci pénzverő 93.459 forint 42 denár összeget fizetett ki a fejedelemnek.²⁴⁰ Bethlen Zmeskal Jaroszlávot nevezte ki főkamagróffá az alsómagyarországi bányavárosokban. Zmeskal korábban Bars megye alispánja is volt.²⁴¹ Új tisztségét nem sokáig viselte, mert 1621 végén már elhalálozott. Az utolsó adat róla 1621. november 13-ról való, amidőn Bethlen mindszerenti birtokát zálogba vette.²⁴² 1620. szeptember 1-én Bethlen személyesen is megtekintette a körmöci pénzverőt.²⁴³ Néhány nap mulva pedig Verebélyen kelt rendeletével (szept. 5.-én) jóváhagyta Lienpacher javaslatát a denárok finomságának csökkentésére vonatkozólag. Bár Lienpacher eredetileg a császár tisztviselője volt, a bányavárosok megszállása után Bethlennek is kedvelt embere lett. A fejedelemtől két házat is kapott. Az egyiket később örökösitől el akarták venni azon a címen, hogy esküje szerint nem lett volna szabad elfogadnia, mert Bethlentől, mint a felkelésben részes kapta.²⁴⁴

1621-ben nagy lendületet vett a pénzverés. Aranypénz (tíz arany és dukát), tallér (kétszeres súlyban is), denár és obulus ismeretesen ezzel az évszámmal. Pedig nem volt egészen zavartalan a pénzverés menete, mert május végén II. Ferdinánd hadai megszállták a várost és június 9-én a tisztviselők a császár részére is reverzálist adtak, hogy a fejedelem uralma alatt politikával nem foglalkoztak, csak a bányák kezelésével és az uralkodó iránti hűségük változatlan. Ez év szeptember 20.-án azonban Körmöcbánya már megint Bethlen birtokában volt és ezalkalommal Hevesy János és Fabritius Ismael voltak itt a fejedelem biztosai. A pénzverés fokozott iramát bizonyítja az a jegyzék, melynek tanúsága szerint ebben az évben különböző címen 272.067 forint 11 denár összeget fizettek ki Bethlen részére.²⁴⁵ E jegyzék különben sok érdekes adatot őriz az egykorú pénzverésre vonatkozólag. Szerepel benne úgy Zmeskal, mint a Lienpacher neve. Fel van tüntetve 15 forint kiadás, melyet egy nagy-szombati festőnek azon Bethlen arcképért fizettek, melyet a pénzverő-

²³⁹ RAMPACHER PÁL, *Bethlen Gábor 1620. évi tallérja*. Num. Közl. VI. 1907. 64—65. l.

²⁴⁰ Tört. Tár, 1879. 601—05. l.

²⁴¹ BOTKA TIVADAR, *Kisfaludi Liphay Imre emlékezete*. 7—11. l.

²⁴² KATONA, *Hist. Crit.* XXX. 707—08. l.

²⁴³ Num. Adattár. 2. sz.

²⁴⁴ Mint „particeps rebellionis, ex donata mala“ nyerte volna. Tört. Tár, 1879. 601—05. l.

²⁴⁵ Tört. Tár. 1879. 601—05. l.

vasak készítésénél használtak fel. Értékes adat ez a pénzekben látható portrék művészi eredetének vizsgálásához. Kiderül, hogy több pecsét is készült Körmöcön Bethlen számára. Végül említésre méltó az a tétel is, hogy 1851 forint 16 denárt utaltak ki a fejedelem által Erdélybe küldött bányatisztek és munkások részére. Ezek között volt Hörl Vilmos pénzverdei vésnök is. Körmöcön azonban a pénzekben kívül emlékérmek is készültek Bethlen arcképével. A két különböző típusú emlékérem mestere Hailer Dániel éremvéső volt. Kétségtelenül bizonyítja ezt az érmeknek Hailer egyéb, szignált műveivel való stiláris egyezése.²⁴⁶ Feltételezhető ezek után, hogy Hailer Dánielnek a pénzek verőtövei elkészítésében is jelentős szerepe lehetett, ha egyelőre nem is tudjuk kezenyomát a pénzekben minden kétséget kizáró módon felismerni.

A nikolsburgi béke után (1622. I. 6.) az alsómagyarországi városok megint visszakerültek a császár birtokába és így a fejedelem részére megszűnt itt a pénzverés. Bethlen nevére azonban mégis több pénzfaj ismeretes 1622-es évszámmal (tizes arany, dukát, tallér, denár). Ezeket az év elején verhették a pénzverő átadása előtt, bár a rendelkezésre álló idő tulságosan rövidnek tűnik fel erre a célra. Valószínűbb azért, hogy már 1621 végén megkezdték az előre elkészített verőtövekkel az 1622. évi pénzek kiverését és azért olyan dús ez a sorozat. Egyébként a béke megkötése után a császár nyomban gondoskodott a pénzverő és az igazgatás átvételéről. Weber Jánost nevezte ki a bányavárosokba királyi biztossá, Wendenstein Jánost pedig főkamagróffá. Február 18.-án utasítást adott, hogy mivel az utóbbi időben Körmöcön Bethlen képével verték a pénzeket, az ilyesmit azonnal meg kell szüntetni és ezentúl csak a király képével ellátott vereteket lehet kibocsátani.²⁴⁷ Ez lenne az egyetlen bizonyíték arranzve, hogy 1622 elején még tényleg Bethlen nevére is vertek pénzt Körmöcön. Érdekes emléke különben ennek az átmeneti időnek egy 1621.-i évszámot viselő denár, melynek előlapján a körirat II. Ferdinánd nevét foglalja magában, a hátlapi körirat pedig az erdélyi denárok szövegét mutatja. Nyilvánvaló, hogy ez a veret tévedés eredménye, amidőn egy régi 1621-es Bethlen denár hátlapi verőtövét az új II. Ferdinánd nevére készült denár előlapi verőtövével párosították össze.²⁴⁸

Ezekután végleg megszűnt Körmöcön Bethlen részére a pénzverés. Igaz, hogy a pénzverde a bányavárosokkal együtt még egyszer a hatalmába került, de ezúttal pénzt nem vertek az ő nevére. Ez a birtokbavétel a harmadik hadjárat alkalmából következett be, amikor 1623 októberében megszállták a fejedelem csapatai a bányavárosokat. Lienpacherhez intézett levele szerint Bethlen maga számára követelte a kamara

²⁴⁶ GOHL ÖDÖN, *Hailer Dániel körmöci éremvésőről*. Num. Közl. II. 103—104. I. HUSZÁR-PROCOPIUS I. m. 63. 1.

²⁴⁷ SCHMIDT F. A., *Sammlung der Berggesetze*. II./4. 359. I. Említi PÉCH is, 177. 1.

jövedelmét²⁴⁹ és Gyürky Benedeket nevezte ki a bányakamara főprefektusává és kamaragrófjává. De azt is kinyilatkoztatta, hogy az ügyek menetén nem akar változtatni. A november 20.-i fegyverszünet után Bethlen hatalmában maradtak ugyan a bányavárosok, de az itteni uralma mégsem tartott soká, mert 1624. elején a fejedelem Kassára vonult és a bányavárosok megint a király uralma alá jutottak. Majd az 1624. május 8.-i bécsi béke véglegesítette ezt az állapotot. E rövid birtoklást inkább a jövedelem gyarapítására használta fel a fejedelem és igyekezett a bányavárosokból minden mozdítható aranyat, ezüstöt, rezet, gépeket stb. Erdélybe vinni. Megerősíti ezt Kemény János is, mondván, „Az mit elkaphatánk az bánya-városokon pénzt, ezüstöt, aranyat, rezet, azt elhozók“.²⁵⁰ A már több ízben idézett kiadási jegyzék szerint az 1623/24.-i fejedelmi uralom idején a pénzverde Bethlennek készpénzben 46.688 forint 57 denár összeget fizetett ki.²⁵¹

Bethlen nevére tehát 1620—1622 években készültek Körmöcön pénzek. A pénzverő jelzése K—B (Körmöc-Bánya), a kiverésre került pénzfajok: tizes arany (1621, 1622), dukát (1620—22), kettős tallér (1621), tallér (1620—22), vastagveretű denár (1622), denár (1620—22) és obulus (1621—1622).

Kassa. Kassa városa az első hadjárat elején, 1619. szeptember 5.-én került Bethlen hatalmába, de a pénzverés jóval később indult itt meg. A kassai pénzverő felállításának az egyik oka kétségtelenül az volt, hogy a körmöci pénzverde kikerült Bethlen fennhatósága alól. A másik ok a pénzrontás volt. Ez a pénzrontás egyrészt nagytömegű aprópénzt igényelt, másrészt talán Bethlennek tényleg az volt az eredeti célja, hogy az itt veretett aprópénzekkel próbáljon gátat vetni a külföldről beáramló sok rossz pénznek. Ez természetesen nem sikerült. 1622. december 5.-én írta a fejedelem Segesvárról, hogy a rossz pénzek reformálása miatt Sziléziából néhány pénzverőt rendelt magához. Ezek képviselőiben kettő el is jött hozzá tárgyalni és úgy határoztak, hogy január végéig a pénzverők társaikkal együtt Kassára jöjjenek és hozzák magukkal szerszámaikat is.²⁵² Az 1623. évi kassai gyűlésre készült előterjesztésekben is megemlíti a fejedelem, hogy Kassán pénzverőt akar állítani, melyben

²⁴⁸ A denár az Orsz. Magy. Tört. Múzeum Éremtára gyűjteményében.

²⁴⁹ Tört. Tár, 1879. 602. l.

²⁵⁰ KEMÉNY JÁNOS *önéletrésze*. I. 64. l.

²⁵¹ Tört. Tár, 1879. 601—05. l.

²⁵² KEMÉNY LAJOS, *A kassai pénzverőház*. Magy. Gazdtört. Szemle, 1902. 248—53. l. A kassai pénzverésre igen sok adatot ölel fel Kassa város jegyzőkönyve, melynek 1623—26 évekre vonatkozó részét KERÉKES GYÖRGY adta ki, Tört. Tár, 1908. Újabb kutatásaival kibővítve, részletesen írta meg ugyanó a kassai pénzverés történetét újabban megjelent összefoglaló művében: *Bethlen Gábor fejedelem Kassán 1615—1629*. Kassa, 1943. A pénzverő történetére vonatkozó adatainkat, amennyiben más forrásra nincs hivatkozás, e három helyről merítettük.

öt pénzes garason és aprópénzen kívül egyebet nem fognak verni, de ezek a Körmöcön most vert pénzeknél jobbak lesznek.²⁵³ 1623. február 20.-án Körmöcre írt a fejedelem, hogy onnan 10 pénzverőt küldjenek Kassára, kiknek a rendes fizetésen kívül gabonát is ígér.²⁵⁴ Mint írja, a kassai pénzverő élére csak néhány, a pénzverésben kevésbé jártas személyt lehetett állítani és azért fordult Körmöchöz, mert ott bizonyosan bőven vannak képzett pénzverők. Úgy látszik, ezek el is mentek, mert szeptember 6.-án arról van értesülésünk, hogy akkorra már visszaérkeztek Körmöcre.²⁵⁵

A pénzverőház a berendezéskor szűknek bizonyult, mert 1623. április 28.-án elrendelte a fejedelem, hogy a mellette levő házat adják bérbe szállásul a pénzverőmesterek számára. Június 21.-én pedig rendelet jelent meg, hogy át kell adni nekik az egész úgynevezett Ruber-házat.²⁵⁶ Ez a ház Kemény Lajos szerint néhai Ruber János, felsőmagyarországi főkapitány birtoka volt és Kassán a Fő-utcán, a mai honvédlaktanya helyén állott.²⁵⁷ Az átadással azonban valami fennakadás lehetett, mert szeptember 19.-én Bethlen újabb szigorú hangú levelet írt a kassaiakhoz, melyben csodálkozását fejezi ki afölött, hogy a Ruber-ház átadása még nem történt meg és most ezt a leghatározottabban elrendelte.²⁵⁸ Közben állandó tárgyalások folytak a várossal a pénzverőház és a pénzverők szükségleteinek ellátására vonatkozólag. Így június 3.-án a város megengedte, hogy az erdőt szabadon vágják és ezért 30.000 forintot kért. Novemberben a pénzverők újra erdőt kértek. A fejedelem megengedte nekik azt is, hogy a házuk szükségére bort, sört és egyéb élelmet bevigyenek. A pénzverők között sok lehetett az idegen, mert egy kocsmai verekedés alkalmából a vendéglősné vallomása „műnczházi németekről“ tesz említést. Ezek az adatok ismeretesek a kassai pénzverő első évi működéséről. Annyi tehát bizonyos, hogy 1622 végén, illetve 1623 elején jöttek ide a pénzverők és kétségtelen, hogy még ebben az évben megindult a pénzverés, mert ismeretesek 1623. évi veretű C—M és lilium jegyű széles garasok és denárok.²⁵⁹

A kassai pénzverő igazgatására nézve, ezekből az első évekből nem elég határozottak az ismereteink. Különböző elszámolásokból kiderül, hogy a pénzverő prefektusa (néha inspektor vagy kamaragróf néven is említve) Varannay András, korábban Kassa város tanácsosa, majd két-

²⁵³ Tört. Tár, 1879. 452—53. 1.

²⁵⁴ Tört. Tár, 1893. 495. 1.

²⁵⁵ DALLOS MIKLÓS *íratai* 116. 1.

²⁵⁶ Tört. Tár, 1886. 415—16. 1.

²⁵⁷ Képet közli KERÉKES i. m. 33. sz. kép.

²⁵⁸ Tört. Tár, 1886. 422. 1.

²⁵⁹ Kerekes szerint már 1622-ben megindult volna a pénzverés Kassán, de a fenti adatok és összefüggések, főként azonban az első ismert veretek 1623-as évszáma kétségtelenné teszik az 1623. évi megindulást.

izben is bírāja volt.²⁶⁰ Kinevezése 1624. március 14.-én történt meg, amidőn a fejedelem magához hívatta ebben az ügyben a város bíróját. Vele közölte Kovácsóczy István kancellár, hogy mivel a rossz pénzek miatt annyi kellemetlenség van, a pénzverők mellé jó gondviselőt akar állítani és hosszas gondolkodás után Varannay András személyében állapodott meg a pénzverő feletti felügyeletre nézve. Kérte a bírót, hogy a város minden más munka alól mentse fel őt. Minthogy Varannayt kötelezettség fűzte a városhoz, ügye a tanács elé került. A tanács rossz néven vette, hogy otthagyták őket, különösen pedig azt, hogy búcsú nélkül távozott közülük s még az idézésre sem jelent meg, holott a várostól annyi jót nyert korábban. Ezért Varannay eljárását jegyzőkönyvben feljegyezve örökítették meg. Később azonban kibékültek vele és ő végrendeletében (1632?) gazdagon megemlékezett a városról.²⁶¹ A pénzverő elég szépen jövedelmezett, mert annak bevételeiből Varannay 1624. május 6.-án 39.600 forintot, június 28.-án 19.375 forintot, október 13.-án pedig 20.000 forintot fizetett le.²⁶² A pénzverés vezetője Kasser Mihály volt. Kasser Bártfán született, a neve 1625-ben tűnik fel először forrásainkban. Június 27.-én nyert polgárjogot Kassán,²⁶³ jótállója Varannay András volt. Egy év alatt kellett, hogy bemutassa nemzetségelevelét és 32 márka ezüstöt kellett előre letennie, melyből 100 forintot, azaz 50 tallért le is tett. Izgága ember volt és sok bajt csinált, de a fejedelmi udvar emberei, mindenekeiőtt Bélaváry Dávid kamarai prefektus, pártfogolták. Később 1634-ben nemességet is nyert, melyet a következő évben hirdettek ki Abaúj megyében.²⁶⁴ Kasser, mint borkereskedő gyakran megfordult Lengyelországban. Úgy látszik, a kassai pénzverővel is úgy került összeköttetésbe, hogy vállalkozott innen pénzanyag (pagamentum) beszerzésére és ezenkívül tőkével is résztvett az üzemből.²⁶⁵ 1624-ben csak öt-denáros garasokat vertek Kassán szintén C—M és lilium jeggyel. Ezek a pénzrontás idején készült inflációs pénzek voltak. Miattuk panaszkodott Abaúj megye jegyzőkönyve 1624. december 9.-én, hogy senki sem akarja őket elfogadni.²⁶⁶ Hasonlót olvashatunk Kassa város jegyzőkönyvében is december 18.-án.²⁶⁷ Ezeknek a rossz garasoknak az elvételére vonat-

²⁶⁰ Nyugtán, 1624. febr. 17. „domus Monetariae Cassovien. Cammergraphus“ Orsz. Lev. Misc. 8. Montan. et Monet. Fasc. 1. B. 2068., 1624. jún. 8. „a kassai pénzverőház fő-tisztartója (praefectus) és felügyelője (inspector)“ RADVÁNSZKY 174. l. 1624. máj. 6. szintén mint praefectus említve, RADVÁNSZKY 217. l., végül 1624. júl. 28. nyugtán „Praefectus ac Inspector domus Monetariae Cassoviensis“ Orsz. Lev. Misc. 8. Montan. et Monet. Fasc. 1. B. 2068.

²⁶¹ KEREKES i. m. 129. l.

²⁶² RADVÁNSZKY 174. és 217. l.

²⁶³ „Michel Kasser Bartphensis“, Kassa város jegyzőkönyvében, Tört. Tár, 1908. 114. l.

²⁶⁴ KEREKES GYÖRGY, *Nemes Almássy István*. Magy. Gazdtört. Szemle. 1902. Klny. 106. l.

²⁶⁵ KEREKES i. m. 318. l.

²⁶⁶ Magy. Gazdtört. Szemle, 1902. 252. l.

kozó rendelkezést 1625. április 15.-én meg kellett ismételni. Tehát a rossz pénz verése Kassán tovább folyt 1625-ben és fenn is maradtak C—M és liliom jegyű széles garasok 1625-ös évszámmal.

1625-ben azonban kezdetét vette a pénzverés megjavítása. Bornemisza László követi előterjesztéséből tudjuk, hogy a fejedelem Kassán is megfelelő jó pénzt kívánt veretni.²⁶⁸ Ezzel kapcsolatban a kassai pénzverő újjászervezéséről is szó lehetett, ahol Kasser Mihály működésével senki sem volt megelégedve. Kasser június 8.-án azt ajánlotta a városnak, hogy együttesen béreljék ki a verdét és hajlandó lett volna 25.000 forintot zálogul letenni. A városi tanács úgy határozott, hogy előbb a fejedelemmel tárgyal, megtudakolandó az ő akaratát. Június 17.-én kelt a fejedelemnek Kassa városához intézett levele, melyben ígéri, hogy kérésökre a kassai pénzverőház bérletét nekik engedi át, bár sokan mások is igyekeztek azt megszerezni és nem kevés hasznot ígértek érte. Felszólítja a várost, hogy mielőbb követeket küldjön hozzá ebben az ügyben.²⁶⁹ A kassaiak az árenda ügyében június 26.-án Koncsik Bálintot, Roth Gáspárt és Vass Mihályt küldték a fejedelemhez. Július 18.-án kötötték meg Segesvárt a fejedelem jóváhagyásával a bérleti szerződést, mellyel Kassa városa a pénzverőt haszonbérbe vette.²⁷⁰

A bérleti szerződés szerint a pénz miatt sok baj van és nincs más megoldás, mint az idegen pénzek forgalmát eltiltva, mindenütt ugyanazon liga szerint verjék a magyar pénzt. E cél elérésére a városnak bizonyos feltételek mellett pénzverést engedélyez. Megengedi úgy a kis pénzek (denárok), mint a három és öt denáros garasok verését azzal a kikötéssel, hogy 56.000 magyar forintot fizessenek egy évre négy részletben. Minden részlet 14.000 magyar forint legyen és a bérleti év kezdete augusztus 15. A pénzlábat illetőleg a márka öt latos finom ezüstöt tartalmazzon. Amilyen kiváltságokkal a pénzverdei tisztviselők a császár területén bírnak, azokat ő is megadja. Az ezüstnek és más fémnek a kassai pénzverő szükségére való szabad vásárlását magyarországi birtokain mindenütt megengedi. Az ötödik pont szerint azt is megengedi, hogy személye és méltósága emlékezetére jó arany pénzt is lehet verni, de nem korlátlan mennyiségben, hanem csak kis számban. Ezzel a joggal a kassai pénzverő, úgy látszik, nem élt, mert Bethlennek kassai veretű aranypénze nem ismeretes. Az arany és ezüst kivitelét szigorúan tiltja. Végül a 8. pont kimondja, hogy amennyiben bárminő okból a pénzverést folytatni nem akarják, a felszerelést, amelyet leltár mellett vettek át, hiány nélkül tartoznak visszaszolgáltatni. Közvetlenül a szerződés meg-

²⁶⁷ Századok, 1910. 233. 1.

²⁶⁸ 1625. ápr. 9. EOE. VIII. 247—52.

²⁶⁹ Tört. Tár, 1886. 630. 1.

²⁷⁰ A bérleti szerződés teljes szövegét kiadta ERDY JÁNOS, Tört. Tár, 1875. 283—87. 1.

kötése után a város követeket küldött a fejedelemhez, arra kérve, hogy engedje meg, miszerint az új pénzből az öt latos márkára hat forint menjen, de a fejedelem ehhez nem járult hozzá, hanem ragaszkodott az eredeti pénzlábhhoz, vagyis az új pénz öt latos legyen és öt forint menjen belőle egy márkára. Egyben elrendelte, hogy lépjenek érintkezésbe a nagybányai pénzverőházzal és a veretendő pénzek formáját Varannay András, mint kiküldött hozza el onnan.²⁷¹

Így tehát a pénzverő városi kezelésbe került 1625. július 18.-án. Kerekes két közvetett adatból arra következtet, hogy a pénzverőt volta-képen nem maga a város bérelte, hanem szövetkezeti alapon tartották fenn és a közkereseti társaságnak tekintélyes kassai polgárok lehettek a tagjai. A pénzverő működésének megkezdéséhez természetesen első-sorban ezüstre volt szükség. A város július hó folyamán Kolmitius Jánost és Roth Gáspárt választotta Rol Jób mellé, hogy ezüstöt szerezzenek és a réz felől is tárgyaljanak. A pénzverőház felügyeletére aug. 11.-én gond-viselőket választottak Koncsik Bálint, Kolmitius János, Roth Gáspár és Kún Pál személyében. A pénzverőmester úgylátszik egyelőre Kasser Mihály volt. Neve többször szerepel ugyanis a városi jegyzőkönyvben. Augusztus 25.-én a pénzverőház prefektusai panaszkodnak ellene, augusztus 28.-án Kún Pállal együtt ezüst-szerzésre küldik, szeptember 1.-én pedig arról van szó, hogy Kasser Lengyelországba akar menni, de a tanács előbb a fejedelemmel szemben fennálló bizonyos adósságának a rendezését kívánja. Kasser megfogadta a bíró előtt, hogy adósságait ki fogja fizetni és ha kételkednek benne, zálogot is ad. Továbbra is azonban sok baj volt vele, mert szeptember 30.-án arról panaszodik a jegyzőkönyv, hogy Kasser nem tartja meg, amit fogadott, sőt mind több kárt okoz, emiatt a régi pénzverőmestereket hívták vissza, kik el is jöttek. Ezeknek ezüstjük és megfelelő eszközük is elegendő van, tehát Kassert ki kell költöztetni. Október 17.-én újabb tárgyalás folyt Kasserrel az adósság miatt, de eredmény nélkül, november 6.-án pedig a jegyzőkönyv megemlíti a fejedelem izenetét, hogy ő nem törődik a Kassertól való elvállalással, a város keze ebben a tekintetben teljesen szabad és azt fogadja fel, akit akar. Így azután a város a pénzverő technikai vezetése iránt franckensteini Heinrich Gáspárral és goslari Janus Fülöppel kötött szerződést. Heinrich Gáspár előzőleg Jägerndorfban működött. Az itteni pénzeket 1613-ban jelent meg C és P betűkből álló verdejegy, bizonyára az 1622-ben oklevélileg is említett Caspar Heinrich pénzverőmester jelzése.²⁷² Janus Fülöp pedig a következő évben (1626) nőül vette Jägerndorfban a volt brandenburgi hercegi pénzverőmester, akkor a lengyel király szolgálatában állott Prunner György leányát, Orsolya Kata-

²⁷¹ Tört. Tár, 1875. 287—88. 1.

²⁷² FRIEDENSBURG, *Schlesiens neuere Münzgeschichte* 214. 1.

lint.²⁷³ A városi jegyzőkönyv azon bejegyzéséből, hogy a „régii pénzverő-mestereket“ fogadták vissza, arra lehet esetleg következtetni, hogy ez volt az a két pénzverő, akik 1623 elején Bethlen hívására Sziléziából Kassára jöttek.

Megindult tehát most már a város bérletében a pénzverés Kassán. A nyersanyag-szerzésre érdekes adat, hogy például Oppelnből 1627 márka ort garast hoztak, mint pagamentumot.²⁷⁴ Az újonnan vert pénzek azok a jó pénzláb szerint készült C—C jegyű öt denáros garasok voltak, melyeken a címer felett korona foglal helyet, megkülönböztetésül az inflációs pénzektől. Láttuk a pénztörténet ismertetésénél, hogy a Kőrmöcbányán végzett vizsgálatok szerint eleinte némi baj volt az új pénzek fínomságával, de később ez is rendbejött. A pénzverésre vonatkozólag különben még november 6-ról ismeretes a fejedelemtől egy leirata, melyben elismeri a remediumot, azaz nem tulajdonít nagyobb jelentőséget annak, ha az öt forintos pénzláb mellett egy pár garas eltérés lenne észlelhető. Az aprópénzek (denárok) felől is intézkedik, úgy rendelvén azok verését, mint Kőrmöcbányán.²⁷⁵ Végül kijelentette, hogy csak Nagy-bányán és Kassán veret pénzt, amit be is tartott. 1625 után csak ez a két pénzverőház dolgozott.

Az új pénzek verése megindult ugyan, de az új öt latos garasok egyelőre még nem kerültek forgalomba. A városnak tehát kiadásai voltak a pénzverésre, anélkül, hogy a befektetésnek hasznát látta volna. A városi tanácsban felmerült azért a gondolat, hogy kérni fogják az első negyedévi bérösszeg elengedését. Fülöp pénzverőmester is azt tanácsolta, hogy ha az első részletet nem engedi el a fejedelem, adják vissza a bérletet. A városi tanács ilyen értelemben is határozott. Minthogy időközben a fejedelem kancellárja is sürgette a bérösszeg megfizetését, november 8.-án a bíró vezetésével küldöttség ment a fejedelemhez, az első részlet elengedését kérni. Sok disputa után Bethlen 14.000 forintból 6000 forintot elengedett és megállapodtak abban, hogy a bérlet ezután Márton napján (november 11) kezdődjék.

1625 végén következett el a rossz pénzek kiküszöbölése. A fejedelemnek december 12.-én a kassaiakhoz intézett levele szüntette meg az eddigi garasok forgalmát és rendelte el az új, öt latos pénzek forgalombahozását. Az értéktelen garasok beváltásával a kassai pénzverőt is meghízta.²⁷⁶ A fejedelem leiratával a városi tanács december 23.-án fog-

²⁷³ Az esküvői ünnepre vonatkozó nyomtatványt kiadta SZABÓ KÁROLY, *Régi Magyar Könyvtár*, II. 441. sz. Az ifjú pár említése: „Herrn Philippi Jani LL Müntz Inhabern in der königl. freyen Stadt Caschau“ és neje „Ursulae Chatherinae des Herrn Georgii Brunners fürstlichen Lichtensteinischen (Titul) Müntz Majster Tochter“. Az esküvőt 1626. febr. 16-án tartották meg Jägerndorfban.

²⁷⁴ Tört. Tár, 1891. 168—69. l.

²⁷⁵ Századok, 1910. 233. l. Tört. Tár, 1908. 116. l.

lalkozott és úgy határozott, hogy az új pénzek forgalmát csak karácsony után hirdeti ki, mert most, közvetlenül az ünnepek előtt, ennek semmi értelme sem lenne. Tényleg 1626. január 23.-án hirdették ki, hogy ettől fogva csak az új öt latos pénz érvényes.

A pénzverő belső életét nézve, amióta a város átvette a bérletet, eltűnt a korábbi prefektus, Varannay András személye. Szerepel viszont egy új alkalmazott neve, mert 1625. december 23.-án Kolmitius János kérésére a tanács a pénzverőházban való vigyázásra Friedenberger Györgyöt jelölte ki és számára fizetést is megszavazott. Majd 1626. szeptember 10.-én Roth Gáspár kérésére Kolmitius helyére ugyancsak Friedenbertet jelölték melléje a pénzverőház gondviselésére. Szintén a kassai pénzverő szolgálatában állott ezidőtájt Kuntschik vagy Kuntschig János pénzverő legény, Kuntschik Vencel freystadti polgármester fia. Atyjának a kassai tanácshoz írott leveléből ismeretes, hogy ő 1622-ben a Kunstreichnak mondott Erker Floriánhoz, a lengyel király varsói pénzverőmesteréhez ment tanulni, ahol négy évet töltött el. Most pedig a kassai pénzverőházba jött magát tökéletesíteni és ebben az ügyben íródott az említett levél.²⁷⁷ Érdekes adat az is, hogy a pénzverőház szükségére az ólmot Lengyelországból hozták. A bérösszeg fizetésével azonban állandóan baj volt. A most már 8000 forintra csökkentett első részletet 1626. november 7-ig még mindig nem fizették meg és a fejedelem erős figyelmeztetésére sem voltak hajlandók fizetni. Ekkor november 7.-én erélyes hangú levelet intézett a fejedelem a városhoz, melyben feltárta a kassai pénzverő bérletének egész ügyét, kijelentve, hogy nem ő erőszakolta azt a kassaiakra, hanem azok könyörgésére engedte át nekik, a bérösszegeből is elengedett és mégsem fizettek semmit. Most határozottan felszólítja őket, hogy tegyenek eleget fizetési kötelezettségüknek, mert különben más eszközt fog alkalmazni.²⁷⁸ A tanács kétízben is foglalkozott ezzel az átirattal, de hogy a fizetés nehezen ment, mutatja, hogy 1628-ban is adósok maradtak az árendával.

Különös eset fordult elő 1626. november 27.-én. Kiderült ugyanis, hogy Boér Ferenc ötvös, kassai polgár pénzt hamisított. Kihallgatták cselédjét, aki azt vallotta, hogy ura a letett öt pénzes garast vásárolta fel és abból vert pénzt. Két vasa volt neki és Boér kihallgatásakor nem is tagadta a vádat. Az előhozott vason poltura képe volt felismerhető, úgy látszik tehát, hogy lengyel polturákat hamisított. A tanács úgy határozott, hogy 13 ember kezességére egyelőre szabadon engedik, mert ha börtönbe teszik, híre terjed, hogy Kassán hamis pénzt vertek és a pénzben nagy válogatás lesz, ha pedig büntetlenül elengedik, a fejede-

²⁷⁶ EOE. VIII. 309—10. 1.

²⁷⁷ MIHALIK JÓZSEF, *Kassa város ötvösségének története*. Arch. Közl. XXI. 256. 1.

²⁷⁸ SZILÁGYI SÁNDOR, *Bethlen Gábor levelezése* 355. 1.

lem haragját vonják magukra. Nem tudni, végül is hogyan intézték el a kényes ügyet, jellemző azonban a határozat arra, hogy a pénzek jóhírének megvédése érdekében a tanács mily messzire el tudott menni.²⁷⁹ Az 1626-i próbaév után a város újra kibérelte a pénzverőt, de az árenda fizetésével, mint említettük, továbbra is nehézségek voltak. Ezenkívül bajok voltak Kasser Mihállyal is. Egyízben lakat leverésével hatolt be a pénzverőházba, majd család miatt emeltek vádat ellene, végül is a város megszüntetett vele minden kapcsolatot és ő Kassán boltot nyitott.

Kevés adat ismeretes az utolsó évekből. Jóformán semmi tudomásunk nincs a pénzverő belső életéről, sem a kiverésre került pénzekre vonatkozó rendelkezésekről. Pedig a pénzverés igen gazdag volt 1627-ben is. Ismeretes tallér, többszörös tallér, különböző súlyú tallércsegely, majd forint, csegelyváltozatban is, végül széles garas, garas és denár. Különös módon az 1627. évi veretek M—C jegyet viselnek liliummal vagy anélkül, míg a többi évből C—C a verdejegy. Ennek az eltérésnek az okát egyelőre nem tudjuk megmagyarázni. A bérleti szerződés előtt a Kassán vert pénzek jelzése C—M volt (Cassoviensis Moneta), a bérlet óta készült pénzeké pedig C—C (Civitas Cassoviensis). A különbséget a bérleti szerződés teljesen indokolja, de az 1627. évi veretek M—C jegyre semmi magyarázatot nem tudunk nyújtani. A pénzverő működése 1628-ban is elég virágzó volt. Főként tallér és forint került kiverésre többszörös súlyban és csegelyváltozatokban is. A garasverés, úgy látszik, szünetelt, viszont denárok maradtak fenn ezzel az évszámmal. A verdejegy C—C volt, lilium nélkül.

Írott emlék az utolsó évről elenyészően csekély. 1628. március 9.-én a tanács még mindig a bérösszeg kérdésével foglalkozott.²⁸⁰ Május 25.-én a Ruber-házat a tanács Bornemisza János vicegenerálisnak adta, mert sok adó volt rajta. Kemény Lajos és Kerekes György szerint ezúttal a pénzverés is megszűnt. Nem tudni, tényleg így történt-e a pénzverés megszűnése, mert még 1629-es évszámmal is maradtak fenn kassai veretű pénzek. De 1628-ban, úgy látszik, mégis megszűnt a pénzverés, amit bizonyít a pénzverőház leltárának az Országos Levéltárban levő eredeti példánya. Ez 1629. január 13-ról keltezte a kassai pénzverőházat, mint néhait említi.²⁸¹ Lehetséges tehát, hogy az 1629 évvel jelzett pénzeket (tallér többszörös súlyban is C—C jeggyel) még 1628-ban előre elkészített verőtüvekkel verték ki. Maga a leltár igen figyelemreméltó, mert a felsorolásból hű képet nyerünk egy korabeli pénzverő berendezéséről. Hosszú tételsorban említi meg a különböző vas formákat, mértékeket,

²⁷⁹ KERÉKES GYÖRGY, *Kassai hamispénzverő polgár*. Magy. Gazdtört. Szemle, 1901. 380. 1.

²⁸⁰ KERÉKES GYÖRGY, *Nemes Almássy István*, Klny. 135. 1.

²⁸¹ Orsz. Lev. Misc. No. 8. Montan. et Monet. Fasc. 1. B. 2068.

kalánt, horgot, medencét, üllőt, reszelőt, lapátot, fazekat, verőtöveket, mozsarakat stb. Az inventariumot Janus Fülöp pénzverő írta alá azzal a megjegyzéssel, hogy a felsorolt tárgyakat kezébe vette és a „Golyóbisok Boltba“ rakatta. Úgy látszik tehát, hogy ezidőben már valóban nem működött a kassai pénzverő. Még egy érdekes okmány maradt fenn, mely a pénzverő működésére jó világot vet. Ez Kassa város számadása a Bethlentől bérelt pénzverésről.²⁸² 1629. november 20.-án kelt e számadás, tehát Bethlen halála után és nyilván a pénzverés ügyeinek teljes lezárását jelentette. E számadás szerint Kassa város kifizetett a fejedelmek különböző összegekben 112.088 forint 87 denárt, tehát elég tekintélyes összeget.

1629. november 15-én halt meg a fejedelem. A fennálló szerződés szerint a hét magyar vármegye II. Ferdinándra szállott vissza. Alaghy Menyhért országbíró 1629. december közepén ment Kassára és azt Bornemisza János kapitánytól a többi városokkal és megyékkel együtt átvette a király nevében. Ez az aktus a kassai pénzverés ügyét minden vonatkozásban végérvényesen lezárta. A legvégső utóregző hír a kassai fejedelmi pénzverésről Kemény Lajos által közölt azon adat, hogy 1630. június 13.-án Losz János a városi tanácstól bizonyítványt kér arról, hogy jól viselte magát a „münczházban“ való szolgálatában.²⁸³ Arranévezve azonban, hogy ott milyen szolgálatot teljesített, már nem tudunk felelni.

1623 elején kezdte meg tehát a kassai pénzverő a működését és a fenti adatok szerint 1628 végén szűnt meg a munka benne. E hat éves fennállás alatt jelentős tevékenységet fejtett ki. Az első három évben csak aprópénz készült itt, csekély finomságú garas és denár, természetesen a pénzrontás jegyében. Az 1625.-i pénzügyi reform után a kassai pénzverő tevékenysége megsokszorozódott és az aprópénz mellett a tallér- és forintértékű pénzeket is verték itt igen nagy változatosságban. A reform után Bethlennek csak két pénzverőháza dolgozott, Nagybánya és Kassa. Az utóbbiban csak ezüstpénzt vertek, ezért találunk itt gazdagabb tallérverést és ez a körülmény határozza meg a kassai pénzverés jelentőségét.

A kassai pénzverő jelzése liliom és C—M (Cassoviensis Moneta), C—C és lilicm (Civitas Cassoviensis); C—C, M—C és liliom (Moneta Cassoviensis), M—C és végül csak liliom. A liliom a város címeréből vett jegy. Kiverésre került pénzek: tallér és forint, többszörös súlyban és különböző csegelyváltozatban (1626—29), ötös garas (1623—27), hármas garas (1625—27) és denár (1623, 1625—27, 1629).

Munkács. A pénzrontás idején szerepelt rövid ideig a munkácsi pénzverő. Működésére a munkácsi városi levéltárból közölt 1627. június

²⁸² Közölte KEREKES, Magy. Gazdtört. Szemle, 1901. 181. 1.

²⁸³ Arch. Ert. 1906. 56—59. 1.

2.-ről keltezett okmány szövegéből lehet következtetni, mely bizonyos örökséggel áll vonatkozásban. Megemlíti a szóbanforgó okirat, hogy korábban pénzverők jöttek volt a városba a fejedelem akaratából. Közük volt Jakobus Cejt (Zeit) is és a pénzverőknek ház kellett a pénzverde berendezéséhez. Megtetszett nekik egy épület, mely két részben Dobronyi Tamás pap, egy részben pedig Halász András tulajdona volt. A pénzverők Buday István udvarbíró segítségével megszerezték a házat, és pedig a Dobronyi $\frac{2}{3}$ részét 100 forinton, a Halász $\frac{1}{3}$ részét pedig 40 forinton váltva meg, azzal a feltétellel, hogy ha a pénzverők eltávoznak vagy meghalnak és Dobronyi gyermekei leteszik a pénzt, visszaszálljon rájuk a ház. Most arról van szó, hogy Cejt Jakab meghalt és ezért Balling János, Munkács várának főkapitánya Dobronyi Tamásné kérésére, aki a házat szeretné visszaváltani, felszólítja a város bíróját, hogy a polgárokkal együtt bizonyoságot tegyen arról, hogy a ház valóban Dobronyi őseitől maradt örökség volt és Dobronyi nem egészen jószántából vált meg tőle. E felszólításra Mucsolai Mihály, Munkács főbírája a polgári tanáccsal és az eskütt bírákkal együtt adta ki ezt a bizonyáglevelet. 1631. szeptember 1.-én még egy utólagos bejegyzés van, hogy tudniillik ha Halász András utódai ki akarnák váltani a részüket, ki kell azt nekik adni.²⁸⁴ Az okmányt közlő Lehoczky még hozzáteszi, hogy a város egyik utcáját még 80 év múlva is pénzverő utcának nevezték.

A fenti iratból tehát annyi nyilvánvaló, hogy Bethlen korában pénzverők jöttek Munkácsra és ott házat szereztek a pénzverde számára. Munkácsot egyébként az első hadjárat alkalmával 1619. őszén szállták meg Bethlen csapatai, majd a vár a nikolsburgi béke, illetve az 1622. évi soproni országgyűlés 29. és 30. t. c. határozata szerint 300.000 forint ellenében örökösen átment a fejedelem birtokába. 1623 februárjában Bethlen több napig személyesen is tartózkodott a munkácsi várban, mely különben egészen haláláig uralma alatt állott.²⁸⁵ Magukról a Munkácson vert pénzekekről három forrásadatunk is van. Először Abaúj megye jegyzőkönyvében találunk bejegyzést 1624. (december 9.-én, mely a kassai, munkácsi és nagybányai öt pénzes garasok elfogadását kötelezővé teszi.²⁸⁶ Hasonló intézkedést olvashatunk Kassa város jegyzőkönyvében is, ugyanez év december 18.-án.²⁸⁷ Végül Kassa város jegyzőkönyve 1625. április 15.-én megismétli ezt a rendelkezést.²⁸⁸ Annyi kétségtelen, hogy a pénzrontás idején vert inflációs pénzről van szó, mégpedig ötös garasról. Ezen a nyomon továbbhaladva, a munkácsi pénzverő termékeit csakis az M—M jegyű 1624. évi veretű széles garasokban ismerhetjük fel. E

²⁸⁴ LEHÓCZKY TIVADAR, *A munkácsi pénzverde*. Arch. Ért. 1902. 316—322. 1.

²⁸⁵ BALOGH JÁNOS, *Munkács-Vár története*. 490. 1.

²⁸⁶ Magy Gazdtört. Szemle, 1902. 252. 1. Num. Adattár 23. sz.

²⁸⁷ Századok, 1910. 233. 1.

²⁸⁸ Tört. Tár, 1908. 112. 1.

pénzek tipikus pénzrontási veretek és valószínűleg a fejedelem külön engedélye alapján készültek. Esetleg a császár elleni második hadjárat következtében előállott pénzszükséglet magyarázza e pénzverő berendezését. Működése azonban rövidéletű volt.²⁸⁹ A munkácsi pénzverő jelzése M—M (Moneta Munkácsiensis) és kiverésre került pénzfaj: széles garas (1624).

Oppeln és Ratibor. E sziléziai hercegségeket az első hadjárat után a nikolsburgi békében (1622. I. 6.) kapta meg Bethlen, címük, jelvényük és minden kiváltság, többek között a pénzverési jog használatával együtt. A fejedelem 1622. ápr. 4.-én indította útnak Tatay György és Marossy András követeit, ellátva őket gazdasági utasításokkal, sőt sok rezet is küldött, hogy pénzverési jogát érvényesítve, garasokat veressen belőle. A sziléziai rendek 1622. május 30.-ra hívtak össze országgyűlést, melyen Bethlent a szokott ünnepélyességgel beiktatták a két hercegség birtokába. Bethlen 1623. augusztusában újabb hadjáratra indult a császár ellen, aki nyomban felhasználta az alkalmat e két hercegség visszavételére. A sziléziai rendek október 23.-án már újból a császárnak esküdtek hűséget. A november 28.-i fegyverszünet sem juttatta vissza Bethlennek ezeket a területeket, melyekről az 1624. május 8.-i bécsi békében végleg le kellett mondania. Csak a hercegségek címeit tarthatta meg, melyet azután haláláig használt is.²⁹⁰

Bethlen koráig e két hercegség területén nem vertek pénzt. Bethlen viszont úgy Oppelnben, mint Ratiborban egyaránt veretett és pénzverő-mestere Zwirner Balthasar volt, a pénzrontás korának leghírhedtebb alakja. Zwirner neve elsőízben 1620-ban tűnt fel, mint a morva rendek pénzverőmestere, majd az olmützi császári kipper-verdét vezette, most 1622-ben pedig Oels, Oppeln, Ratibor és Neisse verdéket bérelte. 1623-ban rábízták a pozsonyi, bécsi, morva és sziléziai verdéket is. Ezekben kifejtett káros tevékenységét a pénzrontásról szóló fejezetben részletesen ismertettük.²⁹¹ 1622—23 években folyt itt pénzverés Bethlen részére, de az oppelni és ratibori vereteket nem lehet különválasztani. Sokfajta pénz készült itt, melyek részint a korábbi sziléziai pénzfajok folytatásai (dutka, 24 kr., 3 kr., 2 kr.), részint magyar, illetve erdélyi pénzfajok (széles garas és denár), végül pedig értékpénzek (kettős tallércsegely, forintsegely). Ezek közül kettő emelkedett ki jelentőségben. Egyik a 24 krajcáros, mely nagy tömegben készült s a leggyakoribb és egyben a legrosszabb pénzfajta volt. Errenézve kérték 1624-ben a rendek a császár intézkedését, hogy a beváltásnál a többivel egyformán kezelje

²⁸⁹ HUSZÁR LAJOS, *A munkácsi pénzverő*. 303—317. 1.

²⁹⁰ VERESS ENDRE, *Bethlen Gábor, mint Oppeln és Ratibor hercege*. Erdélyi Múzeum, 1897. 213—22. 1.

²⁹¹ Életét és működését kimerítően ismerteti FRIEDENSBURG, *Schlesiens neuere Münzgeschichte* c. művében.

ezeket is, mert különben azoknak, kik forgalmi idejük alatt elfogadták, igen nagy káruk lenne.²⁹² Dewerdeck is e pénzek hátlapját az összes sziléziai veretek között a legsilányabbnak tartja.²⁹³ Másik pénzfaj a széles vagy ötös garas volt, mely ellen szintén rengeteg panasz merült fel. Idézhetjük többek között Georg Krauss krónikáját, melyben panaszolva említi, hogy a garasok és kispénzek sorában az oppelni veretek voltak a legrosszabbak.²⁹⁴ Nem csodálható mindez, tudva, hogy Zwirner Balthasar állott a sziléziai pénzverés élén. Bethlen sziléziai veretű pénzein a verdejegy BZ (Balthasar Zwirner) vagy két keresztbehelyezett tőr. A kiverésre került pénzfajok: forintcsegely (1623), 24 kr. (1623), dutkacsegely (1623), dutka (1622, 1623), széles garas (1622—23), garascsegely (1623), 3 kr. (1622—23), 2 kr. (1622) és denár (1622—23). A jegy nélküli veretek közül típusbeli egyezés következtében ide sorolható: kéttalléros csegely (1622), másfél forintos csegely (1623).

Bizonytalan. Említettük a harmadik korszak tallérvereteinek ismeretetésénél, hogy fennmaradt Bethlennek egy 1629-ben vert tallérja H—L betűkből és a betűk közt egy kampós rúdból álló pénzverőjeggyel. Előfordul ez a veret kétszeres tallérsúlyban, négyforintos csegely formában és forintveretben is. Kimutattuk azt is, hogy e jelzést Hans Lorenz tescheni pénzverőmester jelzésével lehet összefüggésbe hozni, de arra nem tudunk felelni, hogy miképen került az ő jegye Bethlen tallérjára. Maguk a veretek az egykorú kassai tallérokkal mutatnak stiláris rokonságot, de nem tudjuk, hogy ezek Kassán készültek-e vagy Teschenben, illetve általában helyes-e az a feltevés, mely Hans Lorenz jelzését látja a kérdéses verdejegyben.

Trencsén. Az állítólagos trencsényi pénzveréssel részletesen foglalkoztunk a pénzrontási események tárgyalása kapcsán. Egyetlen írott forrás utal erre, mely megemlíti, hogy János György szász választó, Frigyes cseh király hadvezérének emberei, saját levele és Bethlen ajánlásával érkező hivatalnokai Unsinn Tóbiás „aerarii militaris praefectus“ vezetése alatt 1621. szeptember 7.-én jelezték indulásukat. Fel vannak szerelve mindenféle, a pénzveréshez szükséges eszközzel és Trencsén város elhatározta, hogy az egykori Popiel-házat, a későbbi jezsuita konventust adja a rendelkezésükre. A vendégek megjöttek és berendezkedtek, de másféléves itteni tartózkodásukról emlék nem maradt. Úgy látszik, hogy részben Bethlen második hadjárata idején, az akkor kitört pestis hírére tüntek el.²⁹⁵ János György egyébként a brandenburgi választó fia

²⁹² FRIEDENSBURG i. m. 190—93. l.

²⁹³ M. G. DEWERDECK, *Silesia Numismatica*. 1711. 504—09. l.

²⁹⁴ *Siebenb. Chronik* I. 74. l.

²⁹⁵ ERNYEY JÓZSEF, *Pénzverési kísérlet Trencsénben*. Num. Közl. XXXVI—XXXVII. 97. l.

volt és a harminc éves háború elején Bethlen szövetségese. Mint ilyen jött hozzá 8—9000 főnyi seregével, midőn helyzete Csehországban érezhetően nehezedni kezdett. Esetleges pénzverésükről semmi más adat nincsen. Ha működött is ez a pénzverő, csak a táborban levő katonák szükségleteire szolgálhatott, tehát csak valamilyen idegen pénz készülhetett itt. Mindez azonban csak feltevés az idézett szükségzavú forrás alapján és semmilyen tárgyi emlékekkel nem rendelkezünk az állítólagos trencséni pénzverésre nézve.

Az egyes pénzverdékben kivetrt pénzfajok

A táblázatok használatára vonatkozólag meg kell jegyezni, hogy a függőleges vonások pénzverőjeggyel ellátott éremfajt jelölnek, a kereszt pedig a verdejegy nélküli példányokat jelzi, melyek azonban egyéb bizonyítékok alapján az illető verde vereteinek tekinthetők. Ez a magyarázata annak, hogy egyik-másik évjáratban mindkét jelzés szerepel.

I. korszak (1613—1620)

	Szeben	Kolozsvár						Gyulaféhérvár			
	✕	III						CM	A—I		
	14 15	13	14	15	16	17	18	19	18	19	20
Tizes arany					×						
Ötös arany					×						
Kettős arany											
Dukát									×		×
Negyed arany											
Tallér					×						
Forint											
Garas csegely						×					
Garas						×					
Denar											

II. korszak (1620—1625)

	Gyulafehérvár			Körmöc			Nagybánya					Szilézia		Kassa		Munkács					
	A—I			K—B			N—B						BZ	C—M 	C—M	M—M					
	é.n.	20	21	22	20	21	22	20	21	22	23	24	25	22	22	23	23	24	24	25	24
Tizes arany . . .																					
Ötös arany . . .																					
Dukát																					
Negyed arany . . .																					
Kettős tallér csegely															×						
Kettős tallér . . .																					
Tallér																					
Másfél forintos csegely .																					
Forint csegely . . .																					
Forint																					
24 kr.																					
Dutka csegely . . .																					
Dutka																					
Széles garas . . .																					
Garas csegely . . .																					
3 kr.																					
2 kr.																					
Vastagveretű denár																					
Denár																					
Obulus																					

III. korszak (1625—1629)

	Nagybánya				K a s s a				?					
	N—B				C—C 	C—C	M—C 	M—C 	H—L 					
	25	26	27	28	29	25	26	27	28	29	27	27	27	29
Tizes arany														
Négyes arany														
Hármas arany														
Kettős arany			×	×										
Dukát														
Negyed arany														
Négy talléros csegely . . .														
3 1/2 talléros csegely . . .														
Három talléros csegely . . .														
2 1/2 talléros csegely . . .														
Két talléros csegely														
1 1/2 talléros csegely														
Négyes tallér														
Hármas tallér														
Kettős tallér														
1 1/2 tallér														
Tallér														
Négy forintos csegely . . .														
Három forintos csegely . . .														
Két forintos csegely														
Két forint														
Forint														
Széles garas														
Garas	×													
Denár														

A pénzek leírása

A következő corpus-szerű összeállításban Bethlen pénzeinek típusok szerinti leírását adjuk. Nem terjeszkedtünk ki minden apró bélyegváltozat ismertetésére, egyrészt mert ez Resch közkézen forgó művében megtalálható, másrészt pedig több számottevő nagy gyűjtemény anyaga jelenleg hozzáférhetetlen. Egyébként is azonban a pénztörténet szempontjából az apró bélyegváltozatoknak nincs különösebb jelentőségük. Így a következő összeállításnál azt az elvet tartottuk szem előtt, hogy külön típusnak tekintettünk minden olyan érmet, mely a pénzverőjegyet, feliratokat és éremképet illetőleg *lényeges* különbséget tüntet fel. A lényeges jelző ez esetben azt fejezi ki, hogy az illető pénzdaraboknak eltérő vonásai nem egyszerűen a bélyegvéső tévedései vagy az azonos típusról föbb példányban készült verőtövek esetleges különbségei, hanem tudatos változtatások, melyeknek bizonyos pénztörténeti jelentősége is van. Példával illusztrálva: nem helyeztünk súlyt az olyan körirat-változatokra, melyekben a princeps előfordulása *princ*, *prin* vagy *pri* a rendelkezésre álló tér nagysága szerint, sem pedig a pontozás sokféle variációjára, viszont annál inkább szem előtt tartottuk a feliratokban a fejedelmi címzés formuláját, mert ennek különböző felhasználásai nem a véletlen esetlegességéből eredtek. Egyszóval tehát csak típusokat nyújtunk, de minden pénzverde vereteit külön típusnak vettük és minden típus után közvetlenül felsoroltuk azokat az évszámokat, amelyekben az illető éremfajt verték. Könnyebb áttekintés céljából az egyes típusváltozatoknál mindjárt a megnevezés után zárjelben feltűntettük pár szóval azon lényeges jellemző vonásokat, melyek az illető érmet a többi hasonló verettől megkülönböztetik és részére az önálló típus jellegét nyújtják. Pénztörténeti tanulmányról lévén szó, a típusok szerinti corpus teljesen elegendő anyagot nyújt. A végletekig menő bélyegváltozatok feltűntetése inkább a gyűjtő érdeklődési körébe tartozik és soha sem lehet tökéletes. A leírásoknál alkalmazott rövidítések közül *MTM* az Országos Magyar Történeti Múzeum Éremtárát jelenti, míg *Resch* az

erdélyi érmek közismert összefoglaló művére utal. A sorrendet illetőleg előbb az aranypénzek, majd az ezüst veretek következnek értékszerinti sorrendben és az egyes pénzfajokon belül előbb a jelzés nélküli veretek, majd a különböző verdejeggyel ellátott típusok.²⁹⁶

*** 1. Tizes arany j. n. (kolozsvári veret).**

E) GAB : BETLEN D : G : P : TRAN : PART : REG : HVN : DO : ET SI : CO :
Mellkép b. vértben, forgós kalppal.

H) DNS : ILLVM : MEA ET SALVS MEA OVEM TIMEBO. 16. 16.

Felhőből kinyuló kar karddal átszúrt koronát tart. Szalagon „CONSILIO FIRMATA DEI“.

1616 MTM Resch 12.

*** 2. Tizes arany AI (hátlapon erdélyi címer).**

E) GABRIEL · BETH · D : G · PR — IN · TRAN

Mellkép j. vértben, köpenyvel és forgós kalppal.

H) PAR ♣ REG ♣ HVNG ♣ DOM ♣ ET ♣ SICVL ♣ COM ♣ 1619 *

Két oroszán által tartott korona alatt közepén sima pajzsban a sárkány által övezett Bethlen címer, két oldalt kartusban az erdélyi címer elemei.
Lent közepén A. I.

1619 MTM Resch 25.

*** 3. Tizes arany A—I (hátlapon négyrésztű címer).**

E) GABRIEL · D : G · ELECTVS · HVNG — ARIAE · DALMA

Mellkép, mint 2-nél.

H) * CRO · SCLA · C : REX · TRAN · PRINC · ET · SIC · CVM · 16 · 20 *

Korona alatt kartusok között négyrésztű magyar — erdélyi címer, szív-pajzsban Bethlen címer. Oldalt lent A—I.

1620 MTM Resch 38.

*** 4. Tizes arany K—B.**

E) GABRIEL · D ♦ G ♦ EL ♦ HVNGARIAE ♦ DAL ♦ CR — SCL ♦ REX ☉

Mellkép j. díszes vértben, jobbában jogar. A körirat betűi közt a magyar címer és Mária Jézussal.

H) ♦ TRANS ♦ PRINCEPS ♦ ET ♦ SICVLOR ♦ COM ♦ 1621 ♦

Korona alatt kartusok között négyrésztű magyar — erdélyi címer, szív-pajzsban Bethlen címer. Oldalt lent K—B.

1621 MTM Resch 61—62. pótlék 61 A.

1622 Debrecen, Déri M., Kolozsvár ENM. Resch.

*** 5. Tizes arany N—B (kalpag nélküli mellkép, rendes címerpajzs).**

E) GABRIEL · D : G · SA · RO : IM ET TRANSSYL : PRINCEPS *

Mellkép j. vértben, köpenyvel. Oldalt balról 1622.

H) PAR · RE · HVN · DO : SIC · CO · AC · OPOL · RATIB · DVX

Korona alatt kartusok közt négyrésztű oppelni — ratibori — erdélyi címer. Szív-pajzsban Bethlen címer. Oldalt N—B.

1622 MTM Resch 156.

²⁹⁶ A csillaggal jelzett típusok elő- vagy hátlapja, illetőleg mindkét oldala a képes táblákon ábrázolva van.

*** 6. Tizes arany N—B (mellkép alatt W, ovális címer).**

E) GAB · D : G · SA · RO · IM : — · ET · TRAN · PRINC · ☼
Mellkép j. vértben, köpennyel. Mellkép alatt W jelzés.

H) PAR · REG · HVN · DOM · SI · CO : OP · RAT · DVX · 1628

Korona alatt kartusok közt ovális pajzsban négyrésztű oppelni — ratibori — erdélyi címer. Szívpajzsban Bethlen címer. Lent oldalt N—B.

1628 MTM Resch 444.

*** 7. Tizes arany N—B (mellkép kalpaggal, ovális címer).**

E) GAB · D : G · SA · RO · IM ET — · TRAN · PRIN :

Mellkép j. vértben, forgós kalpaggal, jobbában jogar.

H) Felirat és éremkép mint 6-nál.

1628 MTM Resch 443.

*** 8. Tizes arany N—B (mellkép kalpaggal, egyenes oldalú címer).**

E) GAB · D : G · SA · RO · IM · ET — · TRAN · PRINC ·

Mellkép mint 7-nél.

H) · PAR · REG · HVN · DOM · SIC · CO : OP · RAT · DVX · 1628 ·

Korona alatt kartusok közt egyenesoldalú pajzsban négyrésztű oppelni — ratibori — erdélyi címer. Szívpajzsban Bethlen címer. Oldalt közepén N—B

1628 MTM Resch 442.

*** 9. Tizes arany N—B (elő- és hátlapon rajzbeli eltérések).**

E) GABRIEL D : G · SA · RO · IMP : — · ET · TRAN · PRIN :

Mellkép j. díszes vértben, forgós kalpaggal, jobbában jogar.

H) · PAR · REG · HVN · DOM · SIC · CO : OP · RAT · DVX · 1628 ·

Korona alatt kartusok közt egyenes oldalú négyrésztű pajzsban oppelni — ratibori — erdélyi címer. Szívpajzsban Bethlen címer. Oldalt lent N—B

1628 MTM Resch pótlék 442 A.

10. Ötös arany j. n. (kolozsvári veret).

E) 1. sz. tizes arany bélyegével.

H) 1. sz. tizes arany bélyegével.

1616 MTM Resch. —

11. Ötös arany N—B (? Resch rövid leírása nem említ verdejegyet).

E) GAB · D : G · SAC · RO · IM · — · ET · TRAN · PRIN

Mellkép j. fedetlen fővel.

H) PRINCEPS TRANS SYL · ET · SICVL · COMES · 1622 ·

Korona alatt négyrésztű magyar — erdélyi címer.

1622 Resch pótlék 156 A.

12. Négyes arany N—B.

E) 13. sz. hármas arany bélyegével.

H) 13. sz. hármas arany bélyegével.

1627 Resch pótlék 380 A.

*** 13. Hármas arany N—B.**

E) · GAB · D : G · SA · RO · IM · — · ET · TRAN · PRIN

Mellkép j. fedetlen fővel, vértben, köpennyel.

H) PAR · REG · HVN · DO · SI · CO : OP · RAT · DVX · 1627

Korona alatt kartusok közt négyrésztű pajzsban oppelni — ratibori — er-

délyi címer. Oldalt középen N—B.
1627 Wien Münzkabinet. Resch 380.

* 14. Kettős arany,

E) GA : BET : — D : G : PT :

Mellkép j. vértben forgós kalppal.

H) PA : RE : HVN : DO — ET SI : CO : 1613

Koronázott sárkány által övezett Bethlen címer. Lent

1613 Resch 1.

1615 Resch pótlék 9 A.

* 15. Kettős arany j. n. (nagybányai veret).

E) GAB · D · G · SA · RO · I — · ET · TRAN · PRIN

Mellkép j. fedetlen fővel, vértben, köpennyel.

H) · PAR · R · HVN · DO · SI · — · CO · OP · R · DVX · 1628 ·

Mária, jobbján Jézussal sugárkörben. Lent kartusok közt ovális pajzsban kétrészü magyar címer.

1627 Resch pótlék 382 A.

1628 MTM Resch 445.

* 16. Dukát j. n. (gyulafehérvári veret).

E) GABRIEL · BETLEN · DG PRIN TRANSILVANI *

Mellkép j. vértben, köpennyel és forgós kalppal.

H) PAR · RE · HVN · DOM · ET · SIC · CO · 1618 ·

Korona alatt kartusok közt ovális pajzsban Bethlen címer.

1618 MTM Resch 24.

* 17. Dukát j. n. (gyulafehérvári veret, mellkép és címer eltérő).

E) GABRIEL · D : G · PRI : — TRANSY ·

Mellkép j. vértben, köpennyel és forgós kalppal.

H) · PAR · RE · HVNG · DOM · ET · SIC · CO · 1620 ·

Korona alatt kartusok közt ovális pajzsban családi címer.

1620 MTM Resch 41.

* 18. Dukát

E) GA · BET · D · — G · P · T ·

Mellkép j. vértben, forgós kalppal.

H) PAR · RE · HV · DO · ET · SI · CO · 1615

Koronázott sárkány által övezett pajzsban Bethlen címer.

1615 MTM Resch 11.

* 19. Dukát (hátlapon jelmondatos körirat).

E) GA : BET : D : G : P : T : P : R : H : D : ET SI : CO

Mellkép j. forgós kalppal.

H) DEI DON : E : NE — QUIS GLOR : 1614 ·

Koronázott sárkány által övezett pajzsban Bethlen címer. Lent a körirat

betűi között

1614 MTM Resch 4—5.

20. Dukát (hibrid veret).

E) 19. sz. dukát bélyegével.

H) PA : RE : HVN : DO — ET SI : CO 1613

Címer mint 21-nél.

1613 Resch 3.

*** 21. Dukát (nagyobb mellkép).**

E) GA : BET : D : — G : P : T :

Mellkép j. vértben, forgós kalpaggal.

H) PAR : RE : HV : DO — ET SI : CO : 1614

Korona alatt sárkány által övezett pajzson Bethlen címer. Lent körirat

betűi között

1613 Resch 2.

1614 MTM Resch 6—7 pótlék 7 A—B.

1615 MTM Resch 9—10.

1616 MTM Resch 13—15. pótlék 15 A.

1618 MTM Resch 22—23.

*** 22. Dukát A—I.**

E) GABRIEL · BET · D · G — P · TRAN

Mellkép j. vértben köpennyel, forgós kalpaggal.

H) PAR · RE · HVN · DOM · ET · SIC · CO · 16 · 19

Korona alatt kartusok közt ovális pajzsban Bethlen címer. Oldalt lent A—I.

1619 MTM Resch 27—27 A.

*** 23. Dukát A—I (előlapi körirat eltérő).**

E) GABRIEL · D : G : PR — IN · TRAN

Mellkép j. mint 22-nél.

H) PAR · RE · HVN · DOM · ET · SIC · CO 1619

Éremkép mint 22-nél.

1619 MTM Resch 26.

1620 MTM Resch 39.

*** 24. Dukát A—I (verdejegy előlapon).**

E) GABRIEL · D · G · PR — IN TRAN

Mellkép, mint 22-nél. Oldalt A—I.

H) PAR · RE · HVNG · DOM · ET · SIC · COM · 1620

Éremkép mint 22-nél. Verdejegy nélkül.

1620 MTM Resch 40.

*** 25. Dukát A—I || A—I (verdejegy mindkét oldalon).**

E) GABRIEL · D : G · PR — IN · TRAN

Mellkép, mint 22-nél. Oldalt A—I.

H) PAR · RE · HVN · DOM · SIC · CO · 16 · 20

Éremkép, mint 22-nél. Oldalt A—I.

1620 MTM Resch. —

*** 26. Dukát A—I (négyrészű címer, 1620—21 években készülhetett).**

E) GABRIEL · DG · ELEC — HVN · DAL

Mellkép, mint 22-nél. Oldalt A—I.

H) CRO · SCL · C · REX · TRAN · PRIN · S · C

Korona alatt kartusok közt négyrésztű pajzsban magyar — erdélyi címer.
Szívpajzsban Bethlen címer.

é. n. MTM Resch 521—522.

*** 27. Dukát A—I (eltérő mellkép és körirat).**

E) GAB · D : G · SAC · ROM · IM · ET · TRAN · PRI · PAR

Mellkép j. díszes vértben, fedetlen fővel, jobbjában jogar. Oldalt 16—22.

H) REG · HVN · DOM · SIC · CO · AC · OPOL · RATIB · DVX

Korona alatt kartusok közt ovális négyrésztű pajzsban oppelni — ratibori
— erdélyi címer. Szívpajzsban Bethlen címer. Oldalt fent A—I.

1622 MTM Resch 162.

*** 28. Dukát K—B.**

E) GAB · D · G · EL · HV · — · DA · CR · SC · REX ·

Mellkép j. díszes vértben, fedetlen fővel, jobbjában jogar. Oldalt K—B.

H) TRANS · PR · ET · — · SIC · COM · 1620

Félhold felett párnán ülő Mária, jobbján Jézus. Lent koronázott kétrésztű
magyar címer.

1620 MTM Resch 42—46.

1621 MTM Resch 63—74 A., pótlék 67 A.

1622 MTM Resch 157—158.

*** 29. Dukát N—B (durvább rajzú Madonna).**

E) GAB · D : G · EL · HVN · — · DA · CR · SC · REX ·

Mellkép j. fedetlen fővel, vértben, köpennyel.

H) · PRIN · TRAN · ET — · SIC · COM · 1621 ·

Félholdon Mária, balján Jézussal. Lent koronázott kétrésztű magyar címer.
Oldalt N—B.

1621 MTM Resch 78.

*** 30. Dukát N—B (eltérő mellkép és Madonna).**

E) GAB · D : G · EL · HVN · — · DA · CR · SC · REX ☼

Mellkép j. fedetlen fővel, vértben, köpennyel.

H) PRIN · TRANSYL · ET — · SIC · COMES · 1621 ·

Mária félholdon díszes ruhában, jobbján Jézus. Lent koronázott kétrésztű
magyar címer. Oldalt N—B.

1621 MTM Resch 75—77.

1622 MTM Resch 159—161.

*** 31. Dukát N—B (eltérő mellkép és Madonna).**

E) GAB · D : G · EL · HVN — · DA · CR · S · REX ☼

Mellkép j. fedetlen fővel, vértben, köpennyel.

H) PRIN · TRAN · ET · — · SI · COMES · 1623 ☼

Mária díszes ruhában, jobbján Jézussal félholdon. Lent koronázott két-
résztű magyar címer. Oldalt N—B.

1623 MTM Resch 199.

*** 32. Dukát N—B (eltérő elő- és hátlapi körirat).**

E) GAB · D : G · S · R · I · ET — · TRAN · PRIN ☼

- Mellkép mint 31-nél.
 H) PA · R · HUN · DO · SI · CO · . . . OP · RA · DVX · 1623
 Éremkép mint 31-nél.
 1623 MTM Resch 197—198. pótlék 197 A.
 1624 MTM Resch 259—260. pótlék 259 A—C.
 1625 MTM Resch 282—285. pótlék 282 A.
 1626 MTM Resch 318—321.
 1627 MTM Resch 381.
- * 33. Dukát N—B (Madonna sugarak közt).**
 E) GAB · D · G · SA · RO · IM — · ET · TRAN · PRIN ☩
 Mellkép, mint 31-nél.
 H) PAR · R · HVN · DO · SI · CO — OP · RAT · DVX · 1627
 Mária, balján Jézussal sugarak között. Lent kartusok között ovális pajzsban kétrészi magyar címer. Egészen lent a címer mellett N—B.
 1627 MTM Resch 382.
 1628 MTM Resch 446—449.
 1629 MTM Resch 497—502. pótlék 498 A.
- * 34. Negyedarany j. n. (nagybányai veret).**
 E) GAB · D · G · SA · RO · IM · ET · TRAN · PRI
 Korona alatt kartusok között ovális pajzsban kétrészi magyar címer.
 H) PATRONA · HUNGARIAE 1627 ☩
 Mária, balján Jézussal félholdon sugárkörben.
 1627 MTM (0.85 g). Resch 384 A.
- * 35. Negyedarany vastagveretben j. n. (nagybányai veret).**
 E) 34. sz. bélyegével.
 H) 34. sz. bélyegével.
 1627 Resch 383 (3.4 g).
- * 36. Negyedarany A—I (denárbélyeg).**
 E) GABRIEL · BETH · D · G · PRIN · TRAN · ☩
 Kartusok között ovális pajzsban az erdélyi címer.
 H) · PATRONA HUNGARIAE 1619 ·
 Mária, balján Jézussal félholdon. Oldalt A—I.
 1619 Nagyszében, Bruckenthal Mus. Resch 28.
 1620 Resch 47.
- * 37. Negyedarany N—B (denárbélyeg).**
 E) GAB · D · G · EL · HUN · CR · DA · SCLA · RE +
 Hajlított oldalú pajzsban kétrészi magyar címer. Címer felett * oldalt N—B
 H) TRA · PRIN · ET · SI · CO · 1622 ·
 Mária, jobbján Jézussal félholdon.
 1621 Debrecen, Déri Múzeum. Resch —
 1622 MTM (0.88 g), Resch 163.
- * 38. Negyedarany N—B (denárbélyeg, eltérő köriratok).**
 E) GAB · DG · S · R · I · ET · TRAN · PRIN *
 Éremkép. mint 37-nél.

- H) PA · R · HV · D · SI · CO : OP · RA · D : 623
 Éremkép mint 37-nél.
 1623 MTM (0.88 g), Resch 200.
 1624 MTM (0.88 g), Resch 261.
- * 39. Negyedarany N—B (denárbélyeg, címer felett korona).**
 E) GAB · DG · SA · RO · IM · ET · TRAN · PR
 Korona alatt hajlított oldalú pajzsban kétrés�ű magyar címer. Oldalt N—B
 H) PAR · R HV · DO · SI · C OP · R · DV · 1627
 Mária, jobbján Jézussal félholdon.
 1626 Resch 322
 1627 MTM (0.88 g), Resch 384 B.
 1628 MTM (0.88 g), Resch 449 A.
- 40. Negyedarany vastagveretben N—B (denárbélyeg).**
 E) 39. sz. bélyegével.
 H) 39. sz. bélyegével.
 1627 Resch 384 (3.4 g).
- * 41. Négytalléros csegely C—C.**
 E) : GABR · D : G · SA · R · IMP · ET · TRANS · PRINCEPS : ✱
 Mellkép j. fedetlen fővel, díszes vértben, jobbában jogar.
 H) ✱ PAR · RE · HVN · DNS · SI · CO · OP · RATIB · DVX 16 · 26 ✱
 Korona alatt kartusok között pajzsban négyrés�ű magyar — erdélyi címer, szív-pajzsban Bethlen címer. Oldalt lent C—C.
 1626 Budapest Schmidt Béla gyűjt. (116.05 g), Resch 323.
- * 42. Három és féltalléros csegely, M—C.**
 E) 41. sz. típusa.
 H) + PAR · RE · HVN · DNS · SI · CO · OP · RATIB · DVX · 1627 ·
 Éremkép mint 41-nél, de oldalt fent M—C.
 1627 MTM (96.16 g), Resch —, Horsky-gyűjt. Kat. 5293. sz.
- 43. Háromtalléros csegely, liliom és M—C.**
 E) 45. sz. típusa.
 H) 45. sz. típusa.
 1627 Resch pótlék 384 F.
- * 44. Háromtalléros csegely, C—C.**
 E) 41. sz. típusa.
 H) ✚ PAR · RE · HVN · DNS · SI · CO · OP · RATIB · DVX · 16 · 28 ✚ ·
 Éremkép, mint 41-nél, de oldalt fent C—C.
 1628 MTM (86.44 g), Resch 451.
 1629 MTM (87.58, 86.64 g), Resch 503, pótlék 503 A.
- * 45. Két és féltalléros csegely, liliom és M—C.**
 E) + GABR · D · G · SA · R · IMP · ET — TRANS · RPINCEPS +
 Mellkép mint 41-nél, de lent a körirat betűi közötti kartusok közt kis pajzsban liliom.
 H) + PAR · RE · HVN · DNS · SI · CO · OP · RATI · DVX · 16 · 27 +
 Éremkép, mint 41-nél, de oldalt fent M—C.
 1627 MTM (71.28 g), Resch 384 C.

- 46. Két és féltalléros csegely C—C.**
 E) 41. sz. típusa.
 H) 44. típusa.
 1628 MTM (71.5, 71.60 g), Resch 452—53.
- * 47. Kéttalléros csegely, j. n. (sziléziai veret).**
 E) GABRIEL · D · G · SA · RO · IM · ET · TRANS · SYL · PRINCEPS ✱
 Mellkép j. fedetlen fővel, vértben.
 H) PAR · RE · HVN · DO · SIC · CO · AC · OPOL · RA · DVX
 Korona alatt kartusok közt négyrésztű pajzsban oppelni — ratibori — erdélyi címer. Szívpajzsban Bethlen címer. Oldalt lent 2—2.
 1622 MTM Friedensburg, Schlesiens Münzen 34. t. 2906. sz. Resch. —
- 48. Kéttalléros csegely C—C (verdejegy lent).**
 E) 41. sz. típusa.
 H) 41. sz. típusa.
 1626 Resch 323 A (58 g), pótlék 323 A.
- 49. Kéttalléros csegely C—C (verdejegy fent).**
 E) 41. sz. típusa.
 H) 44. sz. típusa.
 1628 MTM (57.27, 57.18 g), Resch 454—56.
 1629 MTM (57.58 g), Resch 504.
- 50. Kéttalléros csegely, M—C.**
 E) 41. sz. típusa.
 H) 42. sz. típusa.
 1627 MTM (55.15 g), Resch 390.
- 51. Kéttalléros csegely, lilium és M—C.**
 E) 45. sz. típusa.
 H) 45. sz. típusa.
 1627 MTM (8 db. 56.20—57.28 g. közt), Resch 384 D—389, pótlék 384 E.
- 52. Egy és féltalléros csegely C—C.**
 E) 41. sz. típusa.
 H) 41. sz. típusa.
 1628 Resch 458 (43 g).
- 53. Egy és féltalléros csegely, lilium és M—C.**
 E) 45. sz. típusa.
 H) 45. sz. típusa.
 1627 MTM (42.53 g), Resch 392, pótlék 392 A.
- * 54. Négyeszeres tallér C—C (verdejegy fent).**
 E) + GABR + D + G + SA + R + IMP + ET + TRANS + PRINCEPS +
 Mellkép j. fedetlen fővel, díszes vértben, jobbában jogar.
 H) + PAR · RE · HVN · DNS · SI · CO · OP · RATIB · DVX · 16 · 28 +
 Korona alatt kartusok közt pajzsban négyrésztű magyar — erdélyi címer. Szívpajzsban Bethlen címer. Oldalt fent C—C.
 1628 MTM (114.08 g) Resch 450.
- 55. Háromszoros tallér, lilium és M—C.**
 E) 61. sz. típusa.

H) 61. sz. típusa.
1627 Resch pótlék 390 A.

56. Háromszoros tallér, C—C (verdejegy fent).

E) 54. sz. típusa.

H) 54. sz. típusa.

1628 Budapest, Schmidt Béla gyűjt. (81.80 g), Resch 450 A., pótlék 450 A—B.
1629 MTM (85.95 g), Resch —

*** 57. Kétszeres tallér K—B.**

E) GABRIEL — D ♦ G ♦ EL ♦ HVNGARIAE ♦ DAL ♦ CR ♦ — SCL ♦ REX ☉
Mellkép j. fedetlen fővel, díszes vértben, jobbjában jogar. Körirat betűi közt magyar címer és Mária Jézussal.

H) ♦ TRANS ♦ PRINCEPS ♦ ET ♦ SICVLOR ♦ COM ♦ 1621 ♦

Korona alatt kartusok közt pajzsban négyrészű magyar — erdélyi címer, szív-pajzsban Bethlen címer. Oldalt lent K—B.

1621 MTM (55.93 g), Resch 79—80.

*** 58. Kétszeres tallér N—B.**

E) GABRIEL — D : G EL · HVN : DAL : CRO : — SCL : REX · ☼
Éremkép mint 57-nél.

H) · PRIN : TRANSYL : ET · SICVL : COMES · 1622 ·

Éremkép mint 57-nél, de oldalt lent N—B

1622 MTM (57.12 g), Resch —

*** 59. Kétszeres tallér C—C (verdejegy lent).**

E) : GABR · D : G · SA · R · IMP · ET · TRANS · PRINCEPS : +
Éremkép mint 54-nél.

H) ☼ PAR · RE · HVN DNS · SI · CO · OP · RATIB · DVX · 16 · 26 ☼

54. sz. típusa csak oldalt lent C—C.

1626 MTM (57.32, 57.42 g), Resch 324—325.

60. Kétszeres tallér C—C (verdejegy fent).

E) 54. sz. típusa.

H) 54. sz. típusa.

1628 Resch 457 (56.1 g), pótlék 457 A.

*** 61. Kétszeres tallér, ☉ és M—C.**

E) + GABR · D · G · SA · R · IMP · ET — TRANS · PRINCEPS +
Mellkép mint 54. sz.-nál, de alatta kartusok közt kis pajzsban lilium.

H) · PAR · RE · HVN · DNS · SI · CO · OP · RATI · DVX · 16 · 27 ·

Éremkép mint 54. sz.-nál, de oldalt fent M—C.

1627 MTM (57.37 g), Resch 391.

*** 62. Kétszeres tallér, H—L és ☉**

E) ☉ GABR · D : G · SA · R · IMP · ET — TRANS · PRINCEPS ☉

Mellkép mint 54-nél, de alatta a körirat betűi közt ☉

H) · ☉ PAR · RE · HVN · DNS · SI · CO · OP · RATIB · DVX · 16 · 29 ☉ ·

Címer mint 54-nél.

1629 MTM Resch 505.

- 63. Egy és félszeres tallér, C—C (verdejegy fent).**
 E) 54. sz. típusa.
 H) 54. sz. típusa.
 1628 Resch 459 (42.8 g)
- 64. Tallér j. n. (kolozsvári veret? tízes arany ezüstverete).**
 E) 1. sz. tízes arany bányegével.
 H) 1. sz. tízes arany bányegével.
 1616 MTM (28.90 g) Resch —.
- * 65. Tallér CM (verdejegy vagy vésnök jelzése?).**
 E) ♣ GABRIEL BETH — D · G · PRIN TRAN
 Mellkép j. zsinóros dolmányban, forgós kalppaggal.
 H) ♣ PAR ♣ REG ♣ HVNG ♣ DOM ♣ ET ♣ SICVL ♣ COM ♣
 Két oroszlán által tartott korona alatt pajzsban a Bethlen címer sárkány által övezve, két oldalt kartusban az erdélyi címer elemei. Középen lent kis pajzsban CM.
 1619 MTM (23.66 és 22.15 g), Resch 29—30 (29.6 g).
- 66. Tallér A—I.**
 E) 3. sz. tízes arany bányegével.
 H) 3. sz. tízes arany bányegével.
 1620 MTM (20.62 g), Resch 48.
- * 67. Tallér K—B (verdejegy fent).**
 E) GABRIEL — D ♦ G ♦ EL ♦ HVNGARIEA ♦ DAL — CR ♦ SCL ♦ REX ♦
 Mellkép j. vértben, jobbjában jogar. Körirat betűi közt magyar címer és Mária Jézussal.
 H) ♦ TRANS ♦ PRINCEPS ♦ ET ♦ SICVLOR ♦ COM ♦ 1620 ♦
 Korona alatt kartusok közt pajzsban négyrésztű magyar — erdélyi címer, szív-pajzsban Bethlen címer. Oldalt fen K—B.
 1620 MTM Resch pótlék 47 A.
- * 68. Tallér K—B (verdejegy lent).**
 E) GABRIEL — D ♦ G · EL · HVNGARIAE ♦ DAL ♦ CR — SCL ♦ REX ♦
 Éremkép mint 67-nél.
 H) ♦ TRANS ♦ PRINCEPS ♦ ET ♦ SICVLOR ♦ COM ♦ 1621 ♦
 Címer mint 67-nél, de oldalt lent K—B.
 1621 MTM Resch 81—113.
 1622 MTM Resch 164—169.
- * 69. Tallér N—B.**
 E) GABRIEL · — D : G · EL · HVN · DAL · CROA · — SCL · REX ♣
 Mellkép j. fedetlen fővel vértben, jobbjában jogar. Körirat betűi közt magyar címer és Mária Jézussal.
 H) · PRIN · TRANSYL · ET · SICVL · COMES · 1621 ·
 Korona alatt kartusok közt pajzsban négyrésztű magyar — erdélyi címer, szív-pajzsban Bethlen címer. Oldalt ködépen N—B.
 1621 MTM Resch 114—118.
- * 70. Tallér N—B (eltérő mellkép).**
 E) GABRIEL · — D : G · EL · HVN · DAL · CROA · — SCL · A REX ☆

Mellkép j. fedetlen fővel, vértben, köpennyel. Körirat betűi közt magyar címer és Mária Jézussal.

H) Éremkép mint 69-nél.

1621 MTM Resch 119—120 A - 133 - pótlék 120 A.

*** 71. Tallér N—B (címer körül eltérő kartusdiszítés).**

E) GABRIEL — D : G · EL · HVN · DAL · CROA · — SCLA · REX ❀

Mellkép stb., mint 70-nél.

H) · PRIN · TRANSYL · ET · SICVLOR · COMES · 1621 ·

Korona alatt kartusok közt pajzsban négyrésztű magyar — erdélyi címer, szív-pajzsban Bethlen címer. Oldalt lent N—B

1621 MTM Resch 121—133 A.

1622 MTM Resch 172—174.

*** 72. Tallér N—B (eltérő mellkép).**

E) GABRIEL · — D · G · EL · HVN · DAL · CRO : — SCL · REX · ❀

Mellkép j. fedetlen fővel, vértben, jobbjában jogar. Körirat betűi között magyar címer és Mária Jézussal.

H) 71. sz. típusa.

1622 MTM Resch 175—186 A.

*** 73. Tallér N—B (eltérő körirat és előlapi éremkép).**

E) GABRIEL · D : G · SA : RO : IM · ET · TRANSYL : PRINCEPS ❀

Mellkép j. fedetlen fővel vértben, köpennyel. Oldalt balról · 1622 ·

H) PAR · RE · HVN · DO : SIC · CO · AC · OPOI · RATIB · DVX

Korona alatt kartusok közt négyrésztű pajzsban oppelni — ratibori — erdélyi címer, szív-pajzsban Bethlen címer. Oldalt lent N—B

1622 MTM Resch 170—171.

*** 74. Tallér N—B (eltérő mellkép).**

E) GAB · D : G SA · RO · IM : — ET · TRAN · PRINC · ❀

Mellkép j. fedetlen fővel vértben, köpennyel.

H) PAR · REG · HVN · DOM · SIC · CO : OP · RAT · DVX · 1627

Címer, mint 73-nál, de a kartusdíszítmény eltérő és oldalt középen N—B.

1627 MTM Resch 395—397. és 400.

*** 75. Tallér N—B (eltérő kartusdíszítmény).**

E) 74. sz. típusa.

H) PAR · REG · HVN · DOM · SIC · CO : OP · RAT · DVX · 1627 ·

Címer mint 73-nál, de eltérő kartusdíszítmény és oldalt lent N—B

1627 MTM Resch 393—394, 398—399, 401—402.

1628 MTM Resch 460.

*** 76. Tallér N—B (más mellkép).**

E) GABRIEL · D : G · SA · RO · IMP : — · ET · TRAN · PRIN

Mellkép j. vértben, forgós kalpaggal, jobbjában jogar.

H) · PAR · REG · HVN · DOM · SIC · CO : OP · RAT · DVX · 1628 ·

Címer, mint 73-nál, de eltérő kartusdíszítmény. Oldalt lent N—B

1628 MTM Resch 469.

*** 77. Tallér N—B (eltérő kartusdíszítmény).**

E) 76. sz. típusa.

H) PAR · REG · HVN · DOM · SIC · CO : OP · RAT · DVX · 1628 ·
Címer, mint 73-nál, de eltérő kartusdíszítmény. Oldalt középen N—B.
1628 MTM Resch 470—473. pótlék 470 A.

* 78. Tallér N—B (eltérő előlapi körirat).

E) · GAB · D : G · SA · RO · IM · ET · — · TRAN · PRIN ·
Mellkép mint 76-nál.

H) · PAR · REG · HVN · DOM · SIC · CO : OP · RAT · DVX · 1628 ·
Címer mint 77-nél.

1628 MTM Resch 461—468.

1629 MTM Resch 507—513.

79. Tallér C—C (verdejegy lent).

E) 59. sz. kétszeres tallér típusa.

H) 59. sz. kétszeres tallér típusa.

1626 Resch 326. pótlék 326 A.

* 80. Tallér C—C (verdejegy fent).

E) ☼ GABR · D : G · SA · R · IMP · ET · TRANS P · RINCEPS : ☼ :
Mellkép j. fedetlen fővel vértben, jobbáiban jogar.

H) · PAR · RE · HVN · DNS · SI · CO · OP · RATIB · DVX · 16 · 26 ·
Korona alatt kartusok közt négyrészi pajzsban magyar — erdélyi címer.
Szívpajzsban Bethlen címer. Oldalt fen C—C.

1626 MTM Resch. 327—328.

1628 MTM Resch 474—483. pótlék 474 A—476 B.

1629 MTM Resch 514—516.

* 81. Tallér, ☼ és M—C.

E) ☼ GABR · D : G · SA · R · IMP · ET · — · TRANS · PRINCEPS ☼
Mellkép mint 80-nál, de alatta kartusok között kis pajzsban lilium.

H) ☼ PAR · RE · HVN · DNS · SI · CO · OP · RATI · DYX · 16 · 27 ☼
Címer mint 80-nál, de oldalt fent M—C.

1627 MTM Resch 403—412. pótlék 404 A—408 A.

* 82. Tallér M—C.

E) ✕ GABR · D : G · SA · R · IMP · ET · TRANS · PRINCEPS ✕
Mellkép mint 80-nál.

H) ✕ PAR · RE · HVN · DNS · SI · CO · OP · RATIB · DVX · 16 · 27 ✕
Éremkép mint 81-nél.

1627 MTM Resch 413—414.

* 83. Tallér, ☼

E) + GABR · D · G · S · R · IMP · ET — TRANS · PRINCEPS +
Mellkép mint 80-nál, de alatta kartusok közt kis pajzsban lilium.

H) + PAR · RE · HUN · DNS · SI · CO · OP · RATI · DUX · 16 · 27 +
Címer mint 80-nál, minden verdejegy nélkül.

1627 MTM Resch —

* 84. Tallér, H—L ☼

E) ☼ GABR · D : G · SA · R · IMP · ET — · TRANS · PRINCEPS ☼

Mellkép mint 80-nál, de alatta körirat betűi közt H—L

H) PAR · RE · HUN · DNS · SI · CO · OP · RATIB · DUX · 16 · 29 .
Címer mint 80-nál, minden verdejegy nélkül.

1629 MTM Resch —

*** 85. Négyforintos csegely, C—C.**

E) + GABR + D ± G + SA + R + IMP + ET + TRANS + PRINCPES +
Mellkép j. fedetlen fővel, vértben, jobbjában jogar.

H) + PAR · RE · HVN · DNS · SI · CO · OP · RATIB · DVX · 16 · 28 +
Korona alatt kartusok közt pajzsban négyrészű magyar — erdélyi címer, szív-pajzsban Behlen címer. Oldalt fent C—C.

1628 MTM (57.15 g), Resch 483 A.

*** 86. Négyforintos csegely, H—L **

E) · GABR · D : G · SA · R · IMP · ET · — · TRANS · PRINCEPS ·

Mellkép mint 85-nél, de alatta a körirat betűi között H—L

H) + PAR · RE · HVN · DNS · SICO · OP · RATIB · DVX 1629 +
Címer mint 85-nél, csak nincs semmi verdejegy.

1629 Resch 506 (56 g).

87. Háromforintos csegely C—C.

E) 85. sz. típusa.

H) 85. sz. típusa.

1628 MTM (42.95 g), Resch 483 B—C.

88. Háromforintos csegely M—C.

E) 90. sz. típusa.

H) 90. sz. típusa.

1627 Resch pótlék 415 A.

89. Kétforintos csegely C—C.

E) 85. sz. típusa.

H) 85. sz. típusa.

1628 MTM (28.30, 28.46, 28.72 g), Resch 484.

*** 90. Kétforintos csegely M—C.**

E) CABR · D : G · SA · R · IMP · ET · TRANS · PRINCEPS

Mellkép j. fedetlen fővel, vértben, jobbjában jogar.

H) · PAR · RE · HVN · DNS · SI · CO · OP · RATIB · DVX · 1627 ·

Címer mint 85-nél, de oldalt fent M—C.

1627 MTM (28.46, 28.53 g), Resch 415. pótlék 415 B.

*** 91. Egy és félforintos csegely, jegy nélkül (sziléziai veret).**

E) GABRIEL · D : G · SAC · RO · IM · ET · TRAN · PRI · P ·

Mellkép j. fedetlen fővel, vértben, köpennyel.

H) REG · HV · DN · SI · CO · AC · OP · RA · DVX · 1623

Korona alatt kartusok közt négyrészű pajzsban oppelni — ratibori — erdélyi címer, szív-pajzsban Bethlen címer.

1623 MTM (21.36 g), Resch 201.

* 92. Forintsegely. BZ.

E) GABRIEL · D : G · SAC · ROM · IMP · ET · TRA · PRI · P ❀
Mellkép mint 91-nél.

H) REG · HV · DN · SI · CO · AC · OPO · RAT · DVX · SIL
Címer mint 91-nél, de oldalt 1—6 | 2—3 | B—Z.

1623 Wien Münzkabinet, Resch 202.

* 93. Kétszeres forint, C—C.

E) + GABR + D ∓ G + SA + R + IMP + ET + TRANS + PRINCEPS +
Mellkép j. fedetlen fővel, vértben, jobbában jogar.

H) + PAR · RE · HVN · DNS · SI · CO · OP · RATIB · DVX · 16 · 28 +
Korona alatt kartusok közt pajzsban négyrésztű magyar — erdélyi címer, szív-pajzsban Bethlen címer. Oldalt fent C—C.

1628 MTM (28.96 g), Resch 485. pótlék 485 A.

94. Forint CM (verdejegy vagy vésnökjelzés?).

E) 65. sz. tallér bélyege.

H) 65. sz. tallér bélyege.

1619 Debrecen Déri Múzeum (19 g. körül), Resch 31 (16.1 g).

* 95. Forint N—B (ovális címerpajzs).

E) GABRIEL · D : G · EL · HVN · — DAL · CRO · SC · REX ❀
Mellkép j. fedetlen fővel, vértben, köpenyel.

H) PRINCEPS · TRANS SYL · ET · SICVL · COMES · 1621

Korona alatt kartusok közt ovális pajzsban négyrésztű magyar — erdélyi címer, szív-pajzsban Bethlen címer. Oldalt fent N—B.

1621 MTM Resch 134 A.

* 96. Forint N—B (egyenes oldalú címerpajzs).

E) GABRIEL · D : G · EL · HVN · — DAL · CRO · SCL · REX ❀
Mellkép mint 95-nél.

H) · PRINCEPS · TRANS SYL · ET · SICVL · COMES · 1622

Korona alatt kartusok közt pajzsban négyrésztű magyar — erdélyi címer, szív-pajzsban Bethlen címer. Oldalt lent N—B

1621 Nagyszeben Bruckenthal Mus. Resch 134.

1622 Kolozsvár ENM. Resch 187.

97. Forint N—B (eltérő mellkép).

E) 13. sz. hármas arany bélyege.

H) 13. sz. hármas arany bélyege.

1627 Resch 417 A.

* 98. Forint N—B (eltérő mellkép).

E) GABRIEL · D · G · S · R · IM · — · ET · TRAN · PRIN ·
Mellkép j. vértben, forgós kalpaggal, jobbában jogar.

H) PAR · REG · HVN · DOM · SIC · CO : OP · RAT · DVX · 1627 ·
Címer mint 97-nél.

1627 MTM Resch 417.

* 99. Forint M—C.

E) GABR · D : G · SA · R · IMP · ET · TRANS · PRINCEPS ❀
Mellkép j. fedetlen fővel, vértben, jobbában jogar.

H) · PAR · RE · HVN · DN · S · SI · CO · OP · RATIB · DVX 1627 ·
Korona alatt kartusok közt négyrésztű pajzsban magyar — erdélyi címer,
szívpajzsban Bethlen címer. Oldalt fent M--C.

1627 MTM Resch 416.

100. Forint C—C.

E) 93. sz. kétszeres forint bélyege.

H) 93. sz. kétszeres forint bélyege.

1628 MTM Resch 486—487.

101. Forint H—L

E) 84. sz. tallér típusa.

H) 84. sz. tallér típusa.

1629 Resch 516 A.

*** 102. 24 krajcár B—Z.**

E) GABRIEL · D : G · SAC · R — O · IM ET · TRA · PRI · P ❀

Mellkép j. fedetlen fővel vértben, köpennyel. Lent körirat betűi között (24).

H) REG · HV · DN · SI · CO · AC · OP RA · DVX · S · 1623 ·

Korona alatt kartusok közt négyrésztű pajzsban oppelni — ratibori —
erdélyi címer. Szívpajzsban Bethlen címer. Oldalt B—Z.

1623 MTM Resch 203—228. pótlék 207 A.

*** 103. Háromgarasos csegely BZ.**

E) GAB · D : G · SAC · R · IM TRA · PR ·

Mellkép j. fedetlen fővel, vértben.

H) | 1623 | GROS · ARG | TRIP : OPO | ET · RAT · | BZ

Az évszám számjegyei közt a sziléziai sas, koronázott pajzsban a koronára helyezett kettős kereszt és az erdélyi sas.

1623 MTM (8.38 g), Resch 229. és 523 (egy lapú próbaveret).

*** 104. Háromgarasos (dutka) BZ.**

E) GAB · D : G · SAC · R · IM · TRA · PR ·

Mellkép, mint 103-nál.

H) · ||| · | 1 · 6 2 · 3 | GROS · ARG · | TRIP · OPO · | · ET · RAT · | · BZ ·

Az évszám számjegyei közt, mint 103-nál.

1622 Friedensburg 2907. sz.

1623 MTM Resch 230—231.

*** 105. Háromgarasos (dutka) BZ (koronázott mellkép).**

E) GABR · D · G · SA · RO · IM · TRA · PR ·

Koronázott mellkép j. vértben, köpennyel.

H) | 1623 | GROS : ARG | TRIP : OPO | ET · RAT · | BZ

Az évszám számjegyei közt, mint 103-nál.

1623 MTM Resch 232.

*** 106. Széles garas N—B (Jézus Mária balján).**

E) GABRIEL · D : G · E · HVN : CROA · DAL · SCLA : REX · ❀

Hajlított oldalú kétrésztű magyar címer, szívpajzsban Bethlen címer. Címer felett •• Oldalt N—B

H) · PRIN · TRANS : ET · SICVL : COM : 1620 :

Mária félholdon, balján Jézus országalmával, jobbában jogar.

1620 MTM Resch 50—52.

* 107. Széles garas N—B (Jézus Mária jobbján).

E) GABRIEL · D : G · EL · HVN · DAL · CRO : SC · REX ❀

Éremkép. mint 106-nál.

H) PRIN · TRAN · ET · SIC · COMES · 1620

Mária félholdon, jobbán Jézus jogarral.

1620 MTM Resch 49. pótlék 49 A—B.

1621 MTM Resch 135—138. pótlék 137 A—138 A.

1622 MTM Resch 188—189 B. pótlék 188 A—C.

1623 MTM Resch 248—248 B. pótlék 248 C—F.

* 108. Széles garas N—B (előlapi körirat eltérő).

E) GABR · D · G SA · RO · IM : ET · TRAN · PRIN ❀

Éremkép mint 106-nál.

H) PRIN · TRAN · ET · SIC COMES · 1622

Éremkép mint 107-nél.

1622 MTM Resch —.

* 109. Széles garas N—B (eltérő hátlati körirat és négyrésztű címer).

E) GABR · D : G · SA · RO IM · ET TRAN · PRIN ❀

Hajlított oldalú négyrésztű pajzsban az oppelni — ratibori — erdélyi címer. Szív pajzsban a Bethlen címer. Címer felett ••, oldalt N—B

H) PA · R · HV · D · SI · C · OP · RA · DV : 1622

Éremkép, mint 107-nél.

1622 MTM Resch pótlék 190 B.

* 110. Széles garas N—B (eltérő hátlati körirat).

GABRIE · D : G · SAC · RO · IM · TRAN · PRI · P ❀

Hajlított oldalú kétrésztű magyar címer. Szív pajzsban Bethlen címer. Oldalt N—B.

H) PATRONA · HVNGARIE · 1622

Mária félholdon, jobbán Jézus jogarral.

1622 MTM Resch —.

1623 MTM Resch 238—245.

* 111. Széles garas N—B (eltérő hátlati körirat, kétrésztű címer).

E) GABR · D · G SA · RO : IM : ET · TRAN · PRIN ❀

Éremkép mint 106-nál.

H) PA · R · HV · D · SI · C · OP · RA · DV : 1622

Éremkép mint 107-nél.

1622 MTM Resch 190. pótlék 190 A.

1623 MTM Resch 246—247 B.

1624 MTM Resch 273—275.

1625 Resch 288.

* 112. Széles garas N—B (új típus).

E) GAB · D : G · SA · RO · IM · ET · TRAN · PRIN · 1625

Mária félholdon sugarak közt, jobbán Jézus jogarral.

H) PAR · REG · HVN · DO · SI · CO : OP · RAT · DVX *

Korona alatt kartusok között kétrésztű magyar címer. Szív pajzsban Bethlen címer. Oldalt N—B

1625 MTM Resch 289—297. pótlék 290 A—296 A.

1626 MTM Resch pótlék 366 E—G.

* 113. Széles garas, N—B (elő- és hátlapi körirat feleserélve).

E) GAB · D · G · SA · RO · IM · ET · TRAN · PRIN

Korona alatt kartusok között kétrészü magyar címer. Szívpajzsban Bethlen címer. Oldalt N—B

H) PAR · REG · HVN · DO · SI · CO · OP · R · DVX · 1626

Mária félholdon sugarak közt jobbján Jézus jogarral.

1626 MTM Resch 339—366 A. pótlék 339 B—366 D.

1627 MTM Resch 422—436. pótlék 422 A—436 A.

1628 MTM Resch 488—494. pótlék 488 A—494 A.

1629 MTM Resch 517—518. pótlék 517 A—B.

* 114. Széles garas B—Z.

E) GABRIEL · D · G · SAC · RO · IM · TRAN · PR · PA · ❀

Hajlított oldalú pajzsban kétrészü magyar címer. Szívpajzsban Bethlen címer. Címer felett + , oldalt B—Z.

H) PATRONA · HVNGARIAE · 1622 · ❀

Mária félholdon, jobbján Jézus jogarral.

1622 MTM Resch 191—192.

1623 MTM (Z—B jegygyel), Resch —.

* 115. Széles garas M—M.

E) GABR · D · G · SA · RO · IM · ET · TRAN · PRIN ❀

Hajlított oldalú pajzsban kétrészü magyar címer. Szívpajzsban Bethlen címer. Címer felett o.

H) : PA · R · HV : D · SI · C · OP RA · DV : 1624

Mária félholdon, jobbján Jézus jogarral. Oldalt M—M.

1624 MTM Resch 272.

* 116. Széles garas C—M és (verdejegy címer mellett).

E) GABR · D · G · SA · RO · IM · ET · TRAN · PRIN *

Hajlított oldalú pajzsban kétrészü magyar címer. Szívpajzsban Bethlen címer. Címer felett lilium, oldalt C—M.

H) PAR · HV · D · SI · C · OP RA · DV · 1623

Mária félholdon, jobbján Jézus jogarral.

1623 Kolozsvár, ENM. Resch —.

* 117. Széles garas, C—M és (verdejegy Madonna mellett).

E) GABR · D · G · SA · RO · IM · ET · TRAN · PRIN és

Hajlított oldalú pajzsban kétrészü magyar címer. Szívpajzsban Bethlen címer. Címer felett o.

H) ❀ PA · R · HV · D · SI · C · OP · RA · DV · 1623 · — ❀

Mária félholdon, jobbján Jézus jogarral. Oldalt C—M.

1623 MTM Resch 233—237.

1624 MTM Resch 264—271 és 276—280.

* 118. Széles garas, C—M.

E) GABR · D · G · SA · RO · IM · ET · TRAN · PRIN :

Éremkép mint 117-nél.

H) PA · R · HV · D SI · COP · RA DV · 1624 ❀

Éremkép mint 117-nél.

1624 MTM Resch 262—263. pótlék 263 A.

1625 MTM Resch 286—287.

* 119. Széles garas, C—C és

E) · GABR · D · G · S · R · IMP · — · TRANS · PRINC ·

Korona alatt kartusok közt pajzsban kétrészü magyar címer. Szívpajzsban Bethlen címer. Lent körirat betűi bözt kis pajzsban lilium. Oldalt C—C.

H) · PAR · R · HVNG · DNS · SI · C · OP · RAT · DVX · 16'25 · ❀

Mária félholdon sugarak között, jobbán Jézus jogarral.

1625 MTM Resch 298—299. pótlék 298 A—C.

1626 MTM Resch 329—338. pótlék 329 A—338 C.

1627 MTM Resch —.

* 120. Széles garas, M—C és

E) · GABR · D · G · S · R · IMP — TRANS · PRINC ·

Éremkép mint 119-nél, de oldalt M—C.

H) · PAR · R · HVNG · DNS · SIC · OP · RAT · DVX · 16'27 · ❀

Éremkép mint 119-nél.

1627 MTM Resch 418—421. pótlék 419 A—420 A.

* 121. Három krajcár,

E) GAB · D G · S · A · —R · IM · TR · PR · P ·

Mellkép j. fedetlen fővel, vértben. Lent a körirat betűi közt oválisban 3 értékjelzés.

H) REG · HV · DN · SI · CO · OP · RA · D · 1622

Sárkány által övezett Bethlen címer. Felette a körirat betűi között

1622 Resch 193. pótlék 193 A.

* 122. Három krajcár BZ.

E) GAB · D · G · SAC — · R · IM · T · PR · PA ·

Éremkép mint 121-nél.

H) REG · HV · DN · SI · CO · OP · RA · D · 1622

Éremkép mint 121-nél, de fent körirat betűi között BZ.

1622 MTM Resch 193 A.

1623 MTM Resch 250—251.

123. Két krajcár BZ.

E) Bethlen címer.

H) Sziléziai sas.

1622 Friedensburg, Schlesiens Münzen und Med. 2910. sz. (leírás és kép nélkül).

* 124. Garasegely, j. n. (kolozsvári veret?).

E) Korona alatt 16—17 | GAB · BETHLE | ND : G · PRIN · | TRAN :

H) GROSSVS : REGNI TRANSIL ❀

Három részre osztott pajzsban az erdélyi címer.

1617 MTM (1.89 g), Resch 16. pótlék 16 A.

* 125. Garascsegely BZ.

E) Korona alatt 16—23 | GABRIEL · | D · G · S · R · I · ET · | TRA · PRI · | · BZ ·
H) GROSS · DVC · OPPAL · ET · RATIBOR · ❀

Sziléziai sas

1623 MTM (3.79 g), Resch 249.

* 126. Garas, j. n. (kolozsvári veret?).

E) Korona alatt 16—17 | GA · BETHLEN | · D · G · PRIN · | · TRAN · | diszitmény
H) GROSSVS REGNI TRANSIL ❀

Címer mint 124-nél.

1617 MTM Resch 17—21. pótlék 16 B.

* 127. Garas, j. n. (gyulafehérvári veret).

E) Korona alatt 16—19 | GABRIEL · | D · G · PRIN · | TRAN · | · ❀ ·
H) GROSSVS · REGNI · TRANSYLVANIAE ❀

Kartusok közt ovális kétrészes pajzs felső részében erdélyi sas, alsó részében hét bástya.

1619 MTM Resch 33—37. pótlék 36 A.

* 128. Garas, j. n. (nagybányai veret).

E) GAB · D · G · S · R · I · ET · TR · PR · P · R · HV · D · SI · CO · OP · RA · D · ❀
Kartusok közt kétrészes ovális pajzs felső részében erdélyi sas, alsóban hét bástya.

H) Korona mellett és alatt ❀ — ❀ | 16—25 | GROSSVS · RE | GNI · TRAN · ❀ SYL ❀
1625 MTM Resch 300—301.

* 129. Garas A—I.

E) Korona alatt 16—19 | GABRIEL · | D · G · PRIN · | TRAN · | ❀ AI ❀
H) GROSSVS · REGNI · TRANSYLVANIAE · *

Címer mint 127-nél.

1619 MTM Resch 32.

1620 MTM Resch 53.

* 130. Garas N—B (verdejegy előlapon).

E) GAB · D · G · S · R · I · ET · TR · PR · P · R · HV · D · SI · CO · OP · RA · D · ❀
Címer mint 128-nál, de oldalt lent N—B.

H) Korona mellett és alatt ❀ — ❀ | 16—25 | GROSSVS · RE | GNI · TRAN · | ❀ SYL ❀
1625 MTM Resch 302—305.

* 131. Garas N—B (verdejegy hátlapon).

E) GAB · D · G · S · R · I · ET · TR · PR · P · R · HV · D · SI · CO · OP · RA · D · ❀
Címer mint 128-nál.

H) Korona mellett és alatt ❀ — ❀ | N—B | 16—25 | GROSSVS · RE | GNI · TRAN · | ❀ SIL ❀
1625 MTM Resch 306—311. pótlék 306 A—310 A.

* 132. Garas C—C és ❀

E) GAB · D · G · S · R · I · ET · TR · PR · PR · HV · D · S · C · OP · RAD · lilium
Címer mint 128-nál, de oldalt lent C—C.

H) Korona mellett és oldalt * — * | 16—25 | GROSSVS · RE | GNI · TRAN · | · SYL ·
1625 MTM Resch 312—313. pótlék 312 A—C.
1626 MTM Resch 367—370. pótlék 368 A.

* 133. Garas M—C és

E) · GAB · D · G · S · R · I · ET · TR · PR · PR · HV · D · SI · CO · OP · R · lilium
Címer mint 128-nál, de oldalt lent M—C.

H) Korona mellett és alatt * — * | 16—27 · | GROSSVS RE | GNI TRAN | * SYL *
1627 MTM Resch 437—440. pótlék 439 A.

* 134. Vastagveretű denár, K—B.

E) GAB · D · G · EL · H · DA · CR · SC · R ·

Hajlított oldalú pajzsban kétrésű magyar címer. Oldalt K—B.

Mária félholdon, jobbján Jézus jogarral.

1622 MTM (4.94 g), Resch —.

* 135. Denár, szebeni címer.

E) GAB · BETLEN · D · G · PRIN · TRAN ·

Sima pajzsban hét bástya, szív-pajzsként a két keresztbehelyezett kard.

H) · PATRONA · VNGA · 1614 ·

Mária jobbján Jézus.

1614 MTM Resch 8.

* 136. Denár, szebeni címer (eltérő címer).

E) GAB · BETH · D · G · PRIN · TRAN

Korona alatt két keresztbehelyezett kard és levelekben végződő háromszög.

H) · PATRONA · UNGA · 1614 ·

Mária jobbján Jézus.

1614 MTM Resch pótlék 8 A.

* 137. Denár A—I (erdélyi címer).

E) GAPRIEL · DG · PRIN · TRANSIL

Kartusok közt kétrésű ovális pajzs, felső részében erdélyi sas, alsóban hét bástya.

H) PATRONA · HVNGARIAE · 1620

Mária félholdon, balján Jézus, jobbában jogar. Oldalt A—I.

1620 MTM Resch —

* 138. Denár, A—I (magyar címer).

E) GAB · D · G · EL · H · DA · CR · SC · R ·

Hajlított oldalú pajzsban kétrésű magyar címer. Oldalt A—I.

TR · PR · ET · SI · CO · 1621

Mária félholdon, jobbján Jézus jogarral.

1621 MTM Resch 152—153. pótlék 152 A.

* 139. Denár K—B.

E) GA · D · G · HV · ET · TRANS · PR ·

Címer mint 138-nál, de oldalt K—B.

H) · AC · SICV · COM · 1620 ·

Éremkép mint 138-nál.

1620 MTM Resch 60.

* 140. Denár, K—B (eltérő köriratok).

E) GAB · D · G · EL · HV · DA · CR · SC · R ·

Címer mint 138-nál, de oldalt K—B.

H) TR · PR · ET · SI · CO · 1620

Éremkép mint 138-nál.

1620 MTM Resch 54—59. pótlék 55 A.

1621 MTM Resch 139—150. pótlék 139 A—150 A.

1622 MTM Resch 194—195. pótlék 195 A.

*** 141. Denár N—B.**

E) GABRIEL · D · G · E · HVN · CRO · DAL · SCLA · REX †

Hajlított oldalú pajzsban kétrészi magyar címer, szív-pajzsban Bethlen címer. Címer felett ••, oldalt N—B

H) PATRONA · HVNGARIAE · 1620

Mária félholdon, jobbában jogar, balján Jézus országalmával.

1620 MTM Resch —.

*** 142. Denár N—B (eltérő köriratok).**

E) GAB · D · G · HVN · DA · CRO · SCL · REX †

Hajlított oldalú pajzsban kétrészi magyar címer. Címer felett ••, oldalt N—B

H) TRA · PRIN · ET · SI · CO · 1621

Mária félholdon, jobbán Jézus joggal.

1621 MTM. Resch 151.

*** 143. Denár N—B (eltérő előlapi körirat).**

E) GAB · D · G · EL · HVN · CR · DA · SCLA · RE · †

Éremkép mint 142-nél.

H) TRA · PRIN · ET · SI · CO · 1621

Éremkép mint 142-nél.

1621 MTM Resch pótlék 151 A.

*** 144. Denár N—B (eltérő köriratok).**

E) GAB · D · G · SA · R · IM · TR · PR · P ❖

Hajlított oldalú pajzsban kétrészi magyar címer, oldalt N—B.

G) PATRON · HVN · 1623

Mária jobbán Jézus joggal.

1623 MTM Resch 256

1625 Debrecen, Déri M. Resch —.

*** 145. Denár N—B (eltérő hátlapi körirat).**

E) GAB · D · G · S · R · IM · TRAN · PRIN ·

Hajlított oldalú pajzsban kétrészi magyar címer. Címer felett ••, oldalt N—B.

H) PAR · HV · D · S · COP · R · D · 1625

Éremkép, mint 144-nél.

1624 Resch 281. pótlék 281 A.

1625 MTM Resch —.

*** 146. Denár N—B (koronázott címer).**

E) GAB · D · G · S · R · I · ET · TRAN · PRI

Korona alatt hajlított oldalú pajzsban kétrészi magyar címer. Oldalt N—B

H) PAR · HV · D · S · C · OP · R · D · 1625

Mária félholdon sugarak között, jobbán Jézus joggal.

1625 MTM Resch 314—317. pótlék 314 A—317 A.

1626 MTM Resch 371—377. pótlék 371 A—F.

1627 Resch 441.

* 147. Denar N—B (eltérő címer és hátlapi körirat).

E) GAB · D · G · S · R · I · ET · TRAN · PR ·

Hajlított oldalú pajzsban kétrészes magyar címer. Címer felett 1629, oldalt N—B.

PATRONA · HVNGARI ·

Mária félholdon, jobbában jogar, balján Jézus.

1629 MTM Resch 519—520.

* 148. Denár B—Z.

E) GAB · D · G · SA · RO · IM · TRA · PR · PA · ❖

Hajlított oldalú pajzsban kétrészes magyar címer. Címer felett , oldalt B—Z.

H) PATRON · HVN · 1623

Mária félholdon, jobbán Jézus jogarral.

1622 MTM Resch —.

1623 MTM Resch 252—255.

* 149. Denár C—M és

E) GABR · D · G · S · R · — · IM · TRAN · PRI · ❖

Hajlított oldalú pajzsban kétrészes magyar címer. Címer felett o. Lent a körirat betűi közt lilium.

PATRONA · HVNGAR · 1623 ·

Mária félholdon, jobbán Jézus jogarral. Oldalt C—M.

1623 MTM Resch 257.

* 150. Denár C—C.

E) GAB · D · G · S · R · I · ET · TRAN · PR

Korona alatt hajlított oldalú pajzsban kétrészes magyar címer. Oldalt C—C.

H) · PA · R · HV · D · S · C · OP · RA · DV 1626

Mária félholdon sugarak közt, jobbán Jézus jogarral.

1626 MTM Resch 372—376. pótlék 372 A—376 A.

1627 MTM (hibrid), Resch —.

* 151. Denár M—C.

E) · GAB · D · G · S · R · I · ET · TRAN · PRI ·

Éremkép mint 150-nél, de oldalt M—C.

H) · PA · R · HV · D · S · C · OP · RA · DV · 16 · 27 ·

Éremkép mint 150-nél.

1627 MTM Resch —.

* 152. Obulus K—B.

E) Hajlított oldalú pajzsban kétrészes magyar címer. Felette 1622, oldalt K—B

H) Mária félholdon, jobbán Jézus jogarral.

1621 MTM (Pénzverő gyűjt.), Resch 154.

1622 MTM (Pénzverő gyűjt.), Resch. 196.

* 153. Obulus N—B.

E) egyenes oldalú pajzsban kétrészes magyar címer. Felette - 1621 - , oldalt N—B

H) Mária félholdon, jobbán Jézus jogarral.

1621 MTM Resch 155—155 A. pótlék 155 A.

VI.

Az aprópénzek súlyadatai

A következő táblázatos kimutatásban összeállítottuk Bethlen aprópénzeinek (24 kr., dutka, széles garas, 3 kr., 2 kr., garas, denár és obulus) súlyadatait. Az aranypénzeket és tallérokat azért nem vettük fel e kimutatásba, mert ezek pénzlába állandónak tekinthető és így az egyes darabok súlyai között nagyobb eltérések nem észlelhetők. A méréseket csak az Orsz. Magy. Tört. Múzeum Éremtára gyűjteményének anyagán végezhattük, azért az ott hiányzó típusok súlyadatai itt is hiányoznak. Egyébként azonban e gyűjteménynek a kis változatokat is felölelő sorozatai elég gazdag anyagot nyújtanak a mérlegelés számára. Természetes, hogy a megközelítő eredmény eléréséhez minél nagyobb számú ép példány súlyadata lenne szükséges, azonban Bethlen korában már nem vagyunk annyira nehéz helyzetben, hogy a pénzlábat kizárólag a meteorológiai adatok segítségével kellene megállapítanunk. Írott adataink vannak az egykorú hivatalos pénzlábról és e súlyadatok célja inkább az, hogy illusztrálják, mennyire érték el vagy közelítették meg a kiverésre került pénzek a törvényes ligát. Leginkább még a pénzrontási években készült pénzeknél van e méréseknek nagyobb jelentősége, mert a folytonos romlás idején az egyre csökkenő pénzlábat csak ily módon lehet érzékeltetni. A súlyadatok felhasználásánál azonban mindig figyelembe kell venni azt a súlyvesztést, melyet a pénzek a mindennapi forgalomban bekövetkező kopás révén veszítettek. Ez a veszteség 5—10 %-ra is felmehet és ezt a különbséget mindig hozzá kell számítani a közölt súlyadatokhoz, mert itt az érmeknek a jelenlegi állapota szerint észlelt súlyadatai vannak összeállítva. Mindenesetre azoknál a típusoknál, ahol csupán 1—2 darab állott rendelkezésre a mérlegeléshez, az átlagsúly csak óvatosan használható fel messzebbmenő metrológiai következtetések levonására. A kimutatás első rovatában szereplő sorszámok a leíró részben felsorolt éremtípusok sorszámaira utalnak. Általában csak ép példányok adatait közöltük, csonka vagy hibás érmeket csak az esetben mértünk meg, ha jobb veret nem állott rendelkezésünkre.

Ilyen esetben azonban mindig jeleztük a súlyadat mellett ezt a fogyatékossgot. Kívánatos lett volna a finomsági adatok közlése is, de a próbatűvel végzett vizsgálat csak felületes eredményekre vezet, alapsabb kémiai vizsgálatnak viszont az Éremtár darabjait nem lehetett alávetni. Különbösen is csak több példány felhasználásával nyert adatok vezethetnek megnyugtató eredményhez. Talán majd egy nagyobb lelet felbukkanása egyszer módot nyújt erre is.

Sor szám	Pénzfaj	Verde jegy	Év. szám	Az egyes darabok súlyadatai	Drb. szám	Ön-súly	Átlag-súly
102	24 kr.	B-Z	1622	4.00, 3.90, 3.80, 3.75, 3.71, 3.61, 3.38, 3.35, 3.33, 2.70, 2.55	11	38.08	3.46
104	dutka	BZ	1623	1.77, 1.74 (lyukas)	2	3.51	1.75
105	"	"	1623	1.50	1	1.50	1.50
106	széles garas	N-B	1620	2.46, 1.97	2	4.43	2.22
107	"	"	1620	2.36, 2.32, 2.08, 1.73	4	8.49	2.12
107	"	"	1621	2.62, 2.29, 2.25, 2.20, 2.20, 2.18, 1.93, 1.82, 1.81, 1.48	10	20.78	2.07
107	"	"	1622	1.97, 1.92, 1.87, 1.87, 1.84, 1.81, 1.75, 1.73, 1.73, 1.58, 1.51, 1.48, 1.43, 1.38, 1.33, 1.27	16	26.47	1.65
107	"	"	1623	1.97, 1.80, 1.69, 1.65, 1.59, 1.55, 1.50, 1.43	8	13.18	1.65
108	"	"	1622	1.64, 1.64, 1.60	3	4.88	1.63
109	"	"	1622	2.30	1	2.30	2.30
110	"	"	1622	1.70	1	1.70	1.70
110	"	"	1623	1.72, 1.50, 1.37, 1.28, 1.15	5	7.02	1.40
111	"	"	1622	1.93, 1.78, 1.78, 1.65	4	7.14	1.78
111	"	"	1623	1.98, 1.64, 1.55, 1.42	4	6.59	1.64
111	"	"	1624	1.65, 1.55, 1.33, 1.08	4	5.61	1.43
111	"	"	1625	Resch 288 (súlyadat nélkül)			
112	"	"	1625	2.75, 2.55, 2.48, 2.45, 2.35, 2.32, 2.30, 2.30, 2.23, 2.22, 2.18, 2.18, 2.18, 2.15, 2.13, 2.11, 2.10, 2.08, 2.00, 1.98, 1.95	21	46.99	2.10
112	"	"	1626	2.52, 2.45, 2.40, 2.40, 2.37, 2.33, 2.32, 2.30, 2.29, 2.08	10	23.46	2.34
113	"	"	1626	2.80, 2.66, 2.49, 2.48, 2.46, 2.45, 2.42, 2.35, 2.33, 2.33, 2.30, 2.30, 2.29, 2.29, 2.29, 2.28, 2.28, 2.28, 2.25, 2.23, 2.20, 2.20, 2.18, 2.17, 2.15, 2.15, 2.13, 2.10, 2.10	29	66.94	2.34
113	"	"	1627	2.80, 2.72, 2.58, 2.53, 2.45, 2.42, 2.40, 2.33, 2.30, 2.30, 2.28, 2.28, 2.28, 2.26, 2.25, 2.24, 2.23, 2.22, 2.20, 2.20, 2.20, 2.17, 2.17, 2.14, 2.13, 2.03, 2.03, 2.00	28	64.19	2.29
113	"	"	1628	2.62, 2.53, 2.40, 2.38, 2.35, 2.33, 2.30, 2.29, 2.26, 2.25, 2.25, 2.18, 2.18, 2.08, 2.02, 2.00	16	36.42	2.27
113	"	"	1629	2.60, 2.58, 2.53, 2.36, 2.35, 2.15, 2.07	7	16.64	2.37
114	"	B-Z	1622	2.17	1	2.17	2.17
114	"	"	1623	1.82	1	1.82	1.82
115	"	M-M	1624	1.62, 1.42	2	3.04	1.52
116	"	C-M	1623	Kolozsvár ENM.			
117	"	"	1623	1.76, 1.68, 1.42	3	4.86	1.62
117	"	"	1624	1.78, 1.68, 1.67, 1.56	4	6.69	1.67
118	"	"	1624	1.48, 1.45, 1.42	3	4.35	1.44
118	"	"	1625	1.79	1	1.79	1.79
119	"	C-C	1625	2.34, 2.30, 2.28, 2.25, 2.18, 2.15	6	13.50	2.25
119	"	"	1626	2.63, 2.60, 2.42, 2.37, 2.33, 2.33, 2.27, 2.25, 2.23, 2.18, 2.17, 2.16, 2.14, 2.10	15	34.51	2.30
119	"	"	1627	2.30	1	2.30	2.30

Sor- szám	Pénzfaj	Verde jegy	Év- szám	Az egyes darabok súlyadatai	Drb. szám	Ön- súly	Átlag súly
120	Széles garas	M-C	1627	2·27, 2·25, 2·24, 2·15, 2·15, 2·14, 2·10, 2·10, 2·08, 2·08, 2·07, 1·95	12	25·58	2·13
121	3 kr.	Szilézia	1622	Resch 193			
122	"	B-Z	1622	0·72 (lyukas)	1	0·72	0·72
122	"	"	1623	1·07	1	1·07	1·07
123	2 kr.	"	1622	Friedensburg 2910.			
126	garas	j-n.	1617	1·33, 1·24, 1·23, 1·21	4	5·01	1·25
127	"	"	1619	1·52, 1·40, 1·39	3	4·31	1·43
128	"	"	1625	1·15 (lyukas)	1	1·15	1·15
129	"	A-I	1619	1·38	1	1·38	1·38
129	"	"	1620	1·43, 1·38, 1·32	3	4·13	1·38
130	"	N-B	1625	1·65, 1·38	2	3·03	1·51
131	"	"	1625	1·68, 1·67, 1·51, 1·50, 1·48, 1·45, 1·41, 1·38, 1·37, 1·35, 1·20	11	16·00	1·45
132	"	C-C	1625	1·40, 1·33, 1·33	3	4·06	1·35
132	"	"	1626	1·48, 1·48, 1·44, 1·27	4	5·67	1·41
133	"	M-C	1627	1·37	1	1·37	1·37
135	denár	Szeben	1614	0·39, 0·34	2	0·73	0·36
136	"	"	1614	0·44	1	0·44	0·44
137	"	A-I	1620	0·43	1	0·43	0·43
138	"	"	1621	0·54, 0·53, 0·53, 0·44, 0·43, 0·37	6	2·84	0·47
139	"	K-B	1620	0·55, 0·50	2	1·05	0·52
140	"	"	1620	0·82, 0·63, 0·63, 0·62, 0·60, 0·60, 0·60, 0·59, 0·58, 0·57, 0·55, 0·55, 0·50, 0·43, 0·40	14	8·07	0·56
140	"	"	1621	0·77, 0·67, 0·62, 0·62, 0·59, 0·58, 0·58, 0·56, 0·55, 0·52, 0·51, 0·49, 0·49, 0·48, 0·48, 0·48, 0·40, 0·38	18	9·77	0·54
140	"	"	1622	0·70, 0·59, 0·55, 0·54, 0·54, 0·53, 0·52, 0·51, 0·45	9	4·93	0·54
141	"	N-B	1620	0·37	1	0·37	0·37
142	"	"	1621	0·48	1	0·48	0·48
143	"	"	1621	0·44	1	0·44	0·44
144	"	"	1623	0·47, 0·40, 0·38	3	1·25	0·42
144	"	"	1625	Debrecen Dési M.			
145	"	"	1624	Resch 281			
145	"	"	1625	0·51	1	0·51	0·51
146	"	"	1625	0·53, 0·51, 0·50, 0·47	4	2·01	0·50
146	"	"	1626	0·45, 0·43	2	0·88	0·44
146	"	"	1627	Resch 441			
147	"	"	1629	0·51	1	0·51	0·51
148	"	B-Z	1622	0·30	1	0·30	0·30
148	"	"	1623	0·53, 0·48, 0·46, 0·45, 0·45, 0·45, 0·45, 0·43, 0·40, 0·38, 0·36	11	4·84	0·44
149	"	C-M	1623	0·42	1	0·42	0·42
150	"	C-C	1626	0·53, 0·51, 0·49, 0·48, 0·47, 0·43, 0·43, 0·42, 0·42, 0·41, 0·41, 0·40, 0·40	13	5·80	0·44
150	"	"	1627	0·45 (csonka)	1	0·45	0·45
151	"	M-C	1627	0·50, 0·44	2	0·94	0·47
152	obulus	K-B	1621	0·19	1	0·19	0·19
152	"	"	1622	0·25	1	0·25	0·25
153	"	N-B	1627	0·22	1	0·22	0·22

VII.

IRODALOM

ACSÁDY IGNÁC, *Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században.* Budapest, 1889.

ANGYAL DÁVID, *Magyarország története II. Mátyástól II. Ferdinánd haláláig.* Budapest, 1898.

BALOGH JÁNOS, *Munkács-Vár története.* Munkács, 1890.

BOTKA TIVADAR, *Kisfaludi Liphay Imre emlékezete.* Pest, 1867.

Corpus Juris Hungarici. 1608—1657. évi törvénycikkek. Márkus Dezső kiadása. Budapest, 1900.

Dallos Miklós győri püspöknek politikai és diplomatikai iratai (1618—26). Kiadták Frankl Vilmos és Ráth Károly. Esztergom, 1867.

DEMKÓ ISTVÁN, *A magyar-cseh confederatio és a besztercebányai országgyűlés.* Századok, 1886. 105—121. l.

DEWERDECK, M. Gottfried, *Silesia Numismatica.* Jauer, 1711.

ERNYEY JÓZSEF, *Pénzverő kísérlet Trencsénben (1621).* Num. Közl. XXXVI—XXXVII. 97. l.

ERNYEY JÓZSEF, *Kísérletek a körmöcbányai pénzverő áthelyezésére.* (1524—1640). Num. Közl. XXV. 110—133. l.

ERTEL, HERMANN, *Sammlung Wilhelm Kraaz. Münzen der deutschen Kipperzeit.* Halle (Saale), 1924.

ÉRDY JÁNOS, *Erdély érmei képatlasszal.* Pest, 1862.

ÉRDY JÁNOS, *Éremtani egyveleg.* Tört. Tár, 1875. 279—288. l.

FARKAS SÁNDOR, *Az erdélyi érmek művészete.* Aiud, 1936.

FORCHEIMER, EDUARD, *Die Münzen von Siebenbürgen.* Monatsblatt der Num. Ges. Wien, III. 1894. 52—53. l.

FRANKL VILMOS, *Pázmány Péter levelezése. I.* 1605—1625. Monum. Hung. Hist. XIX. Budapest, 1873.

FRIDVALSZKY, JOANNES, *Minerologia magni principatus Transilvaniae.* Claudiopoli, 1767.

FRIEDENSBURG FERDINÁND, *Schlesiens neuere Münzgeschichte.* Breslau, 1899.

FÜHRER *durch die Staatlichen Museen zu Berlin.* Die Schausammlung des Münzkabinetts im Kaiser Friedrich Museum. Berlin, 1919. 246—256. l.

GÁRDONYI ALBERT, *A nagybányai pénzverő intézet 1619. évi viszonyairól.* Num. Közl. III. 8—11. l.

GÉRESI KÁLMÁN, *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára IV.* 1600—1700. Budapest, 1887.

GÜNDISCH GUSTAV, *Geschichte der Münzstätte Nagybánya in habsburgischer Zeit (1530—1828).* Num. Zeitr. Wien 65. k. 1932. 67—98. l.

GYÁRFÁS TIHAMÉR, *A brassói ötvösség története.* Brassó, 1912. 292—297. l.

HAIN GÁSPÁR *lőcsei krónikája*. Kiadták Bai Jeromos, Förster Jenő és Kaufmann Aurél. Lőcse, 1910—13.

HOLLAENDER LEÓ, *Erdély érmészetéhez*. Arch. Közl. IX. 130—140. 1.

HORVÁTH MIHÁLY, *Magyar regeszták*. II. közlemény (1228—1643.) Tört. Tár, XI. 1862. 127—196. 1.

HUSZÁR LAJOS, *Az erdélyi pénzverés története*. A történeti Erdély (szerk. Asztalos Miklós). Budapest, 1936.

HUSZÁR LAJOS, *A munkácsi pénzverő működése (1624) és a pénzrontás kora Erdélyben Bethlen Gábor idejében*. A gróf Klebelsberg Kunó Magy. Történetkutató Int. Bécs, Évkönyve, IV. 1934.

HUSZÁR LAJOS, PROCOPIUS BÉLA, *Die Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn*. Budapest, 1933.

JAKAB ELEK, *Kolozsvár története* II. Buda, 1888.

KARÁCSON IMRE, *Török-magyar oklevéltár 1533—1789*. Budapest, 1914.

KATONA STEPHANUS, *Historia critica regum Hungariae stirpis Austriacae*. XXX—XXXI. Budae, 1794.

KEMÉNY JÁNOS *erdélyi fejedelem önéletírása*. Kiadta Szalay László. Pest, 1856.

KEMÉNY LAJOS, *A kassai pénzverőház*. Magy. Gazdtört. Szemle IX. 1902. 248—253. 1.

K. L. *Poltura*. Magy. Gazdtört. Szemle VIII. 320. 1.

KEREKES GYÖRGY, *Kassa város jegyzőkönyvéből*. Tört. Tár, 1908. 85—118. 1.

KEREKES GYÖRGY, *Nemes Almássy István kassai kereskedő és bíró*. Magy. Gazdtört. Szemle, IX. 300—368. 1.

KEREKES GYÖRGY, *Bethlen pénzjavítási törekvése: pénzhamisítás*. Magy. Gazdtört. Szemle VIII. 317—320. 1.

KEREKES GYÖRGY, *Kassa város számadása a Bethlentől bérelt pénzverésről*. Magy. Gazdtört. Szemle VIII. 181. 1.

KEREKES GYÖRGY, *Kassai hamispénzverő polgár*. Magy. Gazdtört. Szemle VIII. 380—381. 1.

KEREKES GYÖRGY, *Bethlen Gábor fejedelem Kassán 1619—29*. Kassa, 1943.

KIRMIS MAX, *Handbuch der polnischen Münzkunde*. Posen, 1892.

KÖLESÉRI SÁMUEL, *Auraria Romano-Dacica*. Cibinii, 1717.

KRAUSS GEORG, *Siebenbürgische Chronik 1608—1665*. I—II. Wien Fontes Rerum Austriacarum Abt. I. script. 3—4. 1862—64.

LEHÓCZKY TIVADAR, *A munkácsi pénzverde*. Arch. Ért. XXII. 1902. 316—322. 1.

LEHÓCZKY TIVADAR, *Adatok árszabályzatunk történetéhez*. Magy. Gazdtört. Szemle I. 1894. 345—56. 1.

LIPTÁK JÁNOS, *A portai adó története az erdélyi fejedelemségben*. Késmárk, 1911.

LOCHNER STEPHANUS, *Ein seltener und merkwürdiger Ducaten des Siebenb. Fürsten Bethlen Gabor mit dem königl. ung. Titul. Sammlung Merkwürdiger Medaillen*. Nürnberg, 1739. 385—391.

LUKINICH IMRE, *Bethlen Gábor uralkodása történetéhez*. Tört. Tár, 1908. 227—47. 1.

MAGOSS IRÉN, *Kisselyki éremlelet*. Dolgozatok stb. Kolozsvár, II. 1911. 126. l.

Magyar Numizmatikai Adattár. Melléklet a Num. Közl. 1910—1914. évfolyamaihoz.

MELICH JÁNOS, *Egy XVII-ik századbeli számoló könyv*. Erdélyi Múzeum, XI. 1894. 517—21. l.

MIHALIK JÓZSEF, *Kassa város ötvösségének története*. Arch. Közl. XXI.

MIKA SÁNDOR, *Weiss Mihály*. Magyar Tört. Életrajzok, Budapest, 1893.

MIKÓ IMRE, *Erdélyi Történelmi Adatok*. I—III. (A IV. kötetet szerkesztette Szabó Károly). Kolozsvár, 1856—62.

MILLER ZU AICHOLZ, *Österreichische Münzprägungen 1519—1918*. Wien, 1920.

NAGY IVÁN, *Árucikkék szabályzata 1627 és 1706 évekből*. Tört. Tár, XVIII. 1871. 199—249. l.

NEWALD JOHANN, *Das öst. Münzwesen unter den Kaisern Maximilian, Rudolph II. und Mathias*. Num. Zeitr. Wien, 1885. 169—416. l.

NEWALD JOHANN, *Beiträge zur Geschichte des öst. Münzwesens während der Zeit von 1622—1650*. Blätter des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich 1882. 117—147. l.

NEWALD JOHANN, *Die lange Münze in Österreich*. Num. Zeitr. 1881.

NOVÁK JÁNOS, *A kolozsvári ötvöscéh a XVIII. századig*. Kolozsvár, 1913.

PETTÓ GERGELY, *Magyar krónika 373—1626*. Kassa, 1738.

PÉCH ANTAL, *Alsó Magyarország bányamívelésének története*. II. k. Budapest, 1887.

PRAY GEORGIUS, *Gabrielis Bethlenii Principatus Transilvanicae coevis documentis illustratus*. Kiadta J. F. Miller, Pest, 1816.

Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. IV—V. Chroniken und Tagebücher, I—II. Brassó, 1903. és 1909.

RADVÁNSZKY BÉLA, *Bethlen Gábor fejedelem udvartartása*. Házi Történelmünk Emlékei I. oszt. I. k. Budapest, 1888.

RAMPACHER PÁL, *Bethlen Gábor 1620. évi tallérja*. Num. Közl. VI. 1907. 64—65. l.

RÁTH GYÖRGY, *Az érem*. Az Iparművészet könyve, I. Budapest, 1902. 194—198. l.

RESCH ADOLF, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart*. Hermannstadt, 1901.

RÉVAI KÁROLY, *Nagybánya történetéből*. Erdélyi Múzeum XXVIII. 1911. 328. l.

ROSCHACH M., *Essai sur les monnaies de Transylvanie*. Különl.: Mémoires de l'Académie des sciences, inscriptions et belles-lettres de Toulouse. 1881. 2me semestre.

SÁNDOR IMRE, *Fülsztich Péter címeres ajtaja 1597*. Genealógiai Füzetek. Kolozsvár, XI. 1913. 62—63.

SCHMEIZEL MARTIN, *Erläuterung Gold- und Silberner Münzen von Siebenbürgen*. Herausgegeben und mit einer Vorrede begleitet von Michael Gottlieb Agnethler. Halle im Magdeburgischen, 1748.

SCHMIDT ANTON FRANZ, *Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze der österreichischer Monarchie*. Wien, 1835. II. 4. k.

SCHOENVISNER STEPHANUS, *Notitia Hungaricae rei numariae*. Budaae, 1801.

SCHRÖTTER FRIEDRICH V., *Wörterbuch der Münzkunde*. Berlin-Leipzig, 1930.

SCHWARZ GODOFREDUS, *Recensio critica Schmeizeliani de numis Transilvanicis commentarii*. Rintellii, 1764.

SEIWERT GUSTAV, *Beiträge zu einer Geschichte der Hermannstädter Münzkammer*. Archiv des Vereins für Sibeb. Landeskunde, 1863.

STIMAKOVITS LÁSZLÓ, *Erdély művelődése Bethlen Gábor korában*. Művelődéstört. Ért. 44. sz. Budapest, 1910. 45—48. l.

SZALÁRDI JÁNOS, *Siralmas magyar krónikája*. Kiadta Kemény Zsigmond. Pest, 1853. 33—60. l.

SZÁDECZKY KARDOSS LAJOS, *Bethlen Gábor és Trencsén vármegye*. Századok, 1915.

SZÁDECZKY LAJOS, *Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz*. Budapest, 1915.

SZEKFÜ GYULA, *Bethlen Gábor*. Budapest, 1929.

SZENTGÁLI KÁROLY, *Erdély pénzei*. Az Érem, VII. 1934.

SZILÁDY ÁRON—SZILÁGYI SÁNDOR, *Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon*. I. (Török-magyarkori Emlékek, I.). Pest, 1863.

SZILÁDY ÁRON—SZILÁGYI SÁNDOR, *Török-magyarkori Államokmánytár*, I—II. (Török-magyarkori Emlékek, III—IV.). Budapest, 1868—1869.

SZILÁGYI SÁNDOR, *Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez*. Ért. a Tört. Tud. köréből, 8. sz. Budapest, 1872.

SZILÁGYI SÁNDOR, *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. VI—VIII. k.

SZILÁGYI SÁNDOR, *Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez*. Tört. Tár, 1879. 219—61, 429—61, 429—65 és 742—86. l.

SZILÁGYI SÁNDOR, *Bethlen Gábor és a bányavárosok*. Tört. Tár, 1893. 474—504. l.

SZILÁGYI SÁNDOR, *Levelek és akták Bethlen Gábor uralkodása történetéhez*. I—IV. közlemény. Tört. Tár, 1886.

SZILÁGYI SÁNDOR, *Oklevelek Bethlen Gábor és Gusztáv Adolf összeköttetéseihez*. Töt. Tár, 1882.

SZMIK ANTAL, *Adalékok Felsőbánya sz. kir. bányaváros monografiájához*. Budapest, 1906.

TERGINA GYULA, *Erdély érmészete*. Arch. Ért. 1882. 32—50. l.

THALLÓCZY LAJOS, *Bethlen Gábor pénzverési rendelete 1625*. Arch. Ért. 1878. 260—61. l.

VERESS ENDRE, *Bethlen Gábor mint Oppeln és Ratibor hercege*. Erdélyi Múzeum, 1897. 213—22. l.

WAGNER CAROLUS, *Analecta Scepusii sacri et profani*. I—II. Wien, 1773.

— yj —, *Arany és tallér értéke 1617-ben*. Magy. Gazdtört. Szemle. 1900. 190. l.

Pénzeink értéke 1624-ben. Magy. Gazdatört. Szemle, 1900. 32. l.

Brassó város pénzeinek verőtöveai a Nemzeti Múzeumba jutása. Vasárnapi Ujság, 1879. 19. sz. 304. l.

Pénzverési engedély 1608-ból. Magy. Gazdtört. Szemle, 1898. 44. l.

VIII.

FÜGGELEK

A kassai pénzverőház leltára 1629-ből

Inuentarium rerum in domo quondam
 Monetaria repertarum et in domum
 Artillaricam Cassouiensem positarum.
 13. January Anno 1629. conscriptum.

Egý Eöreggh Mérték Serpeniüstül	No:1.
Hosszu Asztal	No:2.
Kitsýn Réz Mérték	No:2. Pár.
Vass Formák melliekben az Ezüstet zokták Eönteny	No:12.
Vass lapát	No:2.
Vass kiuereó Horgok	No:2.
Vass kalánok	No:2.
Vass Szén vonio	No:2.
Vass Szito horogh	No:1.
Vass Fogok	No:1.
Réz mozdok melyben az probát öntýk .	No:1.
Vas fedeó az oluaszto kementzékhez valok	No:2.
Probának ualo Réz mérték	No:1.

Az Lakatos Házban

Vass Üleó ketey Eöreggh, az harmadyk kitsiny	No:3.
Reszeleó	No:30.
Reszelný ualo Chloben (?)	No:Nulla.
Vass Vereó nagy és apro	No:49.
Fogo és olto horogh	No:16.
Stokh Zeüg	No:40.
Metzeó és forgo vass alias Schroff Tabla	No:9.
Soto vass	No:4.
Ezeken kiuül egý az Orásnál	Az Eöteodýk is meg vagion
Scholbrý zum Haupt Ring	No:4.
Reudt (?) Windl ist im Zeüghaus	1.
Waltzny etlich pahr aeltr und Neür	No:28.

Reszelnÿ valo üleötske	No:2.
Két vass Aÿtotska	No:2.
Ezüst vono szék Szerzámostul	No:4.
Ezeknek tsak az ereszteó sotoÿ vadnak az székek nintsenek.	
Ezüst Ereszteó Sotok alias Zirg-Werkh cum Instrumentÿs	No:15.
Vgian affele Negÿ ó Satuk cum Instrumentÿs	No:4.
Eöreggh vass villa melliel az Ezüstet az Egeó kementzébül ky veszÿk	No:2.
Vass Lapát	No:1.
Rosta modon csinált Réz medentze liukas	No:1.
Az kiuert lapos Materianak ky metzesere ualo vassas szerszám	No:8.
Faggiu oluasztanÿ Eöreggh réz fazék	No:1.
Eöreggh Réz medentze melyben az Pénzt fejëritÿk	No:2.
Más Réz Medentzék melyben az fekete Materiat Eÿtÿk	No:2.
Rostás io és hituan Réz Medentze	No:12.
Réz fazék láb sirnak valo	No:1.
Teördezet Eöreggh Réz Mósár vas teöreöstül	No:1.
Vass Üleó mellien az Ezüstet verÿk veröstül	No:1.
Pénz vereó teökék	No:18.
Vass Giertiatartok	No:4.
Pénz vernÿ valo vereök	No:6.
Instrumentum melyre az Pénznek formáját metzÿk	No:2.
Ismet minden féle teöredék hitván vass darabok Mérték szerint harmadfél Mása. Ist 2½	
Viszont az kissebbÿk Geppellien vadnak Ezüst Niuÿto Eöreggh Satok alias Zirgwerkh, tsak magában semmi szerszáma nem léuén No:3 Rest. (?)	No:3.

Ezeket Anno 1629. die 13. Januarÿ veöttem kezemhez az Czeigházban és az Golio-bisos Boldtban rakattam.

s. r. Fülöp

T A R T A L O M

Bevezetés	3
I. Az első évek. 1613—1620	5
II. A pénzrontás kora. 1620—1625	19
III. Az utolsó évek. 1626—1629	53
IV. Bethlen pénzverdéi	64
V. A pénzek leírása	91
VI. Az aprópénzek súlyadatai	114
VII. Irodalom	117
VIII. Függelék. A kassai pénzverőház leltára 1629-ből	121

1

2

3

4

5

6

Tizes aranyak.

7

13

8

9

9

14

15

16

17

18

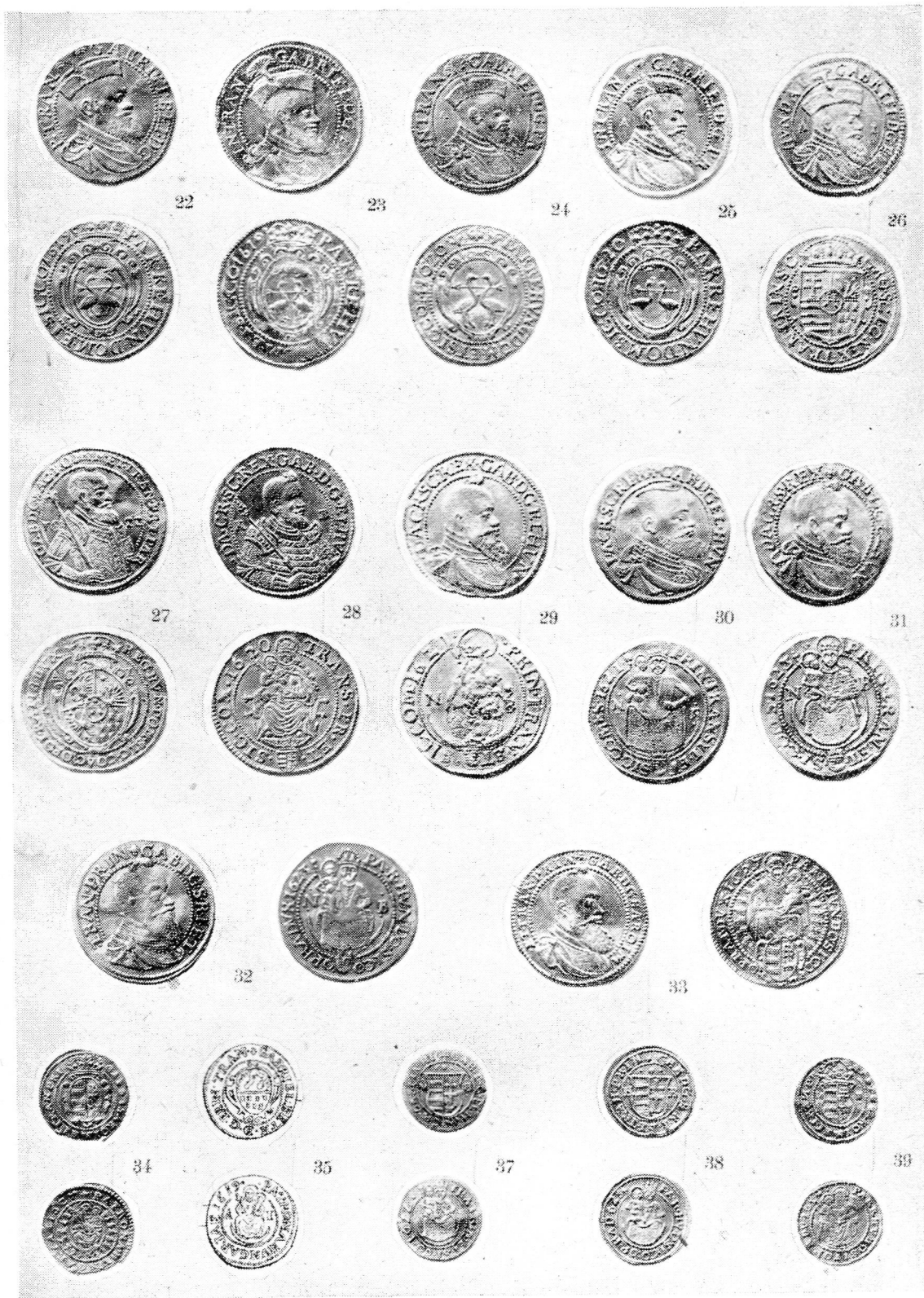

19

21

Dukátok, negyedaranyak.

A táblán a 35-ös szám helyett 36 olvasandó.

Csegely-tallérok bélyeggel.

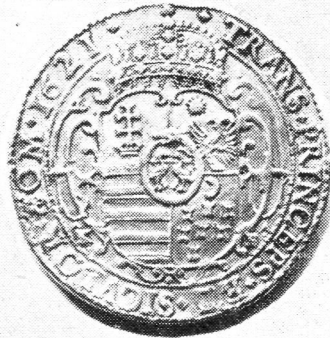
54

57

58

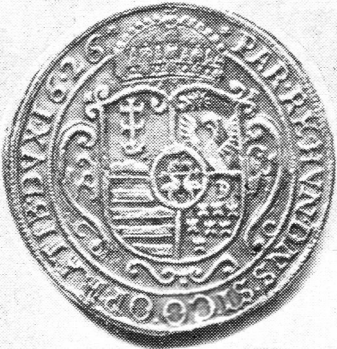
59

61

62

73

74

75

76

77

78

80

81

82

83

84

85

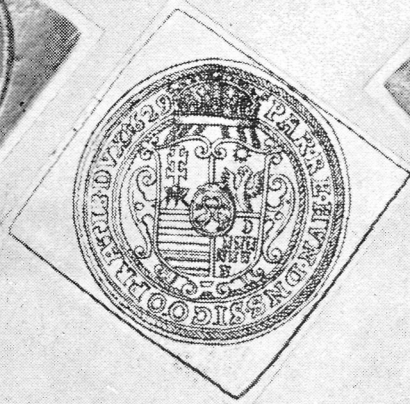
90

90

91

86

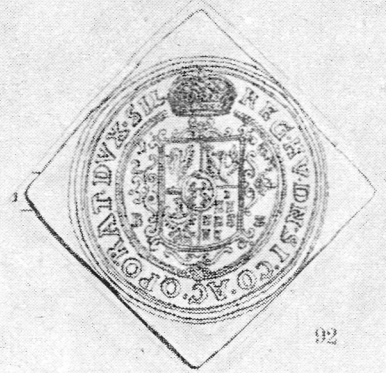
91

92

95

92

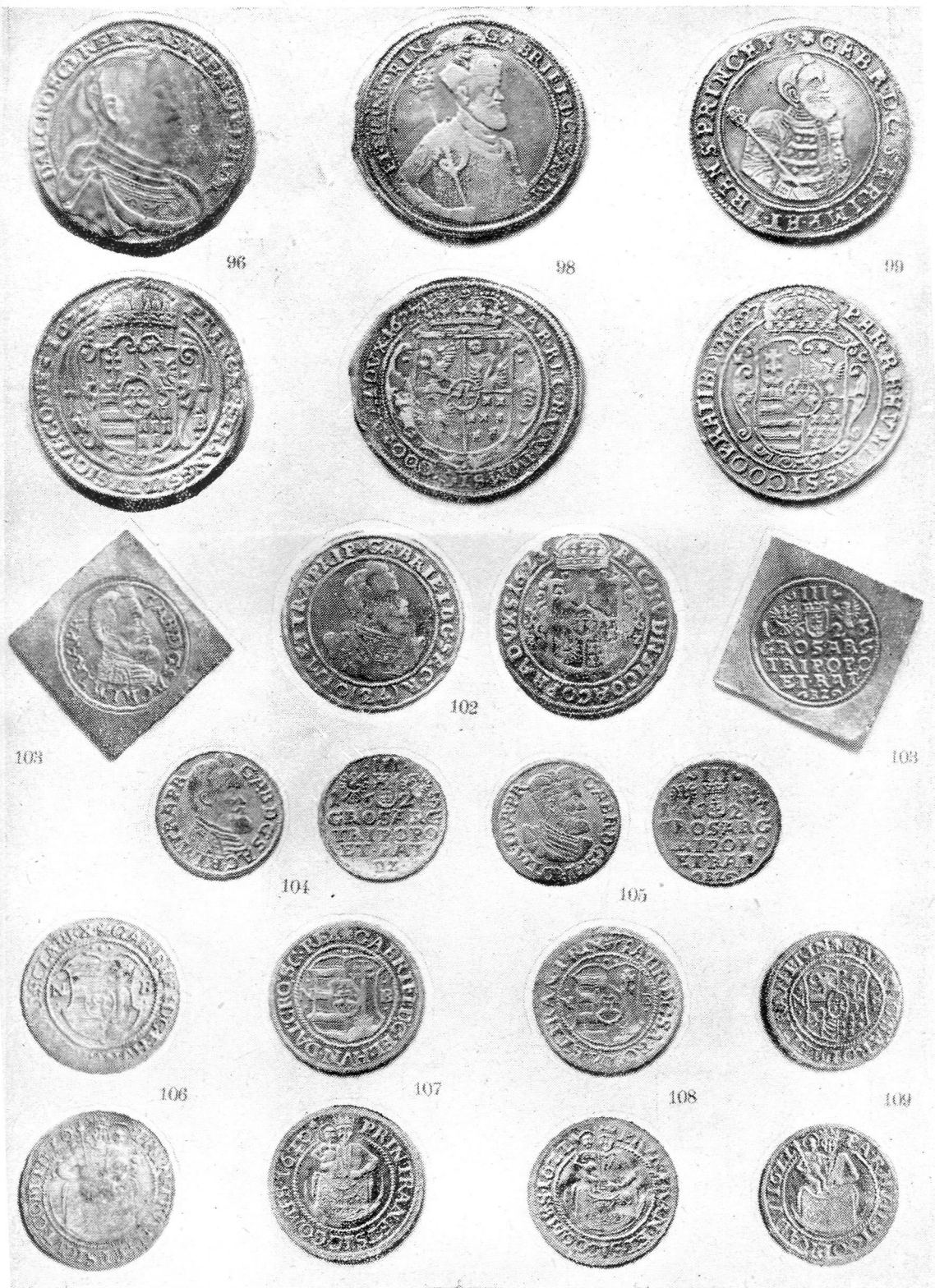

93

93

Forintok, 24 krajcárosok, dutka-csegelyek, dutkák, széles garasok.

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

124

125

124

126

127

128

129

130

131

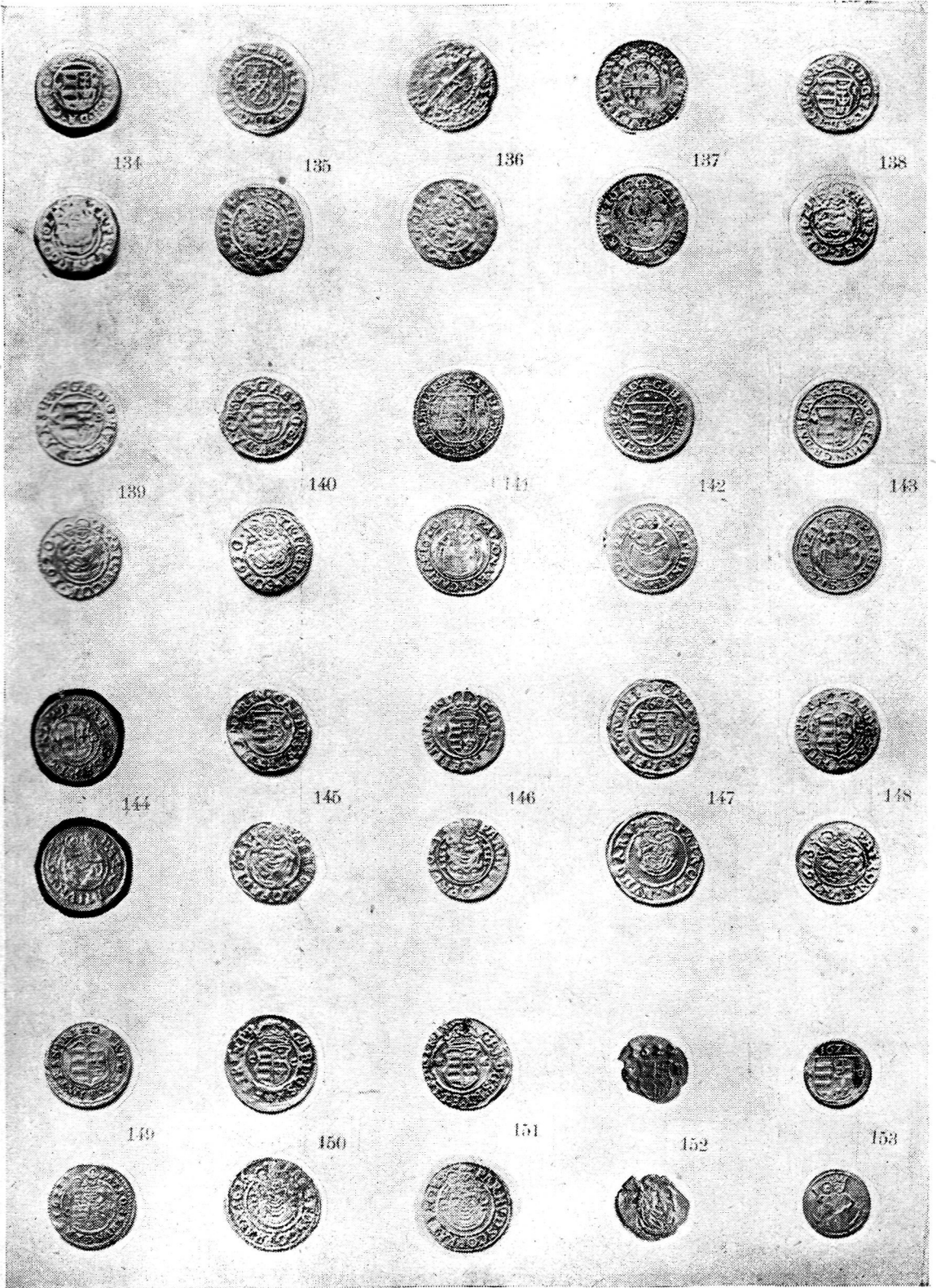
132

133

Három krajcárosok, két krajcárosok, garas-csegelyek, garasok.

Denárok és obulusok.

AZ ERDÉLYI TUDOMÁNYOS INTÉZET KIADVÁNYAI

E jegyzék nem sorolja fel az időközben elkelt kiadványokat

	Lej		Lej
Árvay József: A barcasági Hétfalu helynevei	4.800	Márton Gyula: A rumén nyelvatlasz első há-	
Balogh Artúr: Nemzet és állam a reform-		rom kötetének magyar eredetű anyaga	1.000
korban	2.500	— A kolozsmezei Borsavölgy állatnevei ..	1.500
Balogh Jolán: Az erdélyi renaissance. I. köt.		Méri István: A Torma Zsófia-gyűjtemény	
fűzve 40000.—, kötve	50.000	bükkii jellegű cserpei	1.000
Bíró Vencel: Gróf Majláth Gusztáv püspök		Nagy Jenő: Az erdélyi szász eredet- és nyelv-	
a román szenátusban	1.000	járáskutatás története	2.500
— Az erdélyi udvarház gazdasági szerepe a		Nagy Lajos: A kisebbségek alkotmányjogi	
XVII. század második felében	2.000	helyzete Nagyromániában	10.000
Bónis György: Erdélyi perjogi emlékek	3.600	Pataki József: Anjou királyaink és a két	
Buza László: Az állami határok kérdése a		román vajdaság	2.500
nemzetközi jogban	2.500	Paulovics István: Dácia határvonala és az	
Csik Lajos—Kállay Ernő: Vércsportvizsgálatok		ú. n. „dák”-ezüstkincsek kérdése	4.500
kalotaszegi községekben	1.000	Roska Márton: A Torma Zsófia-gyűjtemény az	
Entz Géza: Az erdélyi műtörténeírás kérdé-		Erdélyi Múzeum érem- és régiséggyűjteményében	25.000
seihez	1.500	— Erdély régészeti repertoriuma. I. Öskor	30.000
— Kolozsvár környéki kőfaragó műhely a		Sándor Gábor: A hóstátiak szénásvontatása ..	1.800
XIII. században	3.500	Cs. Sebestyén Károly: Krassó-Szőrény vár-	
Faragó Ferenc: Kide egészségügyi helyzete	3.000	megye parasztháza	3.600
Gáldi László: Samuelis Klein Dictionarium		Szabó Dénes: Apor-kódex (Hasonmás-kiadás)	10.000
Valachico-Latinum	30.000	Szabó T. Attila: A kalotaszegi helynévanyag	
Gálffy Mózes: Keresztneveink becéző alakjai		vizrajzi szókincse	1.000
a Borsavölgyen	1.000	— A magyar helynévkutatás a XIX. század-	
György Lajos: Bálint Gábor emlékezete	1.000	ban	2.000
Hantos Gyula: Kétvízközi majorok	2.400	— Kalotaszeg helynevei. I. Adatok	21.000
Hankó Béla: Székely lovak	1.000	Szabó T. Attila—† Gergely Béla: A Dobokai	
Huszár Lajos: Bethlen Gábor pénzei	15.000	völgy helynevei	6.000
Imre Samu: A kolozsvári fazekasság műszó-		— A kolozsmezei Borsavölgy helynevei ..	2.000
kincse	1.500	Székely Zoltán: A komollói erődített római	
Jakó Zsigmond: A gyalui vártartomány urbá-		tábor	1.500
riumai	24.000	Tamás Lajos: A magyar eredetű rumén köl-	
Jancsó Elemér: Bölöni Farkas Sándor élete		csőnszavak művelődéstörténeti értékelése	2.000
és munkássága. 1795—1842	1.200	— Fogarasi István kátéja. Fejezet a bán-	
— Döbrentei Gábor élete és munkássága ..	1.500	sági és hunyadmezei ruménség műve-	
Járdányi Pál: A kidei magyarság világi ze-		lődéstörténetéből	3.000
néje	3.600	— Ugocsai magyar-romén kapcsolatok	2.000
Juhász István: A középkori nyugati misszió		Vajkai Aurél: Népi orvoslás a Borsavölgyé-	
és a románság	1.000	ben	3.500
— Bethlen Miklós politikai pere	1.500	Varjas Béla: Enyedi György Gismunda és	
Kelomen Lajos: Erdélyi magyar mennyezet-		Gisquardus széphistóriája	2.000
festmények a XVII. századból	5.000	— XVI. századi magyar orvosi könyv	15.000
Kulezsa István: Erdély víznevei	2.000	Venczel József: Az erdélyi román földreform	6.000
Kovács László: A kolozsvári hóstátiak temet-		Veress Endre: Báthory István levelezése. 2	
kezése	15.000	kötet	20.000
Krauss Friedrich: Nösnerländische Pflanzen-		Magyar Népnyelv (Szerk. Bärzsi Géza és Szabó	
namen	5.000	T. Attila), III (1941). köt.	10.000
László Gyula: A honfoglaló magyarok műve-		— IV (1942). köt.	15.000
szete Erdélyben	4.000	Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve	
— Kolozsvári Márton és György Szt. György		1940—41.	10.000
szobrának lószerszámja	4.000	Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve	
— Ósvallásunk nyomai egy szamosháti koc-		1942.	10.000
sis-történetben	1.200	Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve	
Makkai László: Szolnok-Doboka megye ma-		1943. I. kötet	4.000
gyarságának pusztulása a XVII. század		Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve	
elején	3.000	1944.	18.000